

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA
SANAYİLEŞMENİN SOSYAL YAPIYA ETKİSİ**

Mahammad ISBANDIYAROV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bülent BAYAT**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİM DALI**

KASIM 2019

**BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAYCAN'DA SANAYİLEŞMENİN
SOSYAL YAPIYA ETKİSİ**

Mahammad ISBANDIYAROV

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
SOSYAL YAPI VE SOSYAL ÇALIŞMA BİLİM DALI**

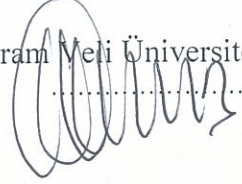
**ANKARA HACIBAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

KASIM 2019

Mahammad ISBANDIYAROV tarafından hazırlanan “Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Sanayileşmenin Sosyal Yapıya Etkisi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Bülent BAYAT

Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye: Prof. Dr. Erdiñç YAZICI

Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Başkan: Prof. Dr. MÜGE ERSOY KART

Çalışma Ekonomisi Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 08/11/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Figen ZAİF

Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mahammad ISBANDIYAROV

08/11/2019

BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAJYCAN'DA SANAYİLEŞMENİN SOSYAL YAPIYA ETKİSİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Mahammad ISBANDIYAROV

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım2019

ÖZET

Modern dünyada sosyal değişme, toplumsal yaşamın zorunlu bir sonucu mahiyetinde karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze toplumlar bu değişimleri az ya da çok, kimi zaman da hızlı ya da yavaş yaşamışlardır. Ekonomik kalkınma hedeflenirken sanayileşme politikalarının önemli olduğu açık bir meseledir. SSCB yıkıldıktan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti daha öncede yaşadığı sanayileşme etkilerini yine devam ettirerek farklı çabalarda bulunmuştur. Bu doğrultuda devletçi ekonomik politikaları izlenerek kalkınmada önemli unsur olarak sanayileşme çabaları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da sanayileşmenin sosyal yapıya etkisi bu çalışmanın ana problemini oluşturmuştur. Bu çalışmada sosyal yapı ve sanayileşmeyle ilgili kavramların açıklanmasını takiben sanayileşmenin Azerbaycan'da sosyal yapı üzerindeki etkileri Bağımsızlık sonrası içerden zaman diliminde incelenmiştir. İncelemeye tabi tutulan konular sosyal yapının; eğitim, ekonomi, kentleşme, toplumsal yaşam gibi boyutlarının sanayileşme sonrasındaki etkileri ve arz ettikleri değişimler ele alınmıştır. Değişim kuramları ışığında Azerbaycan örneğinde sanayileşmenin ortaya koyduğu sonuçlar nitel araştırma yönteminin yazılı, görsel, basılı kaynakların incelenmesi yöntemi tema oluşturularak yorumlanmıştır.

Bilim Kodu : 113505
Anahtar Kelimeler : Sanayileşme, Azerbaycan Cumhuriyeti, Sosyal yapı, Toplumsal değişme
Sayfa Adedi : 85
Danışman : Prof. Dr. Bülent BAYAT

THE EFFECT OF POST-INDEPENDENCE INDUSTRIALIZATION ON SOCIAL
STRUCTURE IN AZERBAIJAN

(M. Sc. Thesis)

Mahammad ISBANDIYAROV

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
THE INSTITUTE FOR GRADUATE EDUCATION

November 2019

ABSTRACT

In the modern world, social change shows itself as a necessary consequence of social life. Societies at all times have experienced these changes to varying degrees and at varying speeds. It is an obvious point that industrialization policies are important when economic development is aimed. After the USSR collapsed, the Republic of Azerbaijan made attempts at different areas, continuing its previous efforts of industrialization effects. In this direction, statist economy policies were adopted and industrialization attempts were taken into consideration as an important factor in development. In this context, the impact of industrialization in post-independence Azerbaijan on the social structure constitutes the main problem of this study. The study investigates the effects of industrialization on the social structure in post-independence Azerbaijan, following the explanation of terms related to social structure and industrialization. The subjects investigated were the effects of education, economy, urbanization and social life after industrialization and the changes they posed. In light of theories of change, the consequences of industrialization in the case of Azerbaijan, collected by means of a series of document analyses, were interpreted through a content analysis. The results of industrialization in the case of Azerbaijan were interpreted by creating a theme by examining the written, visual and printed sources of the qualitative research method.

Science Code : 113505
Key Words : Industrialization, The Republic of Azerbaijan, Social structure, Social change
Number of page : 85
Supervisor : Prof. Dr. Bülent BAYAT

TEŞEKKÜR

Çalıőmalarım boyunca değerli katkılarıyla beni yönlendiren, Yüksek Lisans eğitimim boyunca bana danıőmanlık ederek bilgi ve kıymetli tecrübelerinden yararlanma imkanı sağlayan ve desteğini esirgemeyen danıőmanım ve saygı değer hocam Prof. Dr. Bülent Bayat'a sonsuz teőekkürlerimi iletmeyi borç bilirim. Ayrıca kıymetli ve yakın arkadaőım olan sayın Dr.öğr.üyesi Raheb Mohammadi Ghanbarlou'a, bütün eğitim hayatım boyunca varlıklarıyla maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ	1
2. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, SORUNSALI VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	3
2.1.Araştırmanın Konusu	3
2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
2.3. Araştırmanın Sorunsalı.....	4
2.4. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi	5
2.4.1.Sanayileşmenin Tarihsel Gelişim Seyri.....	5
2.4.2. Toplumsal Değişme Modelleri	6
2.4.2.1.Yapısal-fonksiyonel model.....	6
2.4.2.2. Çatışma modeli	9
3. TARİHSEL SÜREÇTE AZERBAJYAN CUMHURİYETİ’NİN SOSYO- KÜLTÜREL YAPISI	15
3.1. Azerbaycan’ın Coğrafi Konumu	15
3.2. Dil Yapısı	15
3.3. Dini Yapı.....	16
3.4. Nüfus ve Etnik Yapı.....	17
3.5. Azerbaycan’ın Toplumsal yapısı ve Tarihsel Görünümü	18
3.5.1. Feodaliteden Kopuş Sonrası Erken Kapitalist Süreçte Azerbaycan’da Toplumsal Yapı	19
3.5.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan’da Toplumsal Yaşam.....	22
3.5.3. Azerbaycan’da Bağımsızlık Döneminde Toplumsal Yapılanma.....	24
3.6. Azerbaycan Cumhuriyetinin Siyasi Yapısı	25
3.6.1. Hükümet.....	25
3.6.2. Anayasa.....	26

4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAJYCAN'DA SANAYİLEŞME VE FARKLI ALANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: EKONOMİ, EĞİTİM, KENTLEŞME, SİYASET VE SOSYAL SINIFLAR ÖRNEĞİ.....	27
4.1. SSCB Dönemi Azerbaycan'da sanayileşmenin etkileri.....	27
4.2. Bağımsızlık sonrası sanayileşme ve farklı alanlar üzerindeki etkileri	28
4.2.1. Sanayileşme ve Ekonomi.....	28
4.2.1.1 Sanayileşme ve ekonomide birinci dönem (1991-1994)	31
4.2.1.2. Sanayi ve ekonomide ikinci dönem (1995-2003).....	33
4.2.1.3. Sanayi ve ekonmide üçüncü dönem (2003 ve sonrası).....	36
4.2.2. Sanayileşme ve Kentleşme	42
4.2.3. Sanayileşme ve Eğitim.....	52
4.2.4. Sanayileşme ve Siyaset.....	58
4.2.5. Sanayileşme ve Sosyal Sınıflar	67
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	71
KAYNAKÇA.....	79
ÖZGEÇMİŞ.....	85

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Azerbaycan ekonomisinin 1991-1994 dönemindeki temel göstergeleri	33
Çizelge 1.2. Azerbaycan’da 2005-2013 döneminde GSYH’nin sektörel yapısı.	38
Çizelge 1.3. Sanayi sektörünün dağılımı.	39
Çizelge 1.4. Bölgelerin iktisadi göstergeleri.....	40

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar   **Açıklamalar**

Azerbaycan SSC	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
ADİK	Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu
AZKP	Azerbaycan Komumist Partisi
AB	Avrupa Birliği
AK	Avrupa Konseyi
AKPM	Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı\
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
USSR	United Soviet Socialist Republic
YAP	Yeni Azerbaycan Partisi
vb.	ve benzer

1. GİRİŞ

Dünya tarihine bakıldığında iki büyük değişimin toplumların yapısını derinden etkilediği ve değiştirdiği görülmektedir. Söz konusu devrimler; Tarım Devrimi ve Sanayi Devriminden ibarettir. Tarım Devrimiyle toplumlar yerleşik hayat tarzına geçerek tarım üretimi endeksli bir yapı oluşturmuştur. Sanayi Devrimi ışığında ise tarım endeksli toplumsal ve ekonomik yapı değişime uğramış yerine sanayi üretimi üzerine kurulu bir yapı tezahür etmiştir.

Sanayi Devrimi 19. yüzyılda gerçek karakterine ulaşarak kökleri itibarıyla uzun bir hazırlık evresi geçirmiştir. Sanayi Devrimi döneminden önce Tarım Devrimi zamanında meydana gelen toplumsal ve ekonomik gelişmeler, Sanayi Devriminin hazırlayıcısı niteliğini taşımıştır. Sanayileşme süreciyle birlikte toplumlar büsbütün yeni bir düzene geçmiş ve toplumsal yapılar tamamen değişmiştir. Elbette ki değişimler aniden ortaya çıkmamıştır ve uzun bir zaman dilimini gerektirmiştir. Sanayileşmenin derin ve köklü değişimler yarattığı alanlardan biri de toplumsal yapılar olmuştur. Sanayi Devrimi ile çatışan geleneksel ve eski yapının öğeleri tamamıyla değişmiş ve yerine sanayileşmeye uygun yeni yapı inşa edilmiştir. Belki de dünya tarihinde sanayileşme olgusunun toplumsal yapı üzerinde derin etki yaratan başka bir olgu yoktur.

Sanayileşmenin toplumsal yapıdaki tesiri ilk olarak ekonomik alanda kendini hissettirdi. Sanayileşme ilk önce üretim ilişkilerini değiştirerek, sonrada modern üretim tarzlarıyla birlikte ekonomik yapıyla ilgili tüm öğeleri değişime uğratmıştır. Sanayileşme olgusu, üretim ilişkilerinin yanı sıra toplumsal ve siyasal kurumlar üzerinde köklü değişikliklere neden olmuştur. Eğitimde, ailede, hukuki ve siyasal yapıda, toplumsal sınıflarda gerçekleşen değişimlerle yeni ve tamamen farklı bir toplumsal yapı oluşmuştur. Gerçekleşen yeni toplumsal yapının en temel özelliği sanayileşmeye uygun bir yapılanma arz etmesidir. Tüm toplumsal kurumlar Sanayi Devriminin yapısına uygun bir biçim almıştır. Ekonomik yapıda üretim tarzlarının ve ilişkilerin yenilenmesi, geleneksel geniş aileden çekirdek aileye geçiş ve ailenin işlevinde meydana gelen değişim, eğitim kurumunun sanayinin ihtiyacını karşılamak yönünde yeniden biçimlenmesi, siyasal yapı ve yönetim şeklindeki değişim, hukuki norm ve değerlerin sanayileşmeye göre yeniden şekillenmesi, geleneksel sınıfların karşısında yeni sınıfların icadı gibi hususlar Sanayi Devrimi sonucu değişime uğramıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde araştırmanın konusu, amacı, sorunsalı ve kuramsal çerçevesi ele alınmıştır. Sanayileşme ve değişme kuramları çerçevesinde yapısal-fonksiyonel ve çatışma modelleri yaklaşımları konuyla koordine edilerek incelenmiştir. İkinci bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bulunduğu coğrafya, dil, din, etnik yapı, SSCB döneminde toplumsal yapı, siyasal yapı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Özetle bu bölümde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihsel süreçte sosyo-kültürel yapısı incelenmiştir. Aynı zamanda çalışmanın bulgularının olduğu üçüncü bölümde bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da sanayileşme ve farklı alanlar üzerindeki etkileri, ekonomi, eğitim, kentleşme, siyaset ve sosyal sınıflar ekseninde ele alınmıştır. Sanayileşmenin ekonomi, eğitim, kentleşme olguları ve sosyal sınıflar üzerindeki etkileri ve meydana getirdiği değişimler incelenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI, SORUNSA LI VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1.Araştırmanın Konusu

Bu tezin konusu 1990'larda Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra yeni kurulan cumhuriyetlerden biri olan Azerbaycan'da sanayileşme olgusunun eğitim, aile yapısı, sosyal sınıflar, toplumsal ilişkiler gibi sosyal yapıda meydana getirdiği etkileri konu edinilmiştir.

2.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

1990'lara gelindiğinde eski Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile beraber hemen tüm sosyalist ülkeler kendilerini köklü değişimler arifesinde buldular. Görülen o ki, yeni siyasi ve sosyo-ekonomik yapılanma sürecine giren bu ülkelerin tamamı serbest piyasa mekanizmasına dayalı ekonomik sisteme geçerek kapitalist örgütlenme tarzını benimsemişlerdir. Bunun sonucu olarak bu ülkelerde uygulanan plan ve programlar artık eskisi gibi değildir, bunlar yeni yapının gerektirdiği koşullarda gerçekleştirilmelidir. Buradan da denilebilir ki, tüm bu oluşumlar doğal olarak kentleşme ve sanayileşme süreçlerini de etkilemiştir.

Azerbaycan'da sosyal yapıda meydana gelen değişimlerin sanayileşme süreci çerçevesinde incelenmesi bu tez çalışmasının başlıca amacını oluşturmaktadır. Söz konusu alanda bugüne kadar ayrıntılı çalışmaların sınırlı olması ve konuyla ilgili küçük çaplı çalışmaların Sovyetler Perspektifinden irdelenmesi bu konuda Türkiye literatüründe bir boşluğun görünmesi yol açmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada problemimizi destekleyen değişme kuramları ışığında gelişmelere tarafsız ve farklı boyutlardan bakmak hedef edinilmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, dünya tarihinde yaşanan en büyük değişimlere neden olan ve toplumların yapısını etkileyen devrimlerden biri sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimi sonucunda tarıma dayalı toplumsal yapı ve ekonomi değişmiş ve yerini sanayi üretimine dayalı bir düzen ve yapıya bırakmıştır. Sanayileşmeyle birlikte toplumlar yeni bir çehre alarak sosyal yapıları tamamen değişmiştir. Söz konusu değişim aniden değil uzun bir zaman dilimi içerisinde meydana gelmiştir. Sanayileşmenin neden olduğu etkiler göz önünde bulundurulduğu zaman bu sürecin bütün toplumların sosyal yapısında köklü bir değişimi beraberinde getirdiği görülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti de bu köklü

değişimlerden istisna kalmamıştır. Sanayileşmeyle çatışma halinde olan eski yapı öğeleri neredeyse tamamen değişime uğrayarak yerine sanayileşmeye uygun modern bir yapı inşa edilmiştir.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü 19. Yüzyılda sanayi gelişimini petrol sanayisi sayesinde mümkün kılmıştır. 19. Yüzyılda petrol sanayisinin başladığı yerin Bakü olduğu açık bir gerçektir. 1823'te dünyada ilk kez Dunin kardeşler tarafından siyah petrolü beyaz petrole dönüştüren fabrika ve 1848 senesinde Rus mühendisi olan Semyonov'un Abşeron'da dünyada ilk petrol kulesi kurduğu herkes tarafından bilinmektedir.¹ Bu girişimlerin ardından Bakü'de petrol işletmeciliği alanında büyük gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. İşte petrol sanayisiyle birlikte Azerbaycan'da yeni bir hayat tarzı birçok alanda kendini hissettirmeye başladı. Sanayi ile birlikte sosyal yapıda (eğitim, ekonomi, sosyal sınıflar, yollar, insani ilişkiler vb.) meydana gelen değişimler ve bu değişimlerin 1991'de bağımsızlık döneminde devam etmesi bu tez çalışması açısından önemli görülmektedir.

2.3. Araştırmanın Sorunsalı

Bu çalışmada sosyal yapı ve sanayileşmeyle ilgili kavramların açıklanmasını takiben sanayileşmenin Azerbaycan'da sosyal yapı üzerindeki etkileri Bağımsızlık sonrasını içeren zaman dilimi içinde incelenmiştir. İncelemeye tabi tutulan konular sosyal yapının; eğitim, ekonomi, kentleşme, toplumsal yaşam gibi boyutlarının sanayileşme sonrasındaki durumları ve arz ettikleri değişimler incelenecektir. Değişim kuramları ışığında Azerbaycan örneğinde sanayileşmenin ortaya koyduğu sonuçlar arşiv araştırma yöntemiyle tema oluşturularak yorumlanmıştır. Aynı zamanda şu alt sorulara da çalışma boyunca cevap aranmıştır;

- Azerbaycan'da sanayileşme ekonomik yapıda nasıl bir değişim meydana getirmiştir?
- Sanayileşme Azerbaycan toplumunda aile yapısını nasıl etkilemiştir?
- Sanayileşme sonrası Azerbaycan eğitim kurumlarında hangi değişimler yaşanmıştır?
- Azerbaycan'da siyasi yapı sanayileşme olgusundan nasıl etkilenmiştir?
- Sanayileşme sonrasında Azerbaycan'da sosyal sınıflar nasıl oluşmuştur?

---

¹Şammedov, 2006, S.136

2.4. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

2.4.1. Sanayileşmenin Tarihsel Gelişim Seyri

Teknolojik alanda, sanayileşmeden önceki dönemlerde yavaş bir gelişme temposu izlerken, sanayileşme sürecinden sonraki dönemde gerek insan gerekse hayvan gücünün yerine kullanılmaya başlanan makinelerle birlikte, dünya çapında çok hızlı ve derin bir toplumsal ve teknolojik değişme gerçekleşti.

Sanayileşmenin dünya tarihinde yerini alması ve kendini hissettirmesi, Sanayi Devrimiyle ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi 18. yüzyılda başlayarak 19. yüzyıla kadar devam eden bir süreci ifade etmektedir. Bu dönem aynı zamanda makineleşme adıyla da bilinmektedir. Makineleşmeyle beraber büyük fabrikalar da ortaya çıkmıştır. Bu süreç, Avrupa kıtasında daha önceler var olan tarım toplumu ve örgütlü yapısından, fabrikalarda üretim olgusunun egemen olduğu modern bir toplum modeline geçilmesi sonucunu vermiştir. Bundan sonra dünya tarihinde sadece avcı-toplayıcı, büyük toprakları işleyen toplumlar yerine fabrikalarda üretim makineleriyle uğraşan sanayi toplumu meydana gelmiştir. Bunun sonucunda ise diğer toplum biçimleri belli bir zaman sonra aşamalı bir biçimde ortadan kalkmıştır. Makineleşme olayının ilk etabında Avrupa ve Kuzey Amerika kıtalarında kömür, bu ekonominin temel taşı veya lokomotifini oluşturmaktaydı. Kömür önem açısından günümüzde bile kendini göstermektedir; o nedenle kömürü olmayan ülkelerde ise makineleşme olgusu gecikmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayi devriminde nitelik açısından değişiklik başlamıştır. Söz konusu değişiklikler, bilimsel buluşlar ve bu buluşların üretime uygulanması, pratik zekâlı kişilerin birbirinden bağımsız çalışmalarına bağlı olmaktan kurtularak devletin tüm imkânlarıyla destek verdiği, gerek duyulduğunda örgütlediği büyük ve zengin kuruluşların iradesine geçmiştir. Doğal kaynaklar bilimsel bilginin bir arada kullanılmasıyla sanayi, kitle halinde mal üretimine geçmiştir. Sanayileşme ile bilimsel bilginin, tabii kaynakların ve devletin de himayesiyle sosyal yaşamın daha hızlı değişmesine sebep olduğu görülmüştür. Sosyal değerlerin çok hızlı bir şekilde değişmeye başladığı dönem de bu dönemdir.

Sanayi Devrimini bir zincir halkalarından oluşan bir süreç olarak düşünebiliriz. 18. yüzyıl büyük değişimlere tanık olan bir yüzyıl olarak o döneme kadarki insanlık tarihinde, en çok değişen ve birçok şeyi değiştiren ve dönüştüren yüzyıl olarak tanımlanmaktadır. İşte Sanayi Devrimi bu yüzyıla damgasını vuran en önemli gelişimdir, bu gelişmelerin

bütünü Rönesans'la başlayarak ardından, Fransız İhtilali ve Endüstri Devrimi'yle gerçekleşen bir zincirin halkalarıdır.² 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, peş peşe meydana gelen teknolojik değişimler sonraki devirlerin ekonomik, toplumsal, siyasal ve en önemlisi kültürel yapılarında bile köklü değişimlerle sonuçlanmıştır. Bu ifadede geçen kültürel yapılardaki "köklü değişimler" kavramı Azerbaycan toplumunun bugün içerisinde bulunduğu siyasal, ekonomik, kültürel durumunu özetler durumundadır.

Sanayi Devrimi, İngiltere'de başlayan, ekonomik, teknolojik devrimle, Fransa'da meydana gelen politik devrimin ortak bir ürünü olarak kendini göstermiştir. Başka bir ifadeyle Sanayi Devrimi; bir ayağı teknolojik temele diğer ayağı ideolojik - politik temele dayalı olarak çifte devrim neticesinde tüm toplumsal ve kültürel yapıyı derinden sararak ve yeniden biçimlendirerek oluşmuştur.

2.4.2. Toplumsal Değişme Modelleri

Toplumsal değişimin sorunları ve konuları dışında kuramsal çerçevesi de sosyolojide ve sosyal bilimlerde önemli bir konuma sahiptir. Çalışmanın bu bölümünde toplumsal değişim başlığı altında toplumsal değişme kuramlarını ve belli başlı temsilcilerinin konuyla ilgili görüşleri aktarılmıştır. Bu bağlamda toplumsal değişme modellerini ikiye ayırarak; Yapısal-Fonksiyonel model ve Çatışma modeli başlıkları altında ele alınmıştır.

2.4.2.1. Yapısal-fonksiyonel model

Yapısal-fonksiyonel değişim kuramı, kendisinden önce var olan tüm insanlığı içeren değişim modellerini eleştirerek kendini ifade eder. Bu doğrultuda değişme yorumları ve analizler insanlık düzeyinin tamamında değil daha alt düzeyde, tek tek toplumlar ve o toplumların alt sistemleri düzeyinde yapılması gerektiğini savunurlar. Bu kurama göre her yapının bir işlevi vardır. Yapılar fonksiyonlardan sonra gelir. Daha öz bir ifadeyle yapılar fonksiyonları oluşturmaz, fonksiyonlar yapıları oluşturur.

1930-1960'lar arası Amerikan sosyolojisine egemen olan yapısal-fonksiyonel yaklaşım, kendi kendini dengeleyen ve düzenleyen bir sistem olan toplum anlayışıyla, temel analizleri yapmaktadır. Başka bir deyişle toplum sahip olduğu bütün alt sistemler arası ilişkiler aracılığıyla en iyi ve mükemmel düzeni sağlayacak şekilde işlemektedir. Bu yaklaşıma göre, tüm unsurlar birbirleriyle uyumlu ve bütünlük içerisinde çalıştığı sürece düzen vardır.

---

²N. Ekin. (1994). Endüstri İlişkileri. 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları. S. 1-5

İlk etapta var olan düzenin devamlılığını meşrulaştırmak ve statükonun devam etmesi yönünde sağlayıcı bir kuram gibi karşımıza çıksa da yapısal-fonksiyonel model, değişimle ilgili çok önemli iddialarda bulunmuştur. Nitekim fonksiyonların evrimsel farklılaşması, kavramsallaştırması çerçevesinde değişim olgusunu açıklamaya çalışır. Yapısal farklılaşma temelde, aynı yapılar tarafından gerçekleştirilen fonksiyonların zaman içerisinde, çoğalmaları ve uzmanlaşmaları sonucunda, birbirinden ayrılarak, kendilerini ayakta tutacak yeni yapılar meydana getirmeleri demektir.³ Bir örnekle açıklamak gerekirse, aile kurumunu ve işlevlerini gösterebiliriz. Önceleri aile; eğitim, üretim, çocuk büyütme vb. pek çok işlevi olan bir yapıyken, modern toplumlarda üretim işlevini işyerleri ve fabrikalar, eğitim işlevini okullar, kısmen de olsa çocuk büyütme işlevini de kreşler üstlenmiştir. Kısacası bir kurumun veya yapının yerine getirdiği işlevler farklılaştıkça ve uzmanlaştıkça yeni yapılar ortaya çıkmakta ve sosyal değişim bu biçimde uyum ve bütünleşme içerisinde gerçekleşmektedir.

Değişim modellerinden yapısal-fonksiyonel model, toplumun alt sistemlerini incelerken kişiye kadar iner. Kişiyi belli bir sosyal rol içinde inceler. Linton ise rol kavramını yapısal- fonksiyonel modelin içerisine yerleştirmiştir. Linton'a göre toplumların fonksiyonlarını ifa etmesi fertlerin ya da grupların karşılıklı davranış kalıplarına sahip olmalarına bağlıdır. Söz konusu davranış kalıpları kişinin benimsediği statüler tarafından şekillendirilir. Rol kavramı statüyü dinamik bakımdan ifade eder. Netice itibariyle rol ve statü birbirinden ayrılamazlar.

Talcot Parsons bu modeli temsil eden en önemli düşünürlerden biridir. Ona göre bireylerin toplumsal eylemleri toplumsal kurumlar tarafından belirlenmektedir. Ekonomi, din, ahlak gibi sosyal kurumlar, bireylerin belli sosyal kişiliklerinde üstlendikleri rollerin yerine getirilmesini düzenlemektedir (Ekin, 2002: 152). Yani Parsons, sosyal değişmeyi bir denge içerisinde gelişen basitten karmaşığa giden bir toplumun normal evrimi olarak görmektedir.

Yapısal-fonksiyonel teoriyi temsil eden bir diğer düşünür R.Merton'dur. Merton sosyal değişmeyi açıklarken "anomi" kavramını kullanmıştır. Merton anomi kavramını şöyle açıklamıştır; bireyin çevresi, kültürel yapı ve toplumsal yapı olarak iki kısma ayrılır. Kültürel yapı belli bir grup veya toplum üyelerinin sahip olduğu ortak davranışları yöneten, örgütlenmiş bir dizi normatif değerlerden ibarettir. Sosyal yapı bir grup ya da

---

³E. Kongar. (2002). Toplumsal Değişim Kuramları ve Türkiye Gerçeği, 9.Basım İstanbul: Remzi Kitapevi. S.145-146

toplum üyesinin çeşitli biçimlerde, içinde buldukları toplumda örgütlenmiş bir dizisozyal ilişki ağından oluşmaktadır.⁴ Dolayısıyla anomi, kültürel norm ve hedeflerle sosyal ilişkiler arasında kopma olduğu zaman ortaya çıkan kültürel yapının yıkılması durumudur. Kısacası, sosyal çevreyle kültürel çevre arasında uyumsuzluk yaşandığı zaman gerilimler ortaya çıkar. Eğer bu gerilimler giderilemezse, anomi meydana gelir. Anominin yaşandığı toplumlarda şiddetli huzursuzluklar doğar ve bu da toplumun çözülmesiyle sonuçlanabilir. Netice itibariyle Merton sosyal değişmeyi toplumun kendi iç işleyiş mekanizmalarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Toplumda ihtiyaç duyulan denetim mekanizmaları var olduğu sürece toplumun iç dengesini ve huzurunu sürdüreceğini ve sadece sosyal sistemin farklılaşmayla değişeceğini, anomi büyüdüğünde ve süreklilik kazandığı zaman değişimin şiddetli ve köklü olacağını belirtir.

Yapısal-fonksiyonel model düşünürlerinden bir diğeri Sorokin'dir. Sorokin'in değişme modeli, kültür sistemlerine dayanmaktadır. Tüm toplumlar belirli kültür sistemlerinin altında özgün yapıya sahiptir. Bu toplumların yapılarını belirleyen kültür, üst sistemlerinin temeli ise dışsal gerçeklerin algılama biçimleridir. Sorokin; duyumsal, düşünsel ve ülküsel olmak üzere üç tür kültür sisteminden bahsetmektedir. Algılanan gerçekler bu kültürleri belirleyen temel niteliktir. Duyumsal kültürün temelini oluşturan husus gerçeğin duyu organlarıyla algılandığı ve bunun dışında her hangi bir gerçeğin olmadığıdır. Düşünsel kültürde gerçek, duyum ve madde dışı gerçekten oluşur. Ülküsel kültüre egemen olan gerçekse diğer iki tip gerçeğin akıl yoluyla yapılmış bileşimidir.⁵

Aslında Sorokin, insanın fiziksel olarak, A'dan B'ye veya B'den A'ya hareket ettiğinde değerlerin ve kültürel objenin de aynı hız ve güçlkle yani aynı şekilde karşılıklı hareketliliğinin söz konusu olup olmadığını tartışmaktadır. Aynı kültürel değer ya da obje uygar toplumdan uygar olmayan topluma, şehir toplumundan kırsal topluma hareket ettiği gibi acaba aynı güçlük ve hızla alt tabakadan üst tabakalara, kırsal alandan kentsel alanlara hareket etmekte midir?

Sorokin'e göre bir toplumsal gerçeklikten başkasına hareket ya da etki, nadiren tek yönlüdür. Bütün kültürel hareketlerin bir de karşı hareketi olur. Fakat güçlü ve rafine kültürlerde söz konusu karşı hareket biraz zayıftır. Hareketin yönü ise güçlü kültürlerden zayıf kültürlerle doğrudur. Fakat eğer kültürler arasında derece farkı bulunmuyorsa o zaman fiziksel bakımdan güçlü olan kültür, zayıf olanı etkilemektedir. Sorokin, işgallerin,

---

⁴Kongar, a.g.e. S; 154

⁵F.Yozgat. (1997). Sosyal Değişme Faktörleri, Ankara: Fırat Ofset. S. 30.

fetihlerin ve sömürgeciliğin kültür yayılmasında etkili olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Sorokin kültürel temas konusunda üstteki kültürün daha avantajlı olduğunu düşüncesindedir.

Sorokin'e göre sürekli değişen bu sistemler ile ilgili iki genel ilkenin öngördüğü esasları şu şekilde açıklar;

Birinci ilke, sistem ve üst sistemlerin kendi içlerinde değişme eğilimleri olduğudur. Bir sosyo-kültürel sistemin değişmesi için bu sistemin, esas olarak değişme olan başka sistem ve güçlerden meydana gelmiş olmasıdır. Bir sosyo-kültürel sistem içindeki değişim onun nasıl bir gelişme süreci geçirdiğinden anlaşılmaktadır (Kızılcılık, 1994: 529). Bütün sistemler sürekli değişim halindedirler ve her bir sistem gerek dış öğelerin gerekse içinde bulunduğu üst sistemlerin etkisi altındadır, asla ilk duruma geri dönmez ve mutlak anlamda hiçbir zaman kendini tekrarlamaz⁶

Sorokin'in ortaya koyduğu ikinci ilke, değişimin sınırları ilkesidir. Sorokin, iki değişken arasındaki ilişkinin belirli sınırları olduğunu düşünmektedir. Bu sınırların dışında kalan ilişki yok olur ya da temelli değişmeye uğrar.

Sorokin'de toplumsal tabakalaşma çok önemli bir yer tutar. Sorokintabakalaşma konusunda iki boyutu dikkate alır. Birincisi ekonomik boyuttur. Yani zengin ve fakir asla aynı tabakada yer alamazlar. İkinci boyut ise siyasidir, yönetenlerle yönetilenler aynı tabakada yer alamazlar. Sorokin tüm toplumlarda tabakalaşmanın var olduğunu söyleyerek buna sebep olarak insanlar arasındaki, doğumla birlikte gelen farklılıkları göstermektedir

Bunlara ek olarak Sorokin, nüfus arttıkça toplumsal tabakalaşmanın ve de önemli bir biçimde eşitsizliğin artacağı fikrini ileri sürer.⁷

Bir kültürün her tabakasındaki değişim ve fonksiyonlar etkisinde olduğu kültürle sınırlı bağımlılığı olur. Kültürün etki ettiği kısımlarındaki değişimler açık şekilde kendini göstermese de, bir sonraki değişim sırasında bariz bir şekilde kendini belli edecektir.

2.4.2.2. Çatışma modeli

Toplumun dengeli ve bütünleşmiş bir varlıktan ibaret olması görüşünün antitezi çatışma modelidir. Çatışma modelinde toplum, birbirleriyle çatışan öğelerden ve birimlerden kurulur. Toplumda değişimin yaşanması bu unsurların itici gücüyle olmaktadır. Sosyal bütünlük ise sosyal öğeler ve birimler arasındaki denge ve uyuşmanın

⁶S.Kızılcılık. (1994). Sosyoloji Teorileri I, Konya: Emre Matbaası. S, 530.

⁷Kızılcılık, a.g.e. s, 531.

neticesi değil, sosyal birim ve ögeler arasındaki çatışmanın neden olduğu karşıt kuvvetlerin dengelenmesi neticesi ortaya çıkar.

Çatışma olgusu yapısal-fonksiyonel kurama göre genellikle bir sosyal hastalık gibi görülür. Hâlbuki çatışma modelleri çatışmayı toplumun doğal bir özelliği sayarlar. Örneğin Cooley'e göre, herhangi bir yolla ortaya çıkan çatışma, toplumun hayatıdır. İlerleme meselesi, kişinin, sınıfın ya da grubun ideallerini gerçekleştirmek üzere yaptığı mücadeleden meydana gelir. Böylesi bir çatışma sağlıklı ve iyi bir gelişmenin işaretidir. Park ve Burgess'e göre "çatışmanın olduğu yerlerde davranışlar bilinçlidir ve akılcıdır". Bu ifadeyle toplumdaki var olan çatışmaları bir değer yargısıyla sosyal bilimlere sokmak istemektedirler.⁸

Çatışma modeli altında yatan çıkar çatışması neticesinde meydana gelen denge, kararsız bir denge biçimidir. Var olan denge, çatışan çıkarlar arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. İlginç olan şu ki, uzlaşmaya isteyerek ulaşılmamıştır, güçlünün zayıfa baş eğdirmesi durumunda ortaya çıkmış bir dengedir.

Öyle ki, zor gücüyle toplumu değiştirmeye çalışan çatışma modelinin iki önemli kavram oluşmaktadır. Orta boy değişimin kaçınılmazlığı birinci önemli kavramdır. Güçlünün zayıfa baş eğdirmesi, sürekli denge halinde kalamayacağından değişme de kaçınılmaz ve toplum düzeyindedir. Başka bir anlamda değişimin sebepleri, daha büyük düzeyde insanlık ile ilgili diğer bir büyük boy kaynakta aranmasına lüzum yoktur.

Çatışma modeline göre, sosyal değişimin gerçekleşmesi, somut fakat yönetici sınıfta bir değişiklik olmasıyla mümkündür. Ayrıca çatışma düşüncesinin ekonomik ve sosyal çıkara bağlanması, siyasal bilimlerle olduğu kadar ekonomiyle de ilişki kurulmasına neden olmuştur.

Sosyal değişim yaklaşımı Karl Marx'ın görüşlerinde de cevabını bulmuştur. Materyalist eleştiri görüşüne dayanarak Marxism'deki toplumsal değişim olgusu devrimci özellik taşımaktadır. Marx'a göre, devrimler tarihin lokomotifidir, yani temel taşıyıcı güçleridir.⁹

Bilindiği üzere Marx'ın toplumsal değişim görüşü tarihsel maddecilik ve diyalektik üzerine kuruludur. İnsanoğlunun tarihini sınıf mücadeleleri ve çatışmaları tarihi olarak yorumlaması ve nihayet ekonomik determinizm kanunların, toplumların geleceklerinin

⁸E. Kongar. (1972), toplumsal Değişim, Ankara: bilgi Yayınları, S, 152.

⁹H.İnanç. (1999). Marx ve Pareto'nun Sosyolojik Açısından Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, s.101.

mutlak belirleyicisi olacakları iddiası onun toplumsal değişmeyi hangi zemin üzerine oturttuğunu göstermektedir.

Marx'ın yaklaşımında çatışmanın temelini oluşturan öğeler, kapitalizmdeki para ve değişim gücüyle emek arasındaki çelişkiden doğar. Dolayısıyla bu çatışma yeni toplum tipine geçişin başlangıcıdır. Marx'ın görüşüne göre çatışma olmazsa, ilerleme de olamaz. Çünkü tarih boyunca toplumsal yapı ve değişim her zaman üretim tarzına bağlı olagelmıştır. Üretim araçlarına sahip olanlar bunu asla bırakmak istemeyeceklerdir. Bu durum çatışmayı kaçınılmaz ve zorunlu bir hale getirmektedir.

Marx'ın değişme kuramındaki çatışma, değişme anlayışının bir versiyonudur. Emek, insan ve doğa arasındaki değişimin temel biçimi olarak gösterilir. Tarihi sürece bakıldığında, insan doğayı değiştirdiği zaman onun vasıtasıyla toplumu ve kendisini de değiştirdiği görülmüştür. Aynı tarihi dönemlerde emeğin ve üretimin gelişmesi, üretim tarzlarının ve toplum şekillerinin başarılı olmalarıyla sonuçlandırılmıştır.¹⁰

Marx kapitalist toplumu bir sistem olarak, özel ellerdeki ekonomik güçlerle kolektif, sosyal üretim ilişkiler arasında ortaya çıkan çelişkilerin ve üretim tarzının hâkim olduğu bütünsel bir yapı biçiminde tanımlamıştır. Sosyal gelişmeyi temel / üstyapı modelindeki içsel çelişkilere bağlamaktadır. Marx'ın iki sınıflı modeli, kapitalist üretim yasalarının saf şekilleriyle işlediğini varsaymıştır.¹¹ Marx'ın kapitalist modelini üst yapıyla alt yapı arasındaki ilişkilerin çetrefilli ve karmaşık bir modeli olarak anlayabiliriz. Bu özellikle çok yoğun sınıf çatışması ve sosyal çöküş doğrultusundaki kanunlar çerçevesinde incelendiğinde görülmektedir.

Marx'ın gözünde toplum, tek tek bireyler halinde düşünülemez. O'na göre toplum kişisel bilinçlerden oluşmuş değildir. Aksine sosyal grup ve sınıfların ortak bilinci toplumu yaratır. İlk etapta insanoğlunun kapasitesinin gelişmesi, hem fertlerin, hem de sınıfların çoğunluğunun zararına gerçekleşmesine rağmen, neticede bu çelişki aşılmakta ve bireyin gelişmesiyle örtüşmektedir; böylece toplumun daha da gelişmesi yalnızca bu şekilde mümkün olabilir.

Pareto sosyal değişme kavramının temelini seçkinlerin dolaşımı kavramı üzerine yapılandırır. Toplumu kabaca ikiye ayıran Pareto, bunlara alt tabaka ve üst seçkinler

---

¹⁰Bottomore. T. ve Nisbet. R. (1997), Sosyolojik Çözümlemenin Kısa Tarihi, (Çev: M. Tuncay ve Aydın. U.). Ankara: Ayraç Yayınevi. S, 129.

¹¹Swingewood. A. (1998). Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi, (Çev: O. Akınhay, Ankara: Bilim-Sanat Yayınları. S, 129.

tabakası adını vermiştir. Pareto'ya göre seçkinler tabakası üstün yeteneğe sahip kişilerden oluşmaktadır.

Pareto'da sosyal mobilitiyi yani kişilerin sosyal statüdeki yükseliş ve alçalışlarını, sosyal tabakalar arasındaki çift yönlü geçişler oluşturmaktadır. Pareto'ya göre, belirli seviyede gelişmiş her toplumda en azından bir alt bir de üst tabaka bulunmaktadır. Fertler alt tabakadan üst tabakaya yükselmek için, devamlı bir çaba ve istek içindedirler. Diğer bir anlatımla, her sosyal düzenin temel verilerinden biri iç hareketliliklidir. Bu doğrultuda Pareto'nun "seçkinlerin dolaşımı" teorisi devreye girmektedir.¹²

Pareto'ya göre, tarihiaçından en önemli olgu, yönetici azınlıkların ya da aristokrasinin hayatı ve ölümü olgusudur. Pareto'nun bilinen formülüne göre, "tarih aristokrasilerin mezarından ibarettir." Bütün toplumların tarihi büyük oranda aristokrasilerin birbirlerini izlemesi tarihidir. Toplumların tarihine baktığımızda, oluşan, mücadele eden, iktidara gelen, ondan yararlanan, gerileyen ve yerini başkalarına bırakan ayrıcalıklı azınlıkların tarihi olduğu görülmektedir.

Pareto'ya göre, toplumsal değişmeyi teşvik eden temel faktör insan davranışlarındaki farklı eğilimlerdir ve sosyal olaylar üç öğeden etkilenir: Birincisi doğal öğeler, ikincisi ise dış toplumlardan gelen öğeler ve üçüncüsü toplumun içindeki öğelerin toplamıdır. Pareto iç öğeleri şöyle sıralar: a. Kalıntılar; bunlar insanın mantıksal düşüncenin ürünü olamayan güdüler ve insanoğlunun değişmez eğilimlerinden ibarettir. b. Değişkenler; bunlar hareketlerin ideolojik sebepleridir. c. Ekonomik çıkarlar; kişi ve toplulukların hareketlerinin, ekonomik çıkara ilişkin güdüleridir. ç. Sosyal ayrı cinstenlik; bireylerin birbirlerine kıyasla farklı oluşları ve d. Toplumsal hareketlilik ve seçkinlerin dolaşımı şeklindedir.

Bütün sınıflarda, o sınıfların özelliklerine uymayan bireyler bulunur. Bu bireyler örneğin, alt tabakada ama üstün yetenekte iseler o zaman bir üste, seçkinler tabakasına geçerler. Buna karşılık olarak, seçkinler tabakasında ancak yetenek açısından zayıfsalar, o halde aşağıya inerler. Açıkcası sosyal mobilitiy her iki yönlü ve devamlı olarak işlemektedir. Dolayısıyla bir sınıfın diğer sınıfa doğru geçişin meydana getirdiği nüfus karışımında, sadece seçkinler ve seçkin olmayanlar diye iki sınıfın söz konusu olduğu zaman Pareto buna "seçkin dolaşımı" der.

---

¹²Barlas. T. (1993). Sosyoloji, Ankara: Adım Yayıncılık. s.33.

Pareto, farklı sınıflar arasındaki detaylı farkları bir kenara bırakarak toplumu, kaba bir biçimde yöneten üst sınıf ve yönetilen alt sınıf olarak ikiye ayırdığı zaman bu iki sınıf arasındaki dolaşımın son derece belirgin olarak görüldüğünü söyler. Alt ve üst katların görüşleri başkadır. Aşağı tabakadan yukarı kata çıkan birey, eski tabakanın kalıntılarını da beraberinde getirmektedir. Bu şekilde yönetici seçkinler, sürekli aşağıdan gelen yeni güç ve yeniliklerle desteklenir. İşte bu dolaşıma uygun olmayan yöneticiler aynı insanların tekelinde tutan aristokrasiler çökmeye mahkûmdur.

Sonuç olarak devrimler, yönetici seçkinler, bundan sonra kendilerine uygun görüşlere sahip olmadıklarında, güçleri azaldığında ve alt tabakadan yeni bireyler iktidar yönetimine uygun görüşlere sahip olarak ortaya çıktığı zaman meydana gelir. Toplumun yukarı katmanındaki yönetici seçkinler yozlaşmış olurken, toplumun alt katmanında yeni bir seçkinler grubu hazırlamaktadır. Fakat iki grup arasında geçiş sağlanmadığı zaman iktidar savaşı başlayarak yeni seçkinlerbazı yeni türevlerle (demokrasi, sosyalizm) başa geçmeye başlar.¹³

---

¹³Kongar, a.g.e. s, 157.

3. TARİHSEL SÜREÇTE AZERBAYCAN CUMHURİYETİNİN SOSYO-KÜLTÜREL YAPISI

3.1. Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu

Azerbaycan Cumhuriyetinin yüzölçümü 192.752 km² olup, dönemin İran yönetimi Kaçar Türk hanedanı ve Rus çarlığı arasında imzalanan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Anlaşmaları neticesinde ikiye bölünmüştür: Kuzey kısmı Rusya topraklarına ilhak edilmiş, güney kısmı ise Kacar yönetimi toprakları dâhilinde kalmıştır. Kuzey kısmı üzerinde 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti 86.600 km² (1988-1994 yılları arasında Ermenistan'la savaş sonucunda topraklarının yaklaşık %20'si Ermeniler tarafından işgal edilmiştir) alana sahiptir. Beş ülke ile sınırları vardır: Azerbaycan Cumhuriyeti güneyden; İran, batıdan Ermenistan, kuzeyden Rusya Devleti'nin sınırları dâhilinde olan Dağıstan, kuzey batıda Gürcistan, güney batıda Türkiye ve doğudan Hazar Denizi ile sınırdadır. Sınırlarının uzunluğu 2.849 kilometrekaredir. 38° 25' - 41° 55' kuzey enlemi ile 44° 50' - 50° 51' doğu boylamları arasında Batı Asya içinde yer alan Kafkasya bölgesinin güneydoğusunda yer almaktadır. Hazar Denizi ülkenin doğu sınırını 713 km belirlerken, güneyden İran'la 765 km, güneybatıdan Türkiye ile 15 km (Nahçıvan Özerk Cumhuriyetiyle), batıdan Ermenistan ile 1007 km, kuzeybatıdan Gürcistan ile 480 km, kuzeyden Rusya federasyonuna bağlı Dağıstan'la 390 km'lik sınıra sahiptir. Haritada “uçan kartal” a benzer bir görüntü oluşturan Azerbaycan'ın toplam sınır uzunluğu yaklaşık 3360 km'dir. Kuzeyden güneye 400 km, batıdan doğuya 500 km'lik sahaya yayılan ülke, Avrupa'dan Asya'ya giden tarihi geçit ve ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır.¹⁴

3.2. Dil Yapısı

Azerbaycan'da az da olsa çeşitli etnik kökenden bireylerin yaşamasına rağmen ana unsuru Azerbaycan Türkleri teşkil etmektedir. Bu nedenle de Azerbaycan'da dil politikası Azerbaycan Türkçe'sitemelinde yürütülmüş ve yürütülmektedir.16. yüzyılda Safevi Devleti döneminde devlet dilinin “Azerbaycan Türkçesi” olduğu bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde dil ile ilgili önemli gelişme 1918 yılında “Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti” döneminde yaşanmıştır. 27 Haziran 1918'de çıkarılan kararla “Devlet dili

¹⁴Raheb. MohammadiGhanbarlou, (2013), Ankaradaki Üniversite Öğrencilerin Kimlik Algıları, S, 56.

Türkçe kabul edilerek, ileride bütün mahkeme, idare-i dâhiliye ve sair dairelerde görevi başında duranlar bu dili bilenler olana kadar hükümet kurumlarında Rusça'nın kullanımına da müsaade" edilmiştir. Bu uygulama 1936 yılına kadar devam etmiş. ardından merkezi devletin "Türk" adı karşısında takındığı olumsuz tavır karşısında değiştirilmiş ve "Azerbaycan dili" olarak adlandırılmıştır.¹⁵

1956'da devlet dili ilan edilen "Azerbaycan dili" 1977'de kabuledilen Anayasada devlet dili olarak yer almamıştır. Bu süreç Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 22 Aralık 1992'de devlet dilinin adı yeniden Azerbaycan Türkçesi olarak değiştirilmiştir. Dil politikasıyla ilgili son değişiklik 1995'te Azerbaycan Cumhuriyetinin bağımsızlıktan sonra, kabul ettiği ilk Anayasayla gerçekleşmiştir. Yeni Anayasada devlet dili Azerbaycan dili olarak öne çıkmıştır. Öte yandan Sovyetlerden önceki dönemlerde ülkede Arap alfabesi kullanılmıştır. 1918'de, "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" Latin alfabesine geçme konusunda pozisyon aldıysa da bunu tam uygulayamamıştır. Sovyetler Birliği döneminde 1922'den itibaren, Latin alfabesi bazı yayınlarda kullanılmaya başlanmıştır. 1926'da Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de toplanan "I. Türkoloji Kurultayı" Türklere Latin alfabesinin kullanımını önermiştir. 1929'dan itibaren tümüyle Latin alfabesine geçilmiştir.¹⁶

1940'ta Sovyetler Birliği'nin tüm Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de Kiril alfabesi kullanılmıştır. Sovyetler Birliği'nin çöküş dönemini takiben Kiril alfabesinden, Latin alfabesine geçiş için kararlar alınmıştır. Ülkede 2001 yılına kadar kiril alfabesi kullanılmış, Bakanlar Kurulu kararıyla 1 Ağustos 2001 yılından itibaren Azerbaycan'da tüm alanlarda Latin alfabesine geçiş sağlanmıştır.¹⁷

3.3. Dini Yapı

Daha önce de ifade edildiği gibi, Azerbaycan'da çeşitli etnik gruplar yaşamaktadır. Bu etnik grupların da kendilerine has dinleri, mezhepleri, inançları bulunmaktadır. Hıristiyanlar ve çeşitli mezhepleri, Yahudiler, Müslümanlar burada bulunmaktadır. Ancak İslam Dini Azerbaycan'da daha yaygındır. Nüfusun esasını inanç bakımından Müslümanlar oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği'nde Müslümanların çoğunun Sünni

¹⁵Kamil.VELİYEV, HACIYEV, T. (1983). Azerbaycan Dili Tarihi, Bakü, S. 250.

¹⁶Veliyev, a.g.e. 252.

¹⁷Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, (1998). Edebiyat, dil, medeniyet kuruculuğu, Bakü, S. 122.

olmalarına karşılık Azerbaycan'da Şii'ler ağırlıktadır.¹⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti laik bir devlettir. Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi kaynaklarına (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Statik kurumu) göre, %95'i Müslüman olan bu halkın %85'i Şii ve %15'i Sünni Müslümanlardır. Ayrıca İslamiyet dışında başka dinlere de inananlar bulunmaktadır. Bunların %3-4'ü Hıristiyan (çoğunluğu Rus Ortodoks Kilisesi, Gürcü Ortodoks Kilisesi ve Malakan), küçük bir bölümü ise Yahudidir. Fakat Azerbaycan'da dinsel bağlılık yüzeysel olduğu için, pratikteki taraftar oranları çok daha düşüktür.¹⁹

Sovyetler Birliği döneminde ülkede kurulan dört dini merkezden biri Bakü'dedir. Burası aynı zamanda Şii'lerin dini merkezi de sayılmaktadır. Kurumun başında Şii mezhebinden olan Şeyhülislam Hacı Allahşükür Paşazade bulunmaktadır. Yardımcısı ise Sünni mezhebindedir. 1920'li yıllardan itibaren Hac ziyareti ve Şii'lerin İran ve Irak'taki dini merkezleri ziyaretleri yasaklanmıştır. 1924 yılında da şeriat uygulamaları kaldırılmıştır. 1928 yılında medreseler, 1930 yılına kadarki dönemde ise vakıflar kapatılmıştır. 1929 yılında eski alfabe denen Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş insanları dini eserleri okumaktan uzaklaştırmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra dini alandaki yasaklar kaldırılmış ve ibadetler serbest olmuştur. Bakü Devlet Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi ve Bakü'de dört yıllık eğitim veren İslam Akademisi açılmıştır.²⁰

3.4. Nüfus ve Etnik Yapı

2018 yılı nüfus sayımına göre Azerbaycan'ın nüfusu 9,923,914 milyona ulaşmıştır. 1959-70 seneleri arasında %2 yıllık nüfus artış oranı, 2000-2003 tarihlerinde %0,8 artış göstermiştir. Nüfus artış hızındaki düşüşün nedenleri, doğum oranının 1990 yılında 1,000 kişi başına 26,3 rakamını gösterirken 2003'te 14'e düşmesi ve 1990'lardaki göçten kaynaklanmaktadır. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin nüfus ve göç politikaları neticesinde Azerbaycan'a yerleştirilen Ruslar, ülkedeki Lezgilerden sonra ikinci büyük azınlık grubunu teşkil etmektedir.²¹

Azerbaycan coğrafyası olarak bilinen topraklar ve bu coğrafyanın belli bir bölümü üzerinde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, tarih boyunca çokuluslu bir karaktere ve yapıya sahip olagelmiştir. Tarihi İpek Yolu üzerinde yer alması, müthiş doğası, bitmeyen yer altı ve yerüstü servetlere ve zenginliklere sahip oluşu çok sayıda milli azınlığın, etnik

¹⁸İslam Ansiklopedisi, 1991, S. 317.

¹⁹www.stat.gov.az.

²⁰İslam Ansiklopedisi, 1991, S. 318.

²¹<https://www.tercihiniyap.net/haber/ulkelerin-nufuslari-2018/11/15>.

grubun ve az sayılı halkın bu coğrafyaya yerleşmesine neden olmuştur. Zikredilen zenginliklere sahip olduğu için bu bölge dünya devletlerinin ve süper güçlerinin de hep dikkatini çekmiş ve bazen de ekonomik çıkar savaşlarına sahne olmuştur.²²

Azerbaycan coğrafyası birçok defa göçebe halkların akınlarına uğramıştır. Ayrıca bu toprakları işgal eden güçler birçok kavmi ve dini grubu göç ettirmekle kendi kontrollerini ve kalıcı politikalarını güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu şekilde, Azerbaycan'da yaşayan yerel halklarla beraber, sonradan yerleşen millî azınlık, etnik grupların da vatanına çevrilmiştir. Bu etnik unsurların kaynaşması Azerbaycan halkı kavramını ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Azerbaycan Türkleri, Azerbaycan coğrafyasında Azerbaycanlılar ismiyle de anılan bu etnik ülkenin ana etnik unsurunu oluşturmaktadır. Azerbaycan Türklerinin bu coğrafyada ilk yerleşimleri konusuna geçmeden evvel, Azerbaycan Türk'lerine Azerbaycanlılar isminin verilme tarihi üzerinde bir açıklamada bulunmak faydalı olur. Sovyetler Birliği kurulduğu döneme kadarki tarih yazıcılığında Azerbaycan'da yaşayan Türkler için Türk veya Tatar ismi kullanılmaktaydı. Bu durum Sovyet yönetiminin iktidarının güçlendiği döneme kadar devam etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği'nin kurulmasıyla birlikte Azerbaycan Türklerinin etnik adı ilga edilmiştir. Halka ve onun milli diline yeni bir ad verilmiştir: Türkler "Azerbaycanlılar" ve onların dili "Azerbaycan Dili" adını almıştır. 1939 yılından itibaren Türk adı yasaklanmıştır. 1930'lu yıllardan itibaren Azerbaycan Türklerinin resmi adının iktidar yöneticileri tarafından değiştirilmesinin başlıca amacı, halkın millî şuurunun gelişmesini engellemektir. Fakat bunlara rağmen Sovyetlerin son dönemine kadar Azerbaycan adı altında Türk isminin kastedildiği anlaşılmaktaydı.²³

3.5. Azerbaycan'ın Toplumsal yapısı ve Tarihsel Görünümü

19. Yüzyılın ortalarına kadar feodal yaşam tarzı anlayışının hâkim olduğu Azerbaycan'da söz konusu tarihten bu yana köklü sosyal ve toplumsal değişimlerin meydana geldiği görülmektedir. Temelleri 19. Yüzyılın başında atılan bu değişimlerin toplumsal zeminde etkin bir faktör halini alması için belli bir sürecin yaşanması lazımdı. 1870 yılında kölelik yasasının kalkması bu sürece son verdi. Bu tarihten itibaren Azerbaycan'da feodal çözümlerinin gerçekleştiği ve erken kapitalist sosyal yapılanmaların ayrıca burjuva sosyal olgusunun yerleştiği bir döneme girilmiştir. Yaklaşık elli yıl bir geçiş sürecini takiben gerçekleşen bu değişim ve dönüşüm bölge toplumunu

---

²²Kasimov, 2000, S, 300.

²³Mohammadi Ghanbarlou, a.g.e. S, 59.

klasik toplumsal kimliğinden ayırarak Batı tarzında yeni bir toplumsal yapılanma içine sokmuştur. Feodal yapıdan kopuş ve Erken Kapitalist sürece geçiş aşaması olarak betimlenen bu dönem Azerbaycan Türkleri adına ağır ve sıkıntılı geçmiştir. Halbuki bu değişim düzeni tepeden inme bir vaziyette Çar rejiminin işgal politikası sonucu meydana gelmiştir.

Kapitalist toplum sisteminde henüz başarıya ulaşmadan Azerbaycan toplumunun tekrar işgal yoluyla, bu kez sosyalist düzen içinde yer almak mecburiyetinde bırakılması ilginçtir. Yaklaşık yetmiş sene süren bu sosyal düzen, 1990'da elde edilen bağımsızlık neticesinde kapitalist hayatın en üst şekline yani serbest piyasa ekonomisi ve liberal değerlerin belirlediği toplumsal yapılanmaya geçişle sonuçlanmıştır.

3.5.1. Feodaliteden Kopuş Sonrası Erken Kapitalist Süreçte Azerbaycan'da

Toplumsal Yapı

Kuzey Azerbaycan işgal edildikten sonra Çar Rusya'sının yaptığı ilk hareket, savaş yılları esnasında Rus ordusuna karşı gösterdikleri inançlı mücadelelerinden dolayı bölgedeki tüm hanlıkların statüsünü yok etmek olmuştur. Hanlık ve Sultanlık kurumlarının yok edilmesinden hemen sonra, Şuşa kentinde başında yüksek rütbeli bir çar subayı görevlendirilerek "Müslüman Eyaletler Reisliği" kurulmuştur. Bu merkez yönetiminde idare edilen altı eyalete (Bakü, Şeki, Guba, Karabağ, Şirvan ve Talış), iki daireye (Yelizavetpol ve Çar-Balaken) ve iki uzak bölgeye (Gazah ve Şemşeddil'e) bölünmüştür.

Eyalet ve dairelerin başında Çar subayları bulunuyordu ve buna "komendant" yönetim biçimi adı verilmiştir. Bu komendantlar Kafkasya Baş Komendantı tarafından atanıyor ve idam kararı dışında bölgeyi yönetmek için sınırsız yetkilere sahipti. Ayrıca eyaletler kendi içlerinde mahallardan oluşuyordu ve komendantın yerli feodaller arasından seçtiği "mahal naibi" tarafından idare edilmiştir. Köylerkethüda ve kethüdaya bağlı birkaç onbaşı ve yasavul (korucu, polis) tarafından yönetilmiştir. Hiyerarşik bir biçimde birbirine bağlı olan bu idarecilerden özellikle son ikisi, yani mahal naipleri ve kethüdalar her nevi münakaşaya çözüm üretmek için görev almışlardır. Zikredilen iki yönetici grup devletten hiçbir maaş almadıkları için bu iki yönetici gruba, görevleri karşılığında toplanan vergilerden bir miktarını kendilerine ayırma hakkı verilmiştir.²⁴

²⁴Bünyadov, Z. (1985). Gosudarstvo Atabekov Azerbaydjana 1136-1225 gg, Baku: Elm Neşriyatı.S, 581.

Kuzey Azerbaycan'da bazı eyalet ve şehirlerinde Çar mahkemeleri kurulmuştur. Halk temsilcileri yerli feodallerden oluşan bu mahkemelerin başkanlığını, çoğunlukla komendantlar yapmıştır. Bu mahkemelerin yanında şeriat mahkemeleri de hizmetlerini sürdürmüş ve başında aynı zamanda eyalet müftülüğü görevini de yürüten kadılar bulunmuştur.²⁵

Azerbaycan topraklarının işgalini, ele geçmez fırsat olarak değerlendiren Çar görüldüğü üzere daha önceki yanlışlıklardan ders alarak bölgede kendi egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla bir nevi askeri olağanüstü hal sayılan, komendant idare biçimini yürürlüğe sokmuştur. İşin kötü yanı sınırsız yetkilerle donatılmış bu komendantlar ve onların yöredeki yardımcıları olan mahal naipleri ve kethüdalar kendi başlarına aldıkları kararlarla bölge halkını eşi görülmez tarzda istibdada maruz bırakarak işkence yapmışlardır. Özellikle vergi toplandığı zaman zorba yöntemlere başvurarak kadın erkek demeden, insanlara aşağılayıcı, onur kırıcı davranışlarda bulunmuşlardır. Lenkeran eyaletinde yetkisi olmamasına rağmen komendantın birkaç kişiyi, suda boğdurarak öldürülmesi dönemin kaynaklarında da yer almıştır. Ağır vergilerin dışında Çarın bölgedeki derebeylik hâkimiyetine artık fazla dayanamayan Azerbaycan Türkleri 19. Yüzyılın 30'lu seneleri boyunca büyük çapta halk hareketleri ve başkaldırıları başlatmıştır. Fakat Çar ordusunun insan dışı ve vahşi yöntemler kullanarak bastırdığı bu türden bağımsızlık mücadelelerinin önemlileri ve büyükleri arasında; 1830'da Çar-Balaken isyanı, 1831'de Talış-Lenkeran isyanı, 1837'de Guba isyanı, 1839'da Şeki ve Şuşa isyanları gösterilmektedir.²⁶

Ayaklanmaları acımasızca susturulan halkla birlikte yerli feodaller de komendantların derebeyliğine karşı seslerini yükseltince Çar 1840 yılında verdiği fermanlarla komendant yönetim biçimini iptal ederek Kafkasya'yı iki valiliye ve valiliye bağlı kazalara bölmüştür. Birinci valilik, Tiflis merkezli Gürcistan-İmeretiya valiliği, ikinci valilik ise başkenti Şamahı olan Kaspi vilayeti olmuştur. Azerbaycan'ın Balaken, Yelizavetpol ve Nahçıvan bölgeleri zorla ilk valiliye, diğer topraklar ise Kaspi vilayeti ismi altında birleştirilmiştir. Bu siyasetin devamında tüm Azerbaycanlı bürokratlar yönetimden uzaklaştırılarak yerlerine Rusya'dan getirilen memurlar atanmıştır.²⁷

---

²⁵Bünyadov, a.g.e. S. 581.

²⁶Baykara, H. (1992). Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Bakı. S, 29.

²⁷Bünyadov, a.g.e. S, 578.

Kafkas bölgesinde sömürge yönetimini güçlendirmek niyetinde olan Çar, üst düzey Rus memurlarının isteğini dikkate almış ve özellikle Kaspi vilayetine Rus asilzadelerinden oluşan bürokratların yerleştirilmesi emrini vermiştir. Bu kanun vilayette bulunan yerli feodallerin tüm hak ve mülklerini ellerinden almıştır ve Rus asilzadelerine vermiştir. Yerli feodal beyler de bu sefer halkı da yanlarına çekerek yeniden ayaklanmışlardır. Çar rejimini uyguladığı yanlış politikayı geç de olsa anlayarak 1844'te bu sefer Kafkasya'dan tüm vilayetleri tek yönetim merkezi (Kafkasya canişinliği) altında birleştirmiş ve bölgeyi dört valilikten oluşmak üzere; Kutais, Tiflis, Derben dve Şamahı valiliğine bölmüştür. Azerbaycan'a bağlı Guba kazası Derbent valiliğine, Yelizavetpol (şuanki ismi Gence) kazası Tiflis valiliğine, Car-Balaken bölgesi ve İlisu sultanlığını özel Zagatala dairesi olarak ayırdıktan sonra, diğer topraklar Şamahı valiliği yönetimini oluşturmuştur. 6 Aralık 1846'ta da Çar rejiminin imzaladığı fermanla, daha önce ellerinden alınan tüm hakları yerli feodallere geri verilmiştir. Azerbaycan Türk halkını yerli feodaller eliyle ezdirmeyi hedefleyen bu kanunla birlikte Rusların işgaline kadar Azerbaycan'da eşi benzeri görülmeyen toprak köleliği ortaya çıkmıştır.²⁸

Bir yıl sonra 20 Nisan ve 28 Aralık 1847 yılında yayımlanan “Köylü Esasnameleri” kanunu ile daha ileri giderek toprak kölesi konumuna getirilen köylüleri, bu sefer feodallere bağımlı kılmıştır. İşgal dönemi öncesi bir yerden diğer yere göçmeği arzu eden köylü özgürken, artık bu kanundan sonra yaşadığı toprak sahibinin kölesi haline gelmişlerdir. Çar rejiminin çıkardığı bu kanunların altında aslında iki etmen vardı; ilk etapta, yerli feodallere karşı önce yapılan hataları telafi etmek, ikinci ve en önemlisi ise Rusların kendi topraklarında köylüler “mujik” ismi altında feodalin kölesi konumundayken, sömürgesi sayılan Azerbaycan'da köylülerin özgür olmasına dayanamamasından kaynaklanmıştır.²⁹

Azerbaycan arazisinin büyük bir bölgesini içeren Şamahı vilayetinin merkezi Şamahı kenti, 1859'da meydana gelen yüksek şiddetli deprem sonucunda tamamen dağıldıktan sonra, Çar yönetimi vali yönetimini hem yakınlığı hem de jeopolitik durumu nedeniyle Bakü'ye taşımıştır. Bu şekilde Azerbaycan toprakları, Derbent valiliğine bağlı araziden geri alınan Guba kazasıyla birlikte Bakü valiliği ismi altında birleştirilmiştir.

1867 yılının sonlarına doğru Azerbaycan'ın İrevan ve Tiflis valiliğindeki bazı topraklar geri alınmış ve merkezi Yelizavetpol kenti olan Yelizavetpol valiliği

---

²⁸Baykara, a.g.e. S, 56.

²⁹Baykara, a.g.e. ss. 25-32.

oluşturulmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bazı bölgeleri dışında geride kalan toprakları Bakü ve Yelizavetpol valilikleri ismiyle ikiye bölünerek; birincisi Bakü, Şamahı, Lenkeranve Guba kazalarından oluşmuş, diğeri de Zengezur, Şuşa ve Yelizavetpol kazaları sınırları içinde barındırmıştır. 1883 yılında sonuncusuna iki kaza (Cavanşir ve Cebrayıl) daha eklenmiştir. Aynı yıllarda yani 1882'de, Cavad ve 1887'de Göyçay gibi büyük kasabaları kaza merkezi yapılarak Bakü valiliğine bağlanmıştır. Bu sürecin devamında da sivil yönetim kurumu olan “Kafkasya canişinliği” kaldırılarak bölgenin yönetimi Çar ordusunun Kafkasya'daki Başkumandanına devredilmiştir.³⁰

Azerbaycan topraklarının işgali sonrası ikiye bölünmesi yetmezmiş gibi Kafkasya'daki kuzey toprakları 19. Yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Çarizm tarafından keyfi olarak farklı vilayetlere bölünmüş ve diğer valilikleri sınırları içine almak suretiyle yeni devletlerin ortaya çıkmasına (Ermenistan gibi) neden olmuştur. Başlıca amacı, sömürgelerde kendi egemenliğini güçlendirmek olan Çar özellikle gayri Hıristiyan ötekilerin yaşadığı bölgelerde bunu ordu eliyle ve acımasız bir biçimde gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla Azerbaycan'da da temel olarak aşırı milliyetçilik ideolojisine mensup Rus memurlarından yararlanarak ve nüfusun inancı, milli kimliği, sosyal ve ekonomik yaşamı dikkate alınmayarak her türlü siyasi ve idari bölümlenmeler yapılmıştır. Alanın yüzölçümüne dikkat edildiği zaman 20. Yüzyıl başlarken de Azerbaycan toprak ve arazilerinin parçalanarak dağıtıldığı açık seçik ortadır. Örneğin işgal edilmeden önceki alan yaklaşık 200.000 km²'den fazlayken 20. Yüzyılın ilk yıllarında 104.000 km² ve 1919'da yapılan sayımlara göre, yani Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin iktidarda olduğunda 94.137 km² olmuştur.³¹

3.5.2. Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Toplumsal Yaşam

Azerbaycan Cumhuriyeti Sovyetler Birliği bünyesinde bulunduğu dönem bütün sosyo-ekonomik ve sosyal yapının yürütülmesi merkezi bir yönetme politikasına bağlanmıştır. Sovyetler Birliği öncesiyle sonrası arasında Azerbaycan Cumhuriyeti idare anlayışında gözetilen tek fark 1918–1920 yıllarında Azerbaycan'ın milli yapıya dayalı kendine özgü idari anlayışını uygulamasıdır. Hem Çarlık hem de Sovyetler Birliği dönemlerinde Azerbaycan Rusya'ya bağımlı konumda bulunmasına rağmen, idari açıdan her iki sistem arasında önemli farklar yaşanmıştır.

---

³⁰Bünyadov,a.g.e. S. 598.

³¹Oder, 1952, S, 13.

Çar Rusya'sında olduğu gibi Sovyetler Birliği döneminde de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprakları bölgelere ayrılmıştı. Nisan 1920'de 114 bin km² yüzölçümüne sahip Azerbaycan'ın Dilican, Zengezur eyaleti ve Göyçe bölgeleri 1921'de kurulan Ermenistan Sovyetler Birliği sınırları içine alınmıştır. Sovyetler Birliği sisteminde cumhuriyet olma statüsü elde edilebilmesi için belli bir yüzölçümüne sahip olması için Ermenistan'ın eksik olan toprakları Azerbaycan'ın yüzölçümü hesabına genişletilmiştir. Bu politikanın sonucunda da 1922'de Azerbaycan'ın arazisi 97 bin km²'ye düşmüştür. Bu toprak politikasının devamında 1923'te Mikoyan'ın talebi doğrultusunda Karabağ rayonunda (bölgesinde) Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti kurulmuştur.³² 1921'de oluşturulan Ermenistan'ında Sovyetler Birliğinde yaşayan nüfusun yarısından çoğunu Türklerin oluşturduğu dikkate alınır, Ermenistan'daki Türklere özerklik hakkının tanınmaması Sovyetler Birliği döneminde Türklere karşı eşit bir muamele sergilenmediğini kanıtlamaktadır.

18 Şubat 1929 senesinde ise Nahcivan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin dokuz köyü yine Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ermenistan'a bağlanmıştır. Bunu takip eden yıllarda; 1969 ve 1983-1987 yılları arasında Azerbaycan'ın bazı sınır toprakları Moskova'nın Azerbaycan'ı küçültme siyaseti sonucunda Sovyetler Birliği Ermenistan'ına verilmiştir.³³

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği ve Azerbaycan Sovyetler Birliğinin Anayasalarını ihlal edilerek 1955'de cumhuriyet topraklarından bir parça da İran'a verilmiştir. Sovyetler Birliği genelinde olduğu gibi Azerbaycan bölgesinde de tek parti (Komünist Partisi) idare sistemi anlayışı egemendi. Dolayısıyla partinin genel sekreteri aynı zamanda Cumhuriyet'in yöneticisi görevini de üstlenmiş oluyordu. Yasama organı olan Yüksek Sovyet ve hükümet fonksiyonunu üzerine alan bakanlar kurulu yanında yerel yönetim teşkilatı sayılan yürütme komiteleri Azerbaycan Sovyetler Birliğinin başlıca yönetici kurumları olmuşlar.³⁴

Başka cumhuriyetlerde olduğu gibi Sovyet Azerbaycan'ında yaşamın farklı alanlarını düzenleyen kurumlar, Moskova'da bulunan ilgili merkezlerden idare edilmiştir. Örneğin eğitim, askeri, adalet, iç ve dışişleri vb. bakanlıklar hep Moskova tarafından idare edilmiştir. Takip edilen farklı yıllarda bu ve diğer bakanlıkların yetkileri yerel

³²D.Nuriyev, (1989), "Peredvigayuşiyesya granitsi", Bakinskiy Raboçiy, gazetesi, Baku. S, 5.

³³Nuriyev, a.g.e. S, 7.

³⁴M.Saray, (1996). Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. S, 53.

cumhuriyetlere devredilse de, yapılan işlerin hepsi Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin direktifleri doğrultusunda hayata geçmiştir.³⁵

Sovyetler Birliğinin toprak yönetme sistemi; kırsal bölgelerde “Köy Sovyetleri”, kolektif çiftlikler “Kolhoz” ve “Sovhoz” Şuraları, mahalli idari birimler olmuştur. Kentsel alanlar ise “Şehir İcra Komitelerine” ve “Şehir Sovyetlerine” bağlanmıştır. Sovyetler Birliği, Azerbaycan kurulduğu ilk senelerden itibaren toprakları ilçelere bölerek yerel bir platformda idari bir dağılıma gitmiştir. Zengezur eyaleti Moskova'nın baskısıyla ve eliyle Ermenistan'a verilmiş; önce Nahcivan'a Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, ardından da “Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi” oluşturulmuş ve çağdaş Azerbaycan'da günümüzde yaşanan problemlerin temelleri atılmıştır. Ayrıca illere de “rayon” ismi verilmiştir.

3.5.3. Azerbaycan'da Bağımsızlık Döneminde Toplumsal Yapılanma

Sovyetler Birliğinin çöküşü henüz sona ermeden 31 Ağustos 1991'de Azerbaycan, resmen bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Ekim 1991'de meclis bağımsızlık yasasını onaylamıştır. Bağımsızlığın İlk dönemlerinde meydana gelen siyasi istikrarsızlıkların ve Rusya'nın desteğiyle Ermenistan'ın askeri taarruzu karşısında sürekli toprak ve kan kaybeden manzaranın ardından, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesiyle Azerbaycan siyasal ve sosyal istikrarına kavuşmuştur. 12 Kasım 1995'de halk oylaması sonucunda yürürlüğe koyulan yeni Anayasa gereğince Azerbaycan Cumhuriyetinin yönetimi siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısı yasal bir düzene sokulmuştur. Günümüzde Azerbaycan'ın en büyük problemi Ermenistan tarafından işgal edilmiş toprakların geri alınması olarak bilinmektedir. Azerbaycan işgal altındaki topraklarını geri alabilirse, bölge açısından ciddi güce sahip olacaktır. Ama görünen, Azerbaycan'ın topraklarını geri alma girişimi, uluslararası büyük güç aktörlerinin Ermenistan'dan yana siyasi ve stratejik tavırlarından dolayı olumsuz kalmaktadır.

Sovyetler Birliğinin çöküşünden sonra en hızlı gelişen cumhuriyetlerin başında gelen Azerbaycan, globalleşen dünya ekonomik ortamına çok kısa bir zamanda uyum sağlamayı başarmıştır. Bu konuda ülkenin ekonomik ve stratejik bakımdan içinde bulunduğu iklimsel ve coğrafi konumun çok büyük bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle de ülkede bulunan zengin yer altı kaynaklarından dolayı büyük kapitalist şirketlerin ve uluslararası ekonomik güçlerin gözdesi konumuna gelen Azerbaycan ekonomisi, daha bağımsızlığının üzerinden

---

³⁵Nuriyev, a.g.e. S, 12.

dört yıl geçmeden 1 Ekim 1994'teki verilerine göre; 6200 küçük şirket, 1600 kooperatif, 842 tarımsal şirket, 212 yabancı ortağı olan şirket ile güçlenmiştir. Ortak şirketlerden sadece %27'si üretim sektöründe yer almakta ve sanayi ürünlerinin sadece %2,7'si, tarım ürünlerinin %0,3'ü, inşaat işletmelerinin %5,6'sı yeni kurulmuş özel şirketlere aitti.³⁶

1 Ocak 1997'de nüfus verilerinin sonuçlarına göre, Azerbaycan'ın nüfusu 7.570.100'i buluyordu. 1 Ocak 2002 yılı nüfus sayımı verilerine göre, ülke nüfusu 8.141.400'ü aşmaktadır. Nüfusu köy şehir yaşam alanı dağılımına göre şehir nüfusunun oranı %50,8, köy nüfusunun oranı ise %49,2'dir. Ülke nüfusunun yaklaşık %13'ü ise Ermeni işgalinden sonra mülteci konumundaki vatandaşlar oluşturur.³⁷ 1997 ile 2002 senesi nüfus verilerini karşılaştırdığımızda şehir nüfusunun oranında %2'lik bir düşüş görülmektedir. Toplam nüfusun %49,2'i erkek ve %50,8 kadınlardan oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti toplumu oldukça genç nüfusa sahip ülkelerden biridir. 16-59 yaş arası nüfusun %53,9'unu oluşturmaktadır. %38,1'lik oranın sabit bir işe sahip olup çalışan nüfusu teşkil eder. 1997 senesi verilerine göre, Bakü'de kayıtlı ve kayıtsız olmak üzere toplam 3 milyonu aşkın insan yaşamaktaydı. Azerbaycan'da Bakü'den sonra gelen belli başlı şehirler; Gence, Sumgayıt, Ali Bayramlı, Nahçıvan, Lenkeran, Guba, Şuşa, Naftalan, Mingeçevir, Şeki'dir. 1995 senesi verilerine göre; Azerbaycan nüfusunun %90'ı Türk kökenli Azerbaycanlılar, %3,2'i Dağıstan kökenliler, %2,5'i Ruslar, %2,3'ü ise Talışlar oluşturmaktadırlar. Ülkede okur-yazarlık oranı %97 olmuş, insanların ortalama yaşam şansı ise 68,5 yıldır. Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi dili "Azerbaycan Türkçe"sidir. 100 aileye düşen telefon sayısı 38, radyo 62, televizyon 76, saat 271, fotoğraf makinesi 14, çamaşır makinesi 48, buzdolabı 67, elektrikli süpürge 28, dikiş makinesi 42, bisiklet 15, araba sayısı ise 21'dir. Dini yapısı %87'i Müslüman olup, bunun ¾'ü Şiiiler oluşturmaktadır.³⁸

3.6. Azerbaycan Cumhuriyetinin Siyasi Yapısı

Bu aşamada Azerbaycan'da devlet yapısı, siyasi rejim ve anayasa gibi yapıların üzerinde durulmaktadır.

3.6.1. Hükümet

• Devlet yapısı: Azerbaycan devleti demokratik, hukuki, dünyevi, üniter ve laik bir cumhuriyettir. Devlet hâkimiyeti hâkimiyetlerin bölünme prensibi'ne dayanarak

³⁶C.Heyet. (1994). "Azerbaycan'ın Adı ve Sınırları", TİKA, Avrasya Etüdüleri, No2, yaz dönemi, Ankara, S.2.

³⁷UNDP. (2002). Azerbaycan Relikspubasında İnsan İnkişafı Haggında Hesabat, S, 10.

³⁸Shammedov, 2006: 57.

kurulmaktadır: Yasama hâkimiyetini Milli Meclis (Parlamento); Yürütme Hâkimiyetini ise Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanı gerçekleştirmektedir. Yargı Azerbaycan Cumhuriyeti mahkemelerinin elindedir.

- Yasama hâkimiyeti: Tek odalı Milli Meclis yasama hâkimiyetini icra etmektedir. 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis 5 yıllık bir dönem için seçilmektedir.

- Yürütme hâkimiyeti:

- Devlet başçısı: Azerbaycan Devleti'nin başçısı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanıdır. Başkan, genel, eşit ve doğrudan seçim hakkına dayanarak serbest, özel ve gizli oylama ile beş yıllık müddete seçilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütme hâkimiyeti Devlet Başkanına aittir.

- Hükümet başçısı: Devlet Başkanı Milli Meclis'in onayı ile Baş Bakanı göreve tayin eder; Devlet Başkanı'nın yürütme fonksiyonları'nın icrası için Devlet Başkanı Bakanlar Kurulunu tayin eder. Bakanlar Kurulu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanına tabidir ve o'na karşı sorumludur.

- Adli hâkimiyet: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde adalet muhakemesi yalnız mahkemelere aittir. Mahkeme Hâkimiyeti Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme, istinaf mahkemeleri ve umumi özel mahkemelerce icra edilir.³⁹

3.6.2. Anayasa

12 Kasım 1995 referandumu ile Azerbaycan'ın yeni Anayasası kabul edilmiş ve 5 Aralık 1995 tarihinden itibaren geçerlidir. Ülke'nin âli kanunu uluslararası hukuk'un temel prensip ve normlarına uygun olarak tasarlanmıştır.⁴⁰

---

³⁹Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, (1998). Edebiyat, dil, medeniyet kuruculuğu, Bakü. S, 45.

⁴⁰Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, (1998). Edebiyat, dil, medeniyet kuruculuğu, Bakü. S, 58.

4. BAĞIMSIZLIK SONRASI AZERBAJYCAN'DA SANAYİLEŞME VE FARKLI ALANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ: EKONOMİ, EĞİTİM, KENTLEŞME, SİYASET VE SOSYAL SINIFLAR ÖRNEĞİ

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası sanayiye bağılı gelişen farklı alanları analiz etmeden önce Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı (SSCB) döneminde sanayi ile alakalı değışimi genel olarak değılendirmek bağımsızlık sonrasının daha iyi anlaşılmasına ışık tutacaktır. Şöyle ki, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) yetmiş yıllık bir dönemi kapsamaktadır ve ülkede farklı alanların değışimi de bu açıdan önem arz etmektedir.

4.1. SSCB Dönemi Azerbaycan'da sanayileşmenin etkileri

XX. yüzyılda Azerbaycan sanayisinin gelişimi ve buna bağılı alanların değışimi 70 yıllık bir dönemi kapsayan SSCB yönetimi yıllarına denk gelmektedir. Bu yıllarda Azerbaycan sanayisi önceki dönemlere kıyasla daha hızlı şekilde gelişmiş ve ekonomi, eğitim, kentleşme vb. faktörlerde farklı değışim sürecine dahil olunmuştur. Azerbaycan'da gerçek anlamda sanayinin gelişimi petrol sayesinde mümkün olmuştur. II Dünya Savaşı yıllarında SSCB'nin petrol ihtiyacının %70'i, benzin ihtiyacının ise %100'ü Bakü tarafından karşılanıyordu. 1940'lı yıllarda sanayide yaşanan bu köklü değışim ülkede ekonominin gelişimine ve dolayısıyla çalışan insanların refahında kendini göstermeye başlamıştı. Azerbaycan'daki bu sosyal refah savaş sonrası daha da artmış ve özellikle 1950'lere gelindiğinde sadece şehirlerde değıl, en uzak köylerde bile hissedilmeye başlamıştı. Sanayideki gelişmeler sonucunda dönemin Azerbaycan'ında tüm köylerde yeniden tam donanımlı okullar kurulmuş, köy merkezlerinde ise kütüphane ve kültür merkezleri faaliyete başlamıştır. Tüm bu gelişmeler SSCB döneminde Azerbaycan'da eğitime ve sosyal sınıflara önemli ölçülerde katkı sağlamış ve bu alanlarda büyük bir dönüşüm yaşanmıştır.⁴¹

1969 yılında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkanı olarak atanan Haydar Aliyev döneminde ülke sanayisi ve buna bağılı olarak özellikle kentleşme büyük bir hız almış ve siyaset sistemi daha da oturmuştur. Ayrıca tarım alanında dönemin yeni teknolojileri uygulanarak köy ve kasabalarda yaşayan insanların ekonomik ve eğitim anlamında gelişmesi sağlanmış oldu. Ülke sanayisine bağılı bu çok yönlü gelişim süreci 1970-1985 yıllarını kapsayan dönemde de süratle devam etti. Bundan dolayı bu yıllar

⁴¹S.Ahmedova ve A.Maherremov, Azerbaycan İktisadiyatı, Bakü, 2015, s. 21.

Azerbaycan SSC'de ekonomi, eğitim, siyaset, kentleşme ve sosyal sınıflar bağlamında büyük dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olarak bilimsel literatürde yerini almıştır. 1970-1985 yıllarında oluşturulmuş bu hızlı gelişim ortamı, daha sonraki yıllarda bölgesel ve küresel gelişmelere bağlı olarak ciddi bir durgunluk sürecine girmişse de, günümüzde Azerbaycan'ın ekonomik özgürlüğü, eğitim gelişmişliği, kentleşme düzeyi vb. olgular ülkenin daha da gelişmesinde hayati öneme sahiptirler. 1985-1991 yıllarında SSCB'nin çöküşü diğer birlik üyeleri gibi Azerbaycan'ı da etkilemiş ve buna bağlı olarak ülke sanayisi neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu duruma bağlı olarak ekonomide, siyasette ve eğitimde sarsıntılar yaşanmıştır. Özellikle kriz, sosyal sınıflar bağlamında ve siyasette çok ciddi sarsıntıları ve dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Şöyle ki, 1920-1937 döneminde ülkede kapitalizm'den sosyalizm'e evrilme sürecinde yaşanan değişimden daha fazlası 1991 yılı ile beraber başlayan geçiş döneminde ciddi sarsıntılar meydana getirmiştir. Bu açıdan konunun daha iyi analiz edilebilmesi için Azerbaycan SSC dönemindeki sanayiye bağlı farklı gelişim alanlarına genel bir bakış çok önem arz etmektedir.⁴²

4.2. Bağımsızlık sonrası sanayileşme ve farklı alanlar üzerindeki etkileri

Çalışmanın bu kısmında 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonraki dönemden başlayarak oluşan yeni ekonomik düzen, sanayileşme süreci ve buna bağlı olarak değişen siyaset, kentleşme, sosyal sınıflara ait dinamikler analize tabi tutulmaktadır. Bu yeni bağımsızlık döneminin ilk yıllarında özellikle ekonomi ve sosyal sınıflar alanında gerçekleşen değişimler çok ciddi olduğundan çalışma açısından bilhassa önem arz etmektedir.

4.2.1. Sanayileşme ve Ekonomi

Azerbaycan 1991 yılında yeniden bağımsızlığına kavuştuktan sonra sanayinin neredeyse durma noktasına geldiği bir geçiş dönemiyle uzun yıllar yaşamak zorunda kaldı. Bu süreç doğal olarak ülkenin tüm dinamik alanlarına da kendi negatif etkisini gösterdi. Şöyle ki, geçiş dönemi sadece ülkenin iç dinamiklerinden değil hatta dışa bağlı gelişmelerden büyük oranda kaynaklanmaktaydı. SSCB üyesi ülkelerde kurulan sanayi birimleri bir ağ şeklinde faaliyet göstermekteydiler; yani Bakü'deki bir sanayi sitesinin durma noktasına gelmesi uzak Bişkek'teki diğer bir sanayi merkezine aynı etkiyi yapmaktaydı. Diğer taraftan küçük ölçekli bir fabrikanın çalışmasını durdurması ise birlik

---

⁴²S.Ahmedova ve A.Maherremov, 2015, a.g.e., s. 24.

üyesi ülkelerin tamamında olmasa da, ülke içindeki diğer şehirlerde aynı negatif etkiyi yapmaktaydı. 20 Eylül 1994 yılında Bakü'de taraf ülkelerle Azerbaycan devleti arasında imzalanan "Yüzyılın Anlaşması" sürecine kadar geçen dört yıllık bir süreçte ülke sanayisi ve buna bağlı faktörler durgunluk ve zayıf gelişme döneminden geçmekteydiler. Azerbaycan'da geçiş dönemi 2006 mayısında Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile ilk petrolün Ceyhan limanına ulaşmasıyla son buldu ve bu tarihten itibaren ülke sanayisi ve ona bağlı diğer tüm alanlarda hızlı bir gelişim sürecine dahil olundu.⁴³

1990'larda Azerbaycan'da geçiş döneminde sanayi gelişimi ve ekonomiye etkileri kendisine ait özellikleri ile daha önce yaşanan geçiş sürecinden farklılık göstermekteydi. Bu yeni geçiş süreci aşağıda sıralanan kendine ait özellikleri içermekteydi:⁴⁴

1. Azerbaycan bu geçiş sürecinin başlarında Moskova'dan yönetilen Sovyet rejimi tarafından zorla Ermenistan'la savaşa sürüklenmiş ve bu ortam ülke sanayisi ve buna bağlı faktörlerin gelişimi için en ciddi engellerden birisine dönüşmüştür.
2. Bu yeni geçiş döneminde devletin stratejik hedeflerinden birisi tamamen piyasa ekonomisine geçişle bağlı olmuştur.
3. Bu geçiş süreci sonunda sanayiye bağlı alanlarının başarılı bir şekilde ve uzun vadeli olarak gelişimine olan umut çok yüksekti. Şöyleki, ülkenin SSCB'den ayrılaraktan bağımsızlığa kavuşması ve tüm sanayi programının devletin çıkarlarına uygun yeniden yapılandırılması bu gelişime olan güvenin nedeni idi.
4. Azerbaycan devleti tarafından piyasa ekonomisinin daha da gelişimi ve formalaşması için serbest girişimcilere tüm imkanlar yaratılmıştır. Serbest girişimcilik piyasa ekonomisinin esasını oluşturmaktadır.
5. Geçiş sürecinin daha hızlı atlatılarak hedefe ulaşılması için serbest piyasa ekonomisinin hukuki çerçevesi oluşturuldu.

Azerbaycan ekonomisinde geçiş sürecinin bitmesi büyük bir tarihi dönemin arkada kaldığını işaret ediyordu. Şöyle ki, bu değişim planlı sosyal ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş anlamına gelmekteydi. Ülkede geçiş döneminin bitmesi aşağıda sunulan gelişmeler sonucunda olmuştur:⁴⁵

---

⁴³E.M. Hacızade, Milli enerji stratejisi: konseptual esaslandırmalar ve perspektivler, AMEA'nın haberleri, Bakü, Elm-2010, no. 1, s. 6.

⁴⁴Saleh Memmedov, İnflyasiya ve Maliyyə Bazarı, Bakü, 1998, s. 38.

⁴⁵E. S. İmanov, E. M. Babaşov, R. H. Dayıyev, "İqtisadi İslahatlar Şəraitində Ahalinin Sosial Müdafiəsinin Təşkili Məsələləri", Azerbaycan'da İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilməsi Hüsusiyyətləri və Problemlər, İqtisadi İnkışaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakü, 2001, s.102.

1. Toprak köylüye verilmiştir ve verimli arazilerin tamamı özel sektördedir.
2. Ülke ekonomisinin %80 özel sektöre aittir.
3. Makro ekonomik istikrar ortamı oluşmuştur ve devam etmektedir.
4. Bankacılık sektöründe istikrar sağlanmıştır.
5. Ülke ekonomisinde istikrarlı büyüme gözlemlenmektedir.
6. Vergi ödeme sisteminde şeffaflık sağlanmıştır.
7. Ekonomiyi düzenleyen yasalar piyasa ilkelerine uygun olarak formüle edilmiştir.
8. Ekonominin yönetim şekli modernleştirilerek yapısal reformlar yapılmış ve bazı kurumlar birleştirilerek yönetim sadeleştirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler sosyal planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş sürecinin bittiğinin önemli göstergelerindendir. Geçiş döneminin bitmesi teorik ve piyasa ekonomisinin mantığına uygun olarak devlet harcamalarının, sübvansiyonların azaltılması döneminin başlaması anlamına gelmektedir. Ülkede geçiş döneminin bitmesiyle “Yeni Ekonomi Politikası” başlamış oldu. Sanayide ve buna bağlı olarak ekonomik alanda hayata geçirilen liberal reformlar aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:⁴⁶

1. Rekabetçi ortamın daha da genişletilmesi.
2. Girişimcilik ortamının serbestleşmesi.
3. Finansal disiplinin güçlendirilmesi.
4. Devlet harcamalarının azaltılması.
5. Yapısal reformların derinleştirilmesi.
6. Yeni teknoloji kullanımının teşvik edilmesi.
7. Girişimci ve çalışan ilişkilerinin yeni kalitede kurulması.

Sanayi gelişimi ve buna bağlı ekonomik sistemde hayata geçirilen reformlar Azerbaycan'ın kapsamlı kalkınmasına ciddi destek oluşturmuştur. Ülkede uygulamaya konulmuş sürdürülebilir gelişim stratejisinin önemli aşaması olan bölgelerin sosyo-ekonomik gelişme programı sayesinde, başkent ve ona yakın ilçeler dışında kalan illerde de sanayi sitelerinin kurulması hedeflenerek ülkenin tamamında gelişmişlik oranı artırılmıştır. Ülke geneline yayılmakta olan bu gelişmiş sanayi siteleri sadece ekonomik boyutuyla değil aynı zamanda eğitim, kentleşme, siyaset ve sosyal sınıflar anlamında da gelişime büyük oranda katkı sunmaktadır.

---

⁴⁶Faruk Arslan, “Azerbaycan Ekonomisinde Geçiş Dönemi”, Hazar bilim sanat ve kültür dergisi, cilt: 1, Bahar, 2000, s.17.

4.2.1.1 Sanayileşme ve ekonomide birinci dönem (1991-1994)

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası sanayiye bağlı ekonomik gelişme dönemini doğru bir şekilde değerlendirmek için özellikle bağımsızlığın kazanıldığı koşulları ve ilk yıllarda oluşan gelişmeleri dikkatle incelemek gerekir. Bu nedenle, bu başlık altında sosyalist sistemin Azerbaycan'a bıraktığı sorunlarla geçen ilk bağımsızlık yılları ve bu dönemde gerçekleşen süreçler ele alınacaktır. Ülkede 1989-1991 yılları arasında siyasi bağımsızlık kazanılmaya çalışılmış ve bağımsızlık önündeki engellerle mücadele edilmiştir. O nedenle 1991-1994 yılları arası, birinci dönem olarak değerlendirilebilir. Bugün 18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan devlet bağımsızlığına dair anayasa maddesinin kabulü üzerinden 28 yıl geçmiştir. Bağımsızlık kazanmak için verilen zor mücadele dikkate alındığında, 18 Ekim 1991 tarihinin Azerbaycan'ın gelişiminde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Siyasi bağımsızlığın kazanılması kadar onun korunup güçlendirilmesi ve ekonomik özgürlükle pekiştirilmesi de hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası esas stratejisi kazanılan bu bağımsızlığın korunması ve güçlendirilmesi olmuştur. SSCB'nin çöküşüyle Azerbaycan'daki uzmanlık ve iş bölümünü temel alan ekonomik yapı sona ermiş ve ülke ortak pazarlarını kaybetmiştir. Ham madde, yarı mamul, tedarik ekipmanı, pazar, finans ve işletme yönetimi alanlarındaki eski merkez planlama organizasyonu nedeniyle bir çok kurumda üretim durma noktasına gelmiştir. Azerbaycan'ın SSCB'nin diğer ülkeleriyle olan ekonomik bağlarının kopması, birlik genelindeki pazarların kaybı ve SSCB döneminde merkezden aktarılan sübvansiyonların kesilmesiyle birlikte üretimde düşüş yaşanmıştır. Ermenistan'la savaş ve Çeçenistan sorunu ise ülke endüstrisi için gerekli ham maddelerin ithalatına ciddi engel oluşturmuştur.⁴⁷

SSCB'nin çöküşüyle bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ın sanayi ve ekonomide stratejik hedeflerine ulaşabilmesi için önünde çözmesi gereken büyük problemler vardı. Şöyle ki, XX. yüzyılın sonunda Azerbaycan halkı ciddi bir kriz dönemine girmiş ve yönetim zayıflığı, hukukun işlevsizleşmesi, etnik sorunlar sonucunda oluşan kaos ortamında halkın emeği ile geliştirdiği ekonomik ve entelektüel potansiyel gerilemeye başlamıştır. Tüm bu sorunları çözmek için, mantıklı ve çok yönlü iç ve dış politikaların hazırlanması ve uygulanmasıyla birlikte ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entelektüel potansiyelinden optimum şekilde kullanılması gerekiyordu. Bununla birlikte, sorunların

---

⁴⁷E.Bağırzade, "Bağımsızlığının XX. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomisi", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz (15), 2011, ss. 277-312.

çözümü için ciddi adımlar atılmayınca 1990'ların başında Azerbaycan'da ekonomik durgunluk ve kriz yılları başlamıştır. Bu dönemde, ülkede siyasi istikrarsızlık ve piyasa ekonomisine geçiş nedeniyle büyük bir ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Ekonomide yüksek düzeyde işsizlik ve aşırı enflasyon oluşmuştur. Yüksek enflasyon ve istikrarsız sosyo-politik ortam, ekonomik gelişmeyi özellikle sanayi ve tarım gibi kilit alanların gelişmesini engellemiştir. Üretim hacminin azalması ve yüksek enflasyon oranları ekonomik krize ve toplumdaki sosyo-ekonomik gerilimlere neden olmuştur. Ülke, SSCB'nin son yıllarından beri yani 1988'den itibaren Ermenistan'la savaşa girmiş ve ateşkesin yürürlüğe girdiği 12 Mayıs 1994 tarihine kadar topraklarının %20'ni yitirmiştir.⁴⁸

Ekonominin genel dengesi için gerekli reformların yapılamaması, devlet bütçesinin büyük bir kısmının savaşa harcanması, ülke topraklarının %20'nin yitilmesi sonucu bir milyondan fazla vatandaşın mülteci durumuna düşmesi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomisine çekilememesi ve sanayi sektöründe özelleştirmenin başlatılamaması gibi eksikler Azerbaycan ekonomisinde ciddi bir krize yol açmıştır. Bu yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçiş stratejisinin olmaması nedeniyle uygulanması istenen ekonomik kararlar birbiriyle uyumlu değildir. Geçiş döneminin ilk yıllarında Ermenistan ile savaş, Rusya'nın ulaşım ambargosu uygulaması ve Çeçenistan'daki savaş nedeniyle iki önemli petrol boru hattının kullanılamaması ekonomik durum üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Genel olarak, 1991-1994 yılları, bağımsızlık sonrası sorunlarla karşılaşılan, ülkedeki sosyal ve politik sorunların krize dönüştüğü, savaşların yaşandığı, piyasa ekonomisine geçişte ciddi suistimalin yaşandığı bir dönem olmuştur. Ancak ekonomideki en ciddi kriz 1992'de yaşanmıştır. Şöyle ki, 1992-1994'te GSYİH iki kattan fazla azalmıştır. 1990-1994 yıllarında GSYİH, yıllık ortalama %13-20 düşüşle 1994 yılında 1629.3 milyon dolar düzeyinde gerçekleşmiştir. 1990 yılına kıyasla, 1994 yılında GSYİH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi gelirleri %45 oranında düşmüştür. Sonuç olarak, yaşam standardı 3.6 defa, reel ortalama maaş düzeyi ise %80 oranında azalma göstermiştir. 1992-1994 yıllarında enflasyon dört haneli rakamlara yükselmiştir. Para politikasındaki sorunlar ve eksiklikler ekonomik gerilemeye yol açmıştır. Ekonomik kriz, üretimde hızlı bir düşüşe, fiyatların artmasına ve ciddi bütçe açığına neden olmuştur. Vergi toplama sistemindeki eksiklikler, enflasyon nedeniyle vergi oranlarının daralması gibi nedenlerle devlet bütçesindeki gelirlerin payı önemli ölçüde azalmıştır. Bu dönemde dış ticarete ilişkin rakamlar giderek daha olumsuz eğilim

---

⁴⁸Nesimi Kamalov, "1990-2000 Arasında Azerbaycan'da İnflyasiya", Journal of Qafqaz University, Number 6, Fall-2000, ss.58-61.

göstermeye başlamış ve ödemeler dengesindeki açık artarak devam etmiştir. Ekonomik krizin önemli sonuçlarından biri ulusal para birimindeki düşüş olarak kendini göstermiştir.⁴⁹

Göstergeler	Yıllar			
	1991	1992	1993	1994
GSYH üretimi	-0.7	-22.6	-23.1	-23.4
Sanayi üretimi	-4.8	-23.7	-7.0	-23.0
Tarım üretimi	-0.3	-24.0	-15.0	-13.0
Yatırımlar	-14.0	-30.0	-38.0	-42.2
Fonlar	-14.0	-40.0	-39.0	-48.0
Dış ticaret hacmi	-17.1	-49.8	-44.2	-5.7
Hizmetler	-18.4	-66.8	-47.1	-60.0
Perakendecilik	-20.8	-58.5	-48.1	-53.7

Çizelge 1. 1. Azerbaycan ekonomisinin 1991-1994 dönemindeki temel göstergeleri

Kaynak: ADİK, İstatistik yayınları 2002, <https://www.stat.gov.az/source/others/H.Aliyev/Pdf/110-132.pdf>

Bu yıllarda sanayide ve buna bağlı olarak ekonomide yaşanan krizlere önlem amacıyla devlet tarafından bazı reformlar da uygulamaya konulmuştur. Haziran 1991’de özel mülkiyet yasası kabul edilmiştir. Ocak 1992’de katma değer vergisi uygulaması yürürlüğe girmiştir. Yine aynı yılın nisan ayında dış yatırım yasası, ağustos ayında ise milli banka kanunu yürürlüğe girerek para birimi olarak manat piyasada kullanılmaya başlanmıştır. 1993-1994 yıllarında devam eden savaş nedeniyle reform sürecinde bir yavaşlama olmuştur. Ocak 1993’te küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi yasası yürürlüğe girmiş ve 1994’te manatın ülkedeki tek para birimi olması karara bağlanmıştır. Genel olarak, 1991-1994 yılları arasında ekonomik geçiş dönemi çok yavaş ilerlerken, ticaretin ve pazarın liberalleşmesini içerecek reformlar uygulanmaya çalışılmıştır.⁵⁰

4.2.1.2. Sanayi ve ekonomide ikinci dönem (1995-2003)

3 ekim 1993 yılında Haydar Aliyev’in Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte ülke yönetiminde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu tarihten itibaren yasal reformların uygulanması hız kazanmıştır. Bu dönemde, ekonomideki olumsuz gidişatı durdurmak için reform programı hazırlanırken, stratejik ekonominin gelişimi içinde farklı

⁴⁹SventeCornell, Azerbaijan Since Independence. New York: M.E. Sharpe, 2011., ss. 28-30.

⁵⁰Nesimi Kamalov,a.g.e., ss. 66-67.

modeller uygulanmaya çalışılmıştır. Dönemin talebine uygun olarak ekonomide serbest bir pazarın oluşturulması, özelleştirme ve girişimciliğin geliştirilmesi, ekonominin, gümrük, vergi ve finansal sistemin yeniden yapılandırılması, ticaretin liberalleştirilmesi, toprak ve tarımsal reformların uygulanması, sosyal fırsatların iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık koşullarının gelişimi amacıyla gerekli altyapıyı oluşturmak için önemli yasalar kabul edilmiştir. Ekonomide serbest piyasa koşulları yaratma çabaları, fiyatları, dış ticareti ve döviz kurlarını serbestleştirmek için atılan adımlarla birlikte enflasyon oranı gerilemeye başlamış ve bütçe açığı minimize edilmiştir. Alınan önlemler sayesinde küçük işletmelerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü büyük oranda özel girişimciler tarafından işletilmeye başlanmış, büyük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi süreci başlamış, makro ekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk dönemi biterek yeni kalkınma aşamasına gelinmiş, toprak reformu uygulanarak özel mülkiyete devredilmiş, kolhoz⁵¹ ve sovhöz'lara⁵² ait mal varlığı tamamen özelleştirilmiş, tarım sektöründe beş yıl boyunca arazi vergisi dışında başka vergi almamaya karar verilmiş ve vergi borçları kaldırılarak bu kuruluşlara indirimli yakıt ve enerji satışı sağlanmıştır. Bu dönemde tarım sektörünün %93'ü özelleştirilmiştir. Sonuç olarak, 1997 yılından itibaren tarım ve hayvancılık ürünlerinde yıllık %7'i oranında artış sağlanmıştır.⁵³

Azerbaycan'da yerel imkanlarla ekonomik gelişime hız kazandırılmayınca uluslararası ekonomik ve finansal sistem oluşturularak yabancı sermaye ülkeye çekilmiştir. Ülkede bankacılık sektörü ve finansal sistemin yeniden kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Piyasa ekonomisinin gelişimine yönelik atılan adımlar Azerbaycan'ın uluslararası finans kurumlarıyla ilişkilerini geliştirmiştir. 1994 yılında "Yüzyılın Anlaşması"nın imzalanması ve ülke anayasasının 12 Kasım 1995'te kabul edilmesi sonucunda piyasa ekonomisinin yasal çerçevesinin hızlandırılması ile birlikte ülkeye büyük miktarda yabancı sermaye girmeye başlamıştır. Ekonomik sistemin yeniden yapılandırılmasına yönelik atılan en önemli adım, ülkenin sosyal, politik ve ekonomik yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı olan Azerbaycan'ın ilk anayasasının kabul edilmesidir. Kamu idaresinin kurulması, vatandaşların ve devlet inhak ve görevlerinin tanımlanması ile birlikte ilk kez demokratik değerlere sahip liberal bir pazar oluşturma ihtiyacı bu yeni anayasa ile ilke olarak onaylanmıştır. Bu anayasa ile özel mülkiyetin ve

---

⁵¹Kolhoz: SSCB'de devlete aid topraklarda üretim yapan, ücretin emeğin niteliğine ve çalışma süresine göre verildiği, belli sayıda gönüllü ailenin oluşturduğu ortak tarım işletmesidir.

⁵²Sovhoz: SSCB'de devlet eliyle yönetilen tarım işletmesi. Tüm gelirleri devlete ait olmuş ve işçiler burada belirli ücret karşılığında çalışmışlardır.

⁵³Fikret Eliyev, "Kontrakt Veka: 5 Let Spustya", Consulting & Business, S.9, 1999, ss. 39-40.

girişimciliğin dünya ekonomisine entegrasyonunun yasal dayanağı belirlenmiş oldu. Bu açıdan bilimsel literatürde 1995 yılı Azerbaycan'da ekonomik reformların başlangıç dönemi olarak kabul edilmektedir.⁵⁴

1994-2000 yılları arasında petrol sahalarının ortak işletimi amacıyla yapılan sözleşmelere katılan şirketler tarafından ülke ekonomisine yaklaşık 3,4 milyar dolar yatırım yapmıştır. Yine bu yıllarda toplam yabancı yatırım 15.9 milyar dolar hacminde olmuştur. Bu tutarın %22,8'i finans kredi, %56,3'ü petrol endüstrisine ve %20,9'u diğer sektörlere koyulan yatırım biçiminde gerçekleşmiştir. Azerbaycan ekonomisi, petrol sektörüne yapılan büyük miktardaki dış yatırımlar sonucunda eski SSCB'de en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. GSYİH'deki büyüme oranı 1998'de %10, 1999'da %7,2 olarak gerçekleşmiştir. Ülke ekonomisindeki bu büyüme oranı büyük oranda petrol sektörü ve ilgili inşaat faaliyetlerinden, iletişim ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmıştır. Öte yandan, bu dönemde uygulanan döviz kuru ve para politikası fiyat artışını engellerken, yerel para birimi manat diğer para birimleri karşısında istikrarlı bir pozisyon kazanmıştır. 1994 yılında %1700'e yükselen enflasyon 2000 yılında %1,8'e düşmüştür. 2000 yılından itibaren, 122 ülke ile toplam 2,9 milyar doların üzerinde ticaret hacmine sahip ekonomik ilişkiler kurulmuştur. Bu oran 1993'e göre 2,2 kat daha fazladır.⁵⁵

Bu dönemde geçiş sürecinin yaratmış olduğu ekonomik krizle mücadele için etkin bir şekilde reformlar uygulanmıştır. Ocak 1995'te haksız rekabetle ilgili yasa kabul edilmiştir. Aynı yılın nisan ayında ise ülke IMF'nin stabilizasyon programına katılmıştır. 1995 yılında IMF ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen finansal istikrar politikalarının uygulamaya konmasıyla birlikte ekonomik büyüme yeniden sağlanmıştır. 1995 yılının eylül ayında, küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesine ilişkin bir yasa kabul edilmiştir; kanun yürürlüğe girdikten sonra 1996 yılında küçük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi başlamıştır. Aynı yılın haziran ayında Merkez Bankası kanununda değişikliğe gidilmiş, eylül ayında bankacılık sektörü yeniden yapılandırılarak menkul kıymetler piyasası faaliyete geçmiştir. Ağustos'ta "Toprak Reformu Kanunu" kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1998 yılında, enerji sektörünü yeniden canlandırmak için elektrik enerjisi yasası

---

⁵⁴SventeCornell,a.g.e., ss. 32-33.

⁵⁵Mezeddin Eyyubov, "Bazar İqtisadiyyatına Keçid ve Sanaye Kompleksi", Meşveret Bülleteni, C.7, S.43,2001, ss.56-57.

kabul edilmiştir. Aralık 1999’da petrol geliri harcamalarının daha şeffaf olması için “Petrol Fonu” kurulmuştur.⁵⁶

Ekonomik geçiş sürecinin bu döneminde, üç ana alanda sonuç elde edilmesi hedeflenmiştir.⁵⁷

1. Ülkenin doğal kaynaklarının etkin şekilde kullanımı.
2. Liberal demokratik pazarın ilkeleri ile uyuşan bir ekonomik yapı kurmaya çalışmak.
3. Ülkenin küresel ve bölgesel ekonomiyle entegrasyonunu sağlamak.

Uygulanan yapısal reformların etkisiyle bu dönemde ortaya çıkan değişiklikler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:⁵⁸

1. Ülke ekonomisinde istikrar sağlanmıştır.
2. Ülkenin önemli doğal kaynaklarının etkin şekilde kullanımı açısından büyük ilerleme kaydedilmiştir.
3. Toprağın özel mülkiyete devredilmesi ile birlikte Azerbaycan köylerinde yeni bir sosyo-ekonomik durum yaratılmıştır.
4. Ekonomideki liberalizmin sağlanması, dış ülkelerle olan ilişkilerin geliştirilmesi ve yabancı yatırımcıların özelleştirmeye olan ilgileri ile birlikte düzenli ve önemli bir ekonomik gelişme kaynağı kazanılmıştır.

Özetle, 1995-2003 yılları serbest piyasa ekonomisine geçişin temellerinin atıldığı, ekonomik krizdeki derinleşmenin son bulduğu, ekonomik şeffaflığın sağlanmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur.

4.2.1.3. Sanayi ve ekonmide üçüncü dönem (2003 ve sonrası)

2003 yılı sonrası sanayi ve buna bağlı ekonomi gelişiminde üçüncü dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde ekonomi gelişimindeki hedefler aşağıdaki gibi sıralanabilir:⁵⁹

1. Ekonomik büyümeyi hızlandırmaya ve ekonomi politikalarını güçlendirmeye devam etmek,

---

⁵⁶C. Şerifov, “Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Veziyyeti ve Onun İnkişaf Perspektivleri”, Azerbaycan 21. Asrın Astanasında, Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakü, 1998, ss.521-522.

⁵⁷A.g.e., s. 523.

⁵⁸Rasim Musabeyov, “Qloballaşma ve Azerbaycan”, Meşveret Bülleteni, C.11, S.47,2002, s. 39.

⁵⁹Hatık Alyev, Azerbaycan’ın Sanayi ve Enerji Sektörünün Gelişim Yönü, Bakü, Azerbaycan Yayınevi, 2006, ss.87-88.

2. İkinci devlet özelleştirme programının kabul edilerek enerji sektörünün yeniden yapılandırılması,
3. Ekonomik politikaların sosyal boyutunu güçlendirmek, sosyal refah seviyesinin artırılması, enerji sektörünün hızlı gelişimi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlerdeki reformlar için yönlendirilmesi gib önemli hedefler ortaya konulmuştur.

Petrol rafinerisi, kimya, petrokimya ve enerji endüstrisi, petrolün ekonomideki rolünü daha da artırmaktadır. Gerekli önem verilmesi durumunda Azerbaycan'da dünya çapında petrol ürünleri pazarı oluşturulabilir. Bu yıllarda sanayi sektöründe modernizasyon ve yeniden yapılandırma çalışmaları sürmektedir. 1994 yılında başlayan ekonomik kalkınma stratejisi 2009 yılında da devam etmiştir. Aynı yıl ülkedeki hızlı büyüme sonucunda kişi başına düşen GSYH 5,9 bin manata ulaşmıştır. 11 Şubat 2004 tarihinde, 2004-2008 yıllarını kapsayan Azerbaycan bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi için onaylanan “Devlet Programı”, Azerbaycan bölgelerinin ekonomik potansiyelini ve doğal kaynaklarını verimli bir şekilde değerlendirerek öncelikle tarım sektörünü, petrol dışı sektörlerin canlandırılması ve geliştirilmesi yoluyla ülkedeki istihdam, gelir düzeyi ve nüfusun yaşam standardını artırmak için en kapsamlı adımlardan biridir. Bu ekonomik kalkınma programının asıl hedefi orta vadede kişi başına düşen GSYH’yi 7 bin dolar ve özel sektörün ekonomideki payını %85 oranında artırmaktır.⁶⁰

2014 yılına ait GSYH’nin %41,5 sanayi üretimi, %2,09 elektrik enerjisi ve su hizmetleri, %5,3 tarım üretimi, %12,5 inşaat üretimi, %7,4 ticaret ve kamu hizmetleri, %6,3 ulaşım ve haberleşme, %12,7 sosyal ve diğer hizmetlerden oluşmaktadır. Sanayi, inşaat, hizmet sektörü ve tarımın gelişmesine rağmen petrol sektörünün payı ekonomide önemi büyüktür. Bu yüzden, petrol sektörünü çok dikkatli ve kontrollü şekilde geliştirmeli ve yeni faaliyet alanlarının açılması sağlanmalıdır. Ekonomi bakanlığı’nın resmi verilerine göre sanayi üretimi son 6 yılda 2.7, tarım ürünlerinin üretimi 1.3, inşaat sektörünün hacmi 3.2, ulaşım hizmetleri 2.3, haberleşme hizmetleri ise 6.4 kat artmıştır. Bu veriler uygulanan reformların sektörel ve üretim yapısında büyük değişikliklere yol açtığını göstermektedir. Aşağıdaki çizelgede verildiği üzere sektörler arasında çok farklı değişim oranları mevcuttur. Bu daha çok istikrarsız gelişmeye, yapılan yatırımlara, nihai ve ara mal fiyatlarının artmasına bağlıdır, çünkü yapılan reformlar uzun dönemli değillerdi. Yani ülke ekonomisi dengesiz gelişmekteydi. Dengesiz büyüme modeli tüm sektörlerin değil bir veya

---

⁶⁰Ramiz Mehdiyev, Azerbaycan: Globalleşme Dövrünün Telebleri, Bakü, Yeni Neşrler Evi, 2005, ss. 292-293.

bir kaç sektörün geliştirilmesiyle büyümenin sağlanmasıdır. Dengeli büyüme modelinin sağlanması için ülkede yeterli derecede yatırım fonlarının olması şarttır; ama bu kriter az gelişmiş ülkeler için neredeyse imkansızdır. Bu yüzden az gelişmiş ülkeler daha çok avantajlı oldukları sektörü geliştirerek, yani karşılaştırmalı üstün lüğe sahip oldukları alanlarda büyümeyi sağlayabilmektedirler. Azerbaycan ekonomisinde sanayi, inşaat, hizmet ve tarım sektörleri mevcut olsa da, daha büyük payı petrol sektörü oluşturmaktadır. Bu ekonominin dengesiz büyüdüğünün kanıtıdır.⁶¹

Sektörler	Yıllar								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Sanayi	49.9	57.3	59.5	58.5	49.1	51.7	53.9	45.4	41.5
Elektrik enerji ve su hizmetleri	0.7	0.6	0.8	1.1	1.2	1.1	1.1	2.06	2.09
Tarım	9.2	7.1	6.5	5.6	6.1	5.5	5.5	5.4	5.3
İnşaat	9.4	7.1	6.6	7.0	7.2	8.1	8.3	11.6	12.5
Ticaret, kamu hizmetleri	6.6	5.9	5.6	6.2	7.7	7.4	7.7	7.6	7.4
Ulaşım ve haberleşme	7.4	6.6	7.3	6.8	8.7	7.5	6.6	6.1	6.3
Sosyal ve diğer hizmetler	10.8	9.0	8.7	10.1	14.5	14.0	12.5	13.0	12.7

Çizelge 1. 2. Azerbaycan'da 2005-2013 döneminde GSYH'nin sektörel yapısı.

Kaynak: ADİK, İstatistik yayınları, https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Bu dönem sanayi yapısını ikiye ayırmak mümkündür:⁶²

1. Rekabet edebilirliğini koruyabilen ve yabancı yatırımları çekebilen enerji sektörü.
2. İç piyasada rekabet edebilir ve devlet desteği ile ihracata mal çıkarabilen imalat sanayisi.

Yapısal değişiklikleri uzun dönemli yapmak daha akıllı bir adımdır, çünkü düzgün yapısal politika dış ekonomik ilişkilerin iyileşmesine ve rekabet edebilen ekonominin kurulmasına etken olabilir. Şu an Azerbaycan diğer gelişmiş ülkelerin üretim ve yönetim

⁶¹Tanase, Ion Alexandru., The spectrum of Azerbaijan's increasing economy. Published in: Junior Scientific Researcher, C.2, S.1,2016, ss. 30-31.

⁶²Tanase, Ion Alexandru., a.g.m., s. 32.

becerileri tecrübesinden faydalanmaktadır. Ülkede yatırımların seviyesine bağlı olan sektörler ise şöyledir: Enerji, demir madenciliği, kereste endüstrisi. Enerji sektöründe yeni iş yerlerinin açılması hedeflenmektedir, ama bu sektör çok sermaye gerektiriyor. Enerji daha çok iç tüketime, imalat sanayisi ise dış tüketime yöneliktir.⁶³

Sektörler	Yıllar								
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Sanayi	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Madencilik	89.4	78.9	77.1	68.8	64.8	69.0	73.6	67.9	64.2
İmalat	2.8	2.6	6.6	9.5	11	11.9	26.4	11.9	8.4
Enerji	7.8	18.5	16.3	21.7	14.0	9.9	11.2	20.2	27.4

Çizelge 1. 3. Sanayi sektörünün dağılımı.

Kaynak: ADİK, İstatistik yayınları, <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Azerbaycan'ın sürdürdüğü sanayi ve ekonomi politikası sayesinde bir çok başarılar elde edilse de, bazı ciddi sorunlar da mevcuttur. İlk olarak bir çok geleneksel üretim tarzı 90'lı yıllarda kaybedilmiştir. Genel olarak makine mühendisliği çok büyük zarara uğramıştır. İkincisi, ham madde sektörü daha büyük önem kazanmaya başlamaktadır. Üçüncüsü, dış piyasalarda petrol fiyatlarının yüksek olmasından dolayı petrol ihracatına sınırlamalar getirilmiştir. Dördüncüsü, ham madde sektöründen alınan gelirler imalat sektörüne ve ithal ikameci sektörler dağıtılmamaktadır. Bu yüzden de sanayi yapısına tam geçiş gerçekleşmemiştir. Beşincisi, ihracat gelirleri bilimsel ve teknoloji üretiminin gelişmesine yardımcı olamamıştır. Bu da ülkede dünya ekonomisine bağımlı tektaraflı entegrasyonun olmasına neden olmuştur.⁶⁴

Bu dönemde sanayiye bağlı ekonomik reformların hız kazanması bölgesel gelişimi etkilemiştir. Bölgesel gelişim 2004 yılında devlet programlarının desteği ile önem kazanmaya başlamıştır. Bu program 2004-2008 dönemini kapsayarak bölgelerin sosyal ve ekonomik durumunun iyileşmesini amaçlamaktaydı. Programın uygulanması sonucu bölgelerin kalkınmasını hedefleyen yatırımların hacmi 8.5 milyar dolara ulaşmıştır. Ülke

⁶³Mukhtarov, Elmir., The Economy of Azerbaijan in 2017 - Brief Overview, Published in: CESD Press, 2018, s. 14.

⁶⁴Mammadov, M., Üçüncü Cumhuriyet: Milli Kalkınma Modeli ve Stratejisi, Bakü, Grifli Yayınevi, 2008, s. 24.

genelindeki tüm bölgelerin sosyal altyapıları: kamu hizmetleri, ulaşım ve telekomunikasyon hizmetleri, sağlık ve eğitim hizmetleri yeniden kurulmaya başlamıştır. Sosyal altyapının iyileşmesi sonucunda köyden kente göç azalmaya başlamış ve dolayısıyla bölgelerde işsizlik oranlarında düşüş yaşanmıştır. Aynı zamanda, bu yıllarda devlet programına eklemeler yapılmış ve bazı düzenlemeler de gerçekleştirilmiştir. Çünkü istikrarlı bir gelişim sürecinin yerini hızlı gelişme almaktadır. Genel olarak 2004-2008 yılında program büyük oranda hayata geçirilmiştir. 2009-2013 döneminde ise Bakü ve onu çevreleyen bölgelerin kalkınması programı uygulamaya konulmuştur. Bu programın amacı Avrupa Birliği standartlarına ulaşmak ve dünya seviyesinde gelişmiş bir altyapıya sahip olmak şeklinde hedeflenmiştir. Programda şimdiye kadar ülke ekonomisinin bölgelerdeki sektörel çözülmemiş sorunlarına ve hayat koşullarının iyileştirilmesine öncelik tanınmaktaydı.⁶⁵

Başkent Bakü ve diğer bölgelerin ekonomik durumu arasında ciddi bir eşitsizlik mevcuttur. 2013 yılına ait resmi devlet istatistiklerinden alınan çizelgede bu durum özetlenmektedir. Toplam üretimin yaklaşık %79 Bakü'de gerçekleşmiştir, diğer bölgeler ise %21 oranında üretime sahip olmuşlardır. Ürün üretiminin bu şekilde istikrarsız olması ülkenin GSYH'nın düşüklüğünün yapısal sorununu oluşturmaktadır. Bu istatistik verilerinden çıkarılan sonuca göre, tarım üretiminin neredeyse %100'ü bölgelerin payına düşerken, nüfusun sadece %43'ü tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu durumun çözülmesi için devlet bölgelere yatırım yaparak dünya standartlarına uygun yeni kuruluşlar açmaktadır. Dolayısıyla yeni iş yerlerinin açılarak bölgelerde işsizlik oranlarının azaltılması, sosyal ve ekonomik durumun iyileştirilerek uygun ekonomik yapının oluşturulması hedeflenmiştir. Yani, bölgelerdeki makroekonomik göstergeler iyileştirilerek sürdürülebilir gelişme sağlanmaya başlanılmıştır. Her ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da makro ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilmesi için ilk önce siyasi istikrarın olması gerekmektedir. Bu açıdan İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra mevcut siyasi istikrarsızlık minimuma indirilmiş ve ekonomik hedefler tutturulmuştur.⁶⁶

---

⁶⁵Mukhtarov, Elmir., The Economy of Azerbaijan in 2017 - Brief Overview, a.g.m., s. 16.

⁶⁶https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ (erişim: 28.03.2019)

Ekonomik Bölgeler	Toplam üretim	Sanayi üretimi	Tarım üretimi	Perakende satış	Yatırımlar
Toplam	100	100	100	100	100
Bakü	79.0	85.1	0.5	51.0	85.3
Abşeron	2.1	8.6	2.4	4.1	2.3
Aran	7.2	2.0	32.6	11.7	2.3
Gence-Kazah	2.4	1.8	17.9	9.8	1.4
Şeki – Zagatala	1.6	0.2	10.6	4.5	0.5
Lenkeran	2.1	0.2	10.2	6.3	1.8
Guba-Haçmaz	1.9	0.4	12.1	4.2	0.8
Şirvan	0.8	0.1	4.8	2.3	0.7
Nahçıvan	2.0	0.4	5.2	3.6	2.5
Diğerleri	0.9	0.8	3.7	2.5	0.7

Çizelge 1.4. Bölgelerin iktisadi göstergeleri

Kaynak: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Bölgelerin ve sektörlerin sosyo-ekonomik sorunlarının çözülmesi için etkin ekonomik araçlarından biri ise özel ekonomik alanların oluşturmasıdır. Özel ekonomik alanların amacı girişimciliğin, ülkenin tüm ekonomik yapısının ve sanayi gelişiminin yeni rekabet edebilir üretim ve hizmet sektörlerinin açılması yoluyla hızlandırılmasıdır. Bu alanların yeni etkin ekonomik araç olarak uluslararası ekonomik entegrasyonu genişletme imkanına sahip farklı iktisadi sektörlerin ve Azerbaycan'ın ekonomik modelinin gelişmesine etki etmesi hedeflenmektedir. Bu reformların sanayide ve ekonomide etkin olarak kullanılabilmesi için ülkede inovatif gelişmelerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Asya Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar, hükümetin ülkedeki makroekonomik istikrarı koruma amaçlı politikasını olumlu olarak değerlendirmektedirler. Diğer taraftan bu kuruluşlar ülke sanayisi ve ekonomisinde tekel, hukuksuzluk, dengeli sektörel ve bölgesel kalkınma ile ilgili sorunların hala devam ettiğini vurgulamaktadırlar.⁶⁷

⁶⁷Yavuz Kahraman, Globalleşme Sürecinde Ulus Ötesi İşletmeler, Tüketici Davranışları ve Azerbaycan, Articles of The International Conference On A Theme 'Caucasus and Central Asia in The Globalization Process', Bakü, 2003, ss.79-81.

4.2.2. Sanayileşme ve Kentleşme

Azerbaycan'da sanayileşmenin kentleşme üzerindeki etkilerine değinmeden önce kavramsal olarak kentleşme olgusu ve sanayileşme açısından etkileşim boyutu açıklanmalıdır. Ayrıca Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası sanayiye bağlı olarak değışen kentleşme sürecini daha iyi analiz edebilmek açısından kısaca 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl dönemindeki geçiş aşamalarına da değinilecektir. Ekonomik ve toplumsal gelişmeyle birlikte insanların yerleşme biçimlerinde de değışim yaşanmış ve eski yerleşim alanlarına göre daha ileri bir yerleşme biçimi olan kentler ortaya çıkmıştır. Bu anlamda toplum ve doğa arasındaki ilişkinin sonucunda ortaya çıkan kentin köyün türevi olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte kent, kır kültüründen kent uygarlığına geçişi de içerir. Kır kültüründen kent uygarlığına geçişle ortaya çıkan ilk kentler, korugan, pazaryeri, tapınağın yanı sıra denetim ve yönetimin yapıldığı site alanlarıdır. Ortaçağ'da da, sanki mahrem alanmış gibi yüksek surlarla çevrili olan kentler, içine kapalılığını devam ettirmiştir. Çağlar boyu yaşanan toplumsal ve ekonomik değışimin sonucu olarak ortaya çıkan günümüz kentlerinin ise bu kentlerle neredeyse benzer hiç bir özelliği kalmamıştır. Günümüz kentlerinde farklı toplumsal, ekonomik ve ekolojik yapılanma görülmektedir. Çağdaş kent, yüzeysel ve ikincil ilişkilerin olduğu, haberleşmenin radyo, televizyon ve diğer medya araçlarıyla yapıldığı, yüksek uzmanlaşma ve karmaşık iş bölümüne dayalı üretim sürecinin ve büyük blokların bulunduğu dışa açık mekanlardır. Tek kelimeyle modern kentin vurgulayıcı özelliği karmaşık yapı ve çok çeşitliliğidir.⁶⁸

Kentlerin karmaşık yapısı ve işlevlerinin çeşitliliği onların birçok bilim dalının inceleme konusu olmasına yol açmıştır. Belki de bu nedenle ister yerel ister uluslararası anlamda, kentle ilgili görüş birliğine varılmış bir tek tanım bulunmamaktadır. Sosyolog, kent bilimci, coğrafyacı, yönetim bilimci, ekonomist ve hukukçular kenti, kendi ilgi alanları çerçevesinden görüp ve tanımlamaya çalışırlar. Elbette bu tanımlamayı yaparken herkes kendi alanına özgü ölçütler kullanmıştır. Aşağıda bir yerleşim biriminin kent sayılabilmesi için hangi özellikleri taşıması gerektiğini belirleyen bu tek boyutlu tanımların bazılarından bahsedilecektir.

Bu bağlamda sosyo-ekonomik yapıyı etkileyen ve demografinin konusu olan nüfus ölçüğü daha sık kullanılmaktadır. Bu ölçüte göre nüfusu belli bir sayının üstünde olan yerleşim birimleri kent sayılır. Bu miktarı Birleşmiş Milletler 20 bin sabit rakam olarak belirlese de, çeşitli ülkelerde yüz ölçümü ve nüfus yoğunluğuna bağlı bu rakam 40-100 bin

⁶⁸Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1979, ss. 180-182.

arasında değişmektedir. Diğer taraftan en fazla benimsenen ölçütlerden biri de, üretim sektörlerine göre yapılan değerlendirmedir. İktisatçılar, nüfusun nicel büyüklüğünün yeterli olmadığı, nitel bileşiminin de hesaba katılması gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar. Bu görüşe göre, köy kent ayrımının temeli nüfus farklılığı değil, işlevlerdeki farklılaşmadır. Bu farklılaşmanın temelini, üretim etkinliği; tarım, sanayi ve hizmet sektörleri oluşturmaktadır. Bir yerleşme birimi tarım dışındaki sektörlerden herhangi birine dayalı ekonomik yapıya sahipse, kent sayılabilir. Coğrafyacılar göre kent, yoğunlaşmış ve tarımsal olmayan insan yerleşimidir. Burada da nüfus ve ekonomik faktörler ön plandadır. Keleş'in verdiği tanıma göre ise kent, tarımsal olmayan üretimin görece bir ağırlık kazandığı, üretim araçlarının ve dolayısıyla nüfusun yoğun olarak toplandığı, türdeş olmayan, örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma ölçütlerinin yüksek olduğu yerleşim merkezidir.⁶⁹

Kent tanımlamasına toplum bilimsel ölçütle yaklaşan araştırmacılar sorunu daha kapsamlı ele alırlar. Queen ve Carpenter gibi sosyologlar kenti geniş bir zaman ve mekan dilimi içinde oluşmuş, kendine özgü faaliyet ve nitelikleri olan insanlar ve yapılar topluluğu olarak tanımlamaktadırlar. Alman sosyolog Ferdinand Tönnies (1855-1936) ise kenti, köken ve ilişkileri yönünden ayrı cinsten bireylerin oluşturduğu, uzmanlığın ve kişiliklerin çok gelişmiş bulunduğu, kişisel çıkarların davranışları yönlendirdiği, iş ve ticaretin egemen olduğu bireylerarası ilişkilerin süreksiz ve yüzeysel olduğu yer olarak tanımlamaktadır. Amerikan sosyolog Louis Wirth'e (1897-1952) göre ise kent, toplumsal açıdan türdeş olmayan bireylerin oluşturduğu oldukça geniş bir alanı kapsayan, nüfusu yoğun, sürekli bir gelişme birimidir. Sosyolojik tanımı benimseyenler, kentin diğer yerleşim biçimlerinden ayrılmasında belli bir topluluk olarak taşıdığı kendine özgü niteliklerin rol oynadığı düşüncesine ağırlık vermektedirler. Kent sosyolojik ölçütle tanımlanırken göz önünde bulundurulması gereken en önemli noktalar; yerleşme biriminin sahip olduğu nüfusun miktarı, yoğunluğu, heterojenlik, üretimin yapısı, iş bölümü, uzmanlaşma ve yüksek örgütlenme düzeyidir.⁷⁰ Bu tanımlardan da görüldüğü üzere kentin en önemli özelliklerinden biri, tarım dışı etkinliklerin yoğunlaştığı alan olmasıdır.

---

⁶⁹Ruşen Keleş, Kentbilim Terimleri Sözlüğü, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, ss. 5-6.

⁷⁰Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, ss. 20-22.

Yukarıda yapılan tanımları da göz önünde bulundurarak bir yerleşim biriminin kent niteliği taşıyabilmesi için sosyolojik açıdan şu özelliklere sahip olması gerektiğini söylemek mümkündür:⁷¹

1. Belli bir nüfus büyüklüğüne ve yoğunluğuna erişmiş olması.
2. Tarımsal üretimden farklı bir üretim düzeyi olan sanayiye sahip olması ve hizmet sektörünün gelişmiş olması.
3. Yerleşim biriminin fiziksel altyapısının tamamlanmış olması.
4. Nüfusun, büyük oranda örgütlenmiş, karmaşık iş bölümüne ve yüksek uzmanlaşma düzeyine erişmiş olması.
5. Geleneksel aile yapısının çözülerek, yerini çekirdek aileye bırakmış olması.
6. Geleneksel ilişkilerin çözülüp, bireysel ilişkilerin ya da çıkarların ön plana çıkması.
7. Statülerin aileden gelmeyip, bireylerin kendi yetenekleriyle kazanmış olmaları.
8. Eğitim düzeyinin kırsal kesime göre daha yüksek olması ve aile dışı resmi eğitim kurumlarının gelişmiş olması.
9. Sosyal normların yerini resmi denetleme kurumlarının almış olması.
10. Yöresel kültürün yerini ulusal veya evrensel kültürün almış olması.

Kentleşme, her ne kadar toplumsal hareketliliği doğuran, sosyal değişme sürecini önemli ölçüde etkileyen ve çoğu zaman hızlandıran bağımsız bir değişken olsa da, aynı zamanda söz konusu toplumdaki sosyo-ekonomik değişimlerden de etkilenen bir bağımlı değişkendir. Bu nedenle, geniş anlamda kentleşme süreci: “sanayileşme ve ekonomik gelişmeye paralel olarak kent sayılarının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi sürecidir”. Böyle bir tarifin, kentleşmenin demografik, ekonomik ve sosyal boyutlarını da kapsadığı için daha geniş bir tanım olduğu düşünülmektedir. Gerçekten de sanayileşmeyle birlikte çalışma olanaklarının artması, üretimin daha büyük oranlara varması, ulaşımın kolaylaşması ve tarım tekniğinde gelişmeler gibi faktörlerin etkisiyle kentleşme olgusu daha belirgin hale gelmiştir. Kentleşme süreci Gideon Sjoberg'in deyişiyle preindustrial (endüstri öncesi) ve industrial (endüstriyel) olmak üzere iki dönemde incelenmektedir.⁷² Bu kısımda endüstriyel dönem kentleşme sürecinin gelişimine konunun daha iyi anlaşılabilmesi için değinilecektir.

---

⁷¹A.g.e., ss. 23-24.

⁷²Anthony Giddens, Sosyoloji, SAY yayınları, 2015, ss. 90-92.

1750-1900 yılları arasında kapitalizm ve teknoloji yerküreyi fethetmiş ve yeni bir uygarlık yaratmıştır. Aslında, ne kapitalizm ne de teknik ilerlemeler yenidir; her ikisi de gerek Batı'da gerekse Doğu'da çağlar boyunca süregelen olgulardır. Yeni olan şey, bunların yayılma hızı ve kültürler, sınıflar ve de coğrafya boyunca küresel erişme alanları olmuştur. İşte bu hız ve amaç, teknik ilerlemeyi Sanayi Devrimi'ne, sermaye birikimini de Kapitalizm'e dönüştürmüştür. Önceki yüzyıllar boyunca da yeni teknik buluşlar olmuş ve eski dünya içerisinde yayılmıştır. Ancak bu yayılma tek bir uygulama ile ilgili olmuştur. Oysa Sanayi Devrimi'nin buluşları tüm zanaat ve endüstriye uygulanmıştır. Örneğin, 1765-1776 yılları İngiltere'sinde James Watt buhar makinesini yeniden tasarladıktan sonra partneri olan Matthew Boulton kısa sürede bu buhar makinesini tüm endüstri süreçlerine uygulamak suretiyle tekstil alanında bir enerji kaynağı haline dönüştürmüştür. Bundan yaklaşık 35 yıl sonra Amerikalı Robert Foulton, New York'un Houdson Nehri'nde ilk buharlı gemiyi yüzdürmüş ve 20 yıl sonra da buhar makinesi tekerlekler üzerine oturtularak ilk lokomotif ortaya çıkmıştır. Yalın anlamıyla sanayi devrimi, küçük zanaat, tezgah ve atölye üretiminin yerine yeni teknik buluş ve makinelerle donatılmış fabrika üretiminin geçmesi, yeni enerji kaynağı, buhar gücünün harekete geçirdiği taşıt ve makinelerin insan, rüzgar, su, hayvan enerjisinin yerini alması, başka bir deyişle organik enerjinin yerini inorganik enerjiye bırakması olarak tanımlanabilir. Bu devrime gelinceye dek Avrupa'da çok önemli toplumsal ve siyasal olaylar yaşanmıştır. Ancak büyük etkileri olan bu olayların kent görünümüne doğrudan yansımaları olmamıştır. Oysa endüstri devriminin kentleşme üzerinde büyük etkisi olmuştur.⁷³

Azerbaycan'da kent olgusunun gelişim tarihine kısaca bakacak olursak eğer uygun iklim koşulları, doğal kaynakların bolluğu, Avrupa'dan Asya'ya giden önemli ticaret yollarının kavşağında yerleşmesi, oldukça önemli stratejik pozisyonu ve Kür-Aras nehirleri arasındaki toprakların yüksek verimliliği Azerbaycan'da daha miladi öncesi dönemlerde yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim, II. Yüzyılın Grek gezgini ve coğrafyacısı Claude Ptolomey (70-147) ünlü "Coğrafya" adlı kitabında bu dönemde Albanya adını taşıyan şimdiki Azerbaycan'da 28 kentin ismini sıralamaktadır. Ortaçağ Azerbaycan kentleri, diğer Doğu toplumlarının özellikle Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Orta Asya'nın kentlerine yapısal ve fonksiyonel yönden çok benzemektedir. Buradaki

---

⁷³Peter F. Drucker, Yeni Gerçekler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, Ankara, ss. 178-180.

belirleyici husus bu kent toplumlarının aynı dilsel, etnik, kültürel ve sosyo-politik kimliğin uzantıları olmasıdır.⁷⁴

Azerbaycan'da kentler, XIX. yüzyıla kadar ülkenin idari sistemi gereği hanlıkların merkezi, savunma bakımından kale/üs rolüne sahip, ticaretin az-çok geliştiği ve zanaatın önem taşıdığı yerler olmuştur. Rusların XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Azerbaycan topraklarını istila etmesiyle ülkenin tarihinde olduğu gibi kentlerin gelişim sürecinde de yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. 1859 yılı Azerbaycan'ını simgeleyen Bakü Valiliği'nin 4 (dört) kent ve bir büyük kasabayı sınırları içinde barındırdığı görülmektedir. Aynı yıl valiliğin toplam 468.277 kişilik nüfusu olmuş ve bunun 61.819'u ya da %13.2 kentsel yerleşmelerde oturmuştur. Geri kalan %86.8 kırsal bölgelere dağılmıştır. Başka bir deyişle XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Azerbaycan'da oturanların büyük çoğunluğu kırsal nüfus niteliğinde olmuştur. 1873 yılında Azerbaycan nüfusunun %42.5 sahip olan Bakü valiliğinin genelinde olduğu gibi kentlerinde de nüfus ülke ortalamasının üstünde artmıştır. Vilayet nüfusunun ortalama yılda %2,44 hızla arttığı 1873-1886 yılları arasında kentsel nüfus yılda %8,47'lik bir artışla rekor düzeye ulaşmıştır. Bu düzeyinin çok altında olsa bile 1897 yılına kadar olan ikinci dönemde de kentleşme hızı kesilmemiş, %1,97 artışla devam etmiştir. Bundan dolayı denilebilir ki, 1873-1897 yılları arasında hem kırsal kesimin hem de kentlerin nüfusunda sürekli artış görülmüşse de, kentlerdeki nüfus artışının Bakü valiliğinin ortalamasından daha hızlı olması, nüfusun nispi olarak kentleştiğini göstermektedir. Nitekim 1873'te vilayette kentleşme oranı %12,3 iken, 1886'da bu rakam %19,6 ve 1897 senesinde de %20,6'ya ulaşmıştır. Dolayısıyla valiliğin kentleşme hızı ve kentleşme oranı Azerbaycan ortalamasının çok üstünde olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵

Feodal yapıdan arındırılarak kapitalist bir süreç içine girmenin tarihi XIX. yüzyılın sonları olarak kabul edilmektedir. Bu tarihten itibaren sanayileşmeyle birlikte Azerbaycan'da kentleşme hızı devamlı yükselme eğilimi göstermiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren Rusya İmparatorluğunda ekonomik krizlerin, ayaklanmaların, devrimlerin ortaya çıktığı ve I. Dünya Savaşının yaşanmasına rağmen Azerbaycan'da kentleşme sürecinde devamlı bir yükselme olmuştur. Çarlığın çöküşünden sonraki yıllarda iç ve dış politik olaylar yüzünden ülkede kaotik bir durum ortaya çıkmış, bu sırada ulusal bir devlet yapısına kavuşan Azerbaycan'da milli devletçilik adına bir takım aşamalardan geçilmiştir. Nihayet 1920 nisan işgaliyle XI. Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı ele geçirmesi

⁷⁴Vidadi Muradov, Ortaçağ'da Azerbaycan Kentleri, Maarif yayınları, 1983, Bakü. ss. 10-11.

⁷⁵V.A.Lerner, Koliçestvenniye i Kaçestvenniye İzmeneniya v Sostave Naseleniya Azerbaydjana v Posledniy Treti XIX.veka, izdatelystvo AKD, 1985, Baku, s. 19.

burada bir Bolşevik hükümetin ve sosyalist bir rejimin kurulmasıyla sonuçlandı. Azerbaycan'da sosyalist sistemin oluşturulması ülke yaşamının her alanında olduğu gibi kentleşme düzeyinde de yeni bir süreci başlatmıştır. Özellikle ilk yıllarından itibaren yaşamın tüm alanlarını kapsayan planlı kalkınmayı amaç edinen SSCB'nin tam üyesi olduğundan Azerbaycan'ın kentleşme düzeyi de bu plan ve programlardan etkilenmiştir.⁷⁶

SSCB'nin ilk dönemlerinde Azerbaycan'ın demografik yapısı inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1939 yılı sayımına göre, SSCB'nin nüfusu 1926 yılı sayımına göre %15,9 oranında bir artış göstermiştir. Gerek Rusya, gerekse Azerbaycan genelinde Sovyetleşmenin ilk yıllarında yaşanan nüfussal düşüşün, 1939 sayımında kontrol altına alındığı görülmektedir. Rusya'nın genelinde nüfus artışında %8 ile %18 oranında bir artış yaşanırken, bu oran Azerbaycan ve Türkistan'da %38,7 ile %45,6'ı buluyordu. Ancak Azerbaycan demografik yapısında görülen bu artışın bir diğer nedeni Sovyetlerle birlikte Azerbaycan'a kayan farklı etnik göçlerin sayısındaki artıştır. Azerbaycan Ruslaştırma açısından 1926-1939 yıllarında yoğun bir süreç yaşamıştır. Azerbaycan'a gelen göçmenlerin büyük bir kısmı iç bölgelere gelirken, önemli bir kısmı Bakü'de yerleşmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Bakü'de yerleşmiş Rus askeri birliklerinin aileleri önemli bir yer tutuyorlardı.⁷⁷

Moskova yönetimi izlenen göç politikasını “Azerbaycan halkının medeni kalkınmasına katkı” olarak değerlendirmekteydi. Nitekim 1927 yılında Bakü'de bir konuşması sırasında SSCB yöneticilerinden Mihail Kalin'in (1919-1946 yılları arasında Sovyetler Birliği Devlet Başkanlığı yapmıştır.) açık bir dille Azerbaycan'ı “yarı vahşi köylü memleket” olarak tanımlamıştır. Başta Mihail Kalin'in olmak üzere birçok SSCB yöneticisine göre, “Ruslar sayesinde medeniyet ve sanayi merkezi haline gelen Bakü”ye yapılan Rus ve diğer etniklerin göç ettirilmesi toplumsal anlamda Azerbaycan'ın sosyalist toplum yapısında üzerinde durulması gereken olumlu bir etkendi. Özellikle Bakü'ye yoğun bir Rus nüfusunun göçü 1970'lere kadar devam etmiştir. Nitekim 1970 yılına ait kaynaklarda Bakü genelinde Azerbaycanlıların nüfus oranı %46,7'nin üzerine çıkmıyordu. O sırada Bakü nüfusunun %16,4 Ermeni, %27,8'i ise Ruslardan oluşmaktaydı. Ocak 1920 yılı nüfus verileri ile Nisan 1920 yılı nüfus verileri arasında görülen azalma ise Rus işgali sonucu gerçekleşen nüfus kaybından ileri gelmektedir. Nüfus oranında bu düşüş

⁷⁶Rus hakimiyetinden kurtulan Azerbaycan halkı 1918-1920 yılları arasındamilli cumhuriyetlerini kurmuşlardır. Bkz. Cemil Hasanlı, Ak lekelerin siyah gölgesi, Gençlik Neşriyatı, 1988, Bakü, ss. 1-100.

⁷⁷V.A.Lerner, a.g.e., ss. 20-21.

1922 yılına kadar devam etmiştir. İki yıl içinde Azerbaycan nüfusunda yaklaşık 400 bin civarında bir kayıp yaşanmıştır.⁷⁸

Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan kent yaşamında ve kentleşme sürecinde çöküş içinde olan sosyalist kent modelinden sıyrılarak serbest piyasanın oluşturduğu ekonomik toplumsal katmanları da içinde bulunduran bir Batı tarzı kent modelini benimsedi. Bu her şeyden önce merkez Bakü'de son on yılda yaşanan kentleşme sürecinde de izlenilmektedir. Bağımsızlık sonrasında Azerbaycan'ın kentleşme anlayışında görülen kentin toplumsal bir zenginlik alanı olduğu görüşü hızla yerleşmiştir. Bu yeni kent anlayışına göre, nüfus birikim sürecine verilen önem ön planda kendisini hissettirmektedir. Bu açıdan ele alındığında kentleşme sürecinde ve kent olgusunda nüfus, demografik yapı, kentin sosyal ve ekonomik boyutları kavramsal açıdan büyük önem taşımaktadır. Bağımsız Azerbaycan'da kent ve kentleşme sürecinde öncelikli olarak sosyalist modelden uzaklaşan kent kavramı içinde de bu özellikler birincil unsur olarak kendisini göstermektedir. Demografik açıdan Azerbaycan kentlerinde 1999 yılı verileri esas alınırse kent nüfusunda bir artış görülmektedir. Buna göre, 1999 yılında 7.949.300'ü bulan Azerbaycan nüfusunun %51.72'i kentlerde ikamet etmektedir. Ancak bu artışla birlikte kent olgusunun bütüncül anlamda Azerbaycan'da yerleştiği söylenemez. Azerbaycan kentleri bugün bir dönemeçten geçmektedirler. Başta Bakü olmak üzere kent insanında yerleşmiş egemen bir kent anlayışı yoktur ve kentlilik duygusuna aidiyet tam anlamıyla oturmamıştır. Kent çoğu zaman insanlara rahat yaşam merkezleri gibi görünse de kentlilik doğası gereği içinde barındırdığı birçok zorunluluğu da içinde yaşayanlara dayatmaktadır. Olumlu ve olumsuz yönleriyle kent bir bağımlılıktır. Çünkü, konumu gereği kentler köy ve kasabalara göre sosyal, kültürel ve yaşamsal açıdan daha fazla zenginlik içermektedir. Buna karşılık kentler insani kimliklerin çabucak etkilenme sürecine girdiği, değişimin hızlı olduğu, kendi olgularını daha sert biçimde dayattığı bir yaşam alanıdır. Kent yaşamı içinde tutunamamak, kentin daha sert yaşamsal yüzünü kabullenmek gibi haller de kent hayatının bir gerçeğidir. Azerbaycan insanında son on yılda kent yaşamını benimsemek bir zorunluluk olarak görülmektedir. Çünkü Sovyet sisteminin çökmesi insanların meşguliyet alanlarının daralması gibi sosyal bir sorunu ortaya çıkarmıştır. Bu sosyal bunalımlılıktan, en önemlisi işsizlikten kurtulmanın anahtarı olarak insanlar kent yaşamını benimsemeyi seçmişlerdir. Ancak, kendi içinde organik bağlarla birbirine bağlı olan kent yaşamı tam bir organizma gibi çalışmaktadır. Bu bünyeye katılmak bu organizma içinde erimek ve onun bir parçası

---

⁷⁸Ebulfez Süleymanlı, Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri, Ötüken Yayınları, 2006, İstanbul, s. 207.

haline gelmektedir.⁷⁹

Azerbaycan hızla şehirleşen bir toplum yapısına sahip olduğundan başkent Bakü de kentleşen toplum yapısının bütün özelliklerini kendinde barındırmaktadır. Örneğin 2000 yılı demografik verilerine göre Azerbaycan'ın toplam nüfusu 8.016.300 olup, bunun %51,0 (4.085,500) şehirlerde, %49'u (3.930.700) ise köylerde oturmaktadır. Bir sene öncesine ait verileri göz önüne aldığımızda, yani 1999 yılında köylerde oturan nüfusun şehirde oturan nüfustan (30 bin kadar) daha fazla olduğu görülmektedir. Bu da Bakü merkezli Azerbaycan toplumunun hızla kentleştiğinin bir kanıtıdır. Bu açıdan bakıldığında merkez Bakü Azerbaycan'da kentleşme modeline en iyi örnek teşkil ettiğinden bölümün daha iyi anlaşılabilmesi için Bakü şehrinin gelişim yapısı, coğrafi konumunu, bir sanayi merkezi haline gelişi ve mimarisi anlatılacaktır.⁸⁰

Bakü coğrafi açıdan bir liman şehridir. Şehirle ana temas Hazar'ın batı kıyısı aracılığıyla sağlanılmaktadır. Şehrin çevresini kasabalar, fabrikalar ve madenler sarmış durumdadır. Şehrin merkezi kısmının Hazar kıyısına açıldığı alanda boydan boya geniş bir bulvar uzanmaktadır. İdari açıdan Bakü şehri toplam 47 kasabadan ve 11 ilçeden oluşmaktadır. Şehrin toplam yüzölçümü 2.192 km²'dir. Bakü, Abşeron yarımadasının ana kısmını, Gobustan'ın önemli bir kısmını içine almaktadır. Şehrin güney-batı kısmı Hazar kıyısı boyunca Şirvan düzlüğüne açılmaktadır. Kent coğrafi açıdan batı tarafından tepelerle kaplıdır. Kıyı kesiminde ise özellikle de Abşeron yarımadasının kuzey kısmıyla düzlüklere açılmaktadır. Bakü'nün kıyı kesimi okyanus seviyesinden 28 m. aşağıda bulunmaktadır. Bakü'nün yer altı kaynaklarını petrol, doğalgaz, inşaat taşı, çimento, kum ve kil oluşturmaktadır. Bakü genelde dünyada petrolle tanınmaktadır ve bir petrol şehri olarak bilinmektedir. Bunun dışında Bakü'de kaplıcalar da bulunmaktadır. Şih ve Surahanı maden sularıyla ünlüdür. Çok sayıda volkanik göller bulunmaktadır. Bunlar arasında Keyreki, Boğboğa, Lökbatan sağlık açısından en önemlileridir.⁸¹

SSCB'nin çözülmesi ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasıyla yeni rejim dünyaya yine Bakü petroleri ile açılmıştır. Hazar'da onlarca yeni petrol yatakları ortaya çıkarılmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan yönetimi "Asrın Anlaşması" olarak gördüğü dünyanın büyük petrol devletleri ve şirketleri ile bir anlaşma imzalayarak Bakü-Tiflis-

⁷⁹Vüset Efendiyev, Urbanizasiya ve Azerbaycan'ın Şehir yaşayış meskenleri, Bakı Üniversitesi Neşriyatı, Bakü, 2002, ss.48-50.

⁸⁰A.g.e., ss. 71-72.

⁸¹Z. N. Eminov, Azerbaycan Fiziki ve İqtisadi Coğrafiyası, Azerbaycan Coğrafiya İnstitutu Neşriyyatı, Bakü, 2000, ss.103-105.

Ceyhan boru hattı üzerinden Bakü petrollerini dünyaya pazarlamanın yeni güzergahını belirlemiştir. Hazar bölgesindeki belirlenmiş petrol miktarı yaklaşık 34 milyar varildir. Tahmin edilen rakam ise 270 milyara kadar çıkmaktadır. 2011 yılında bölgede günde 3,7 milyon varil petrol üretimi hayata geçirilmiştir. Topraklarında petrol bulunmayan Gürcistan da transit geçişten pay alarak ekonomisine ciddi katkılarda bulunmaktadır bu güzergahtan en büyük payı Türkiye almaktadır. BTC ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılan Azerbaycan bu sayede Avrupa Birliği ile sıkı ilişkilere girmiştir. BTC'nin başarıyla uygulamaya girmesi Bakü'nün çehresini hızla değiştirmektedir. Uluslararası yatırımların hızla arttığı Bakü'de yeni iş ortamları ve kent yaşamı açısından yenilikler yaşanmaktadır.⁸²

Şehircilik açısından bakıldığında Bakü mimari yönden ve kentsel yapı olarak Doğu ile Batı mimari özelliklerini bir arada barındıran eşsiz bir konumdadır. Doğu ve büyük ölçüde İslam mimarisinin süslediği eski yapılar yanında, çok sayıda, özellikle de XIX. yüzyıldan sonra Batı mimari tarzı işlenmiş idari, kültürel eserler de bulunmaktadır. Bakü bir şehir olarak bu iki mimari anlayışın bütünleşmesiyle kent görünümü kazanmıştır. Bakü'de kentleşme anlamında gerçek çıkış petrol sanayisinin gelişimiyle yaşanmıştır. Bu dönemde Bakü'ye yeni yerleşim alanları da dahil edilmiştir. Petrol işletmeciliğinden doğan şehre yönelik yeni kentsel eklemler sonucunda Bakü'nün Bayır Şehir kısmında yaklaşık 2 km alan yerleşime açılmış, daha sonra Kara Şehir ve Ak Şehir de Bakü'ye eklenmiştir. XX. yüzyılın başlarında Bakü'de birbirinden güzel yapılar ortaya çıkmaya başladı. Bakü'nün İstiklaliyet Caddesi olarak kabul edilen İçeri Şehrin kuzeyinde yer alan kısmı bu bakımdan Bakü mimarisinin müzesi kabul edilmiştir. Burada mimari açıdan birbirinden güzel yapılara imza atılmıştır. Bunlardan İsmailiye 1907 yılında, Tagiyev Kız Okulu 1898-1901'de, Realnoe Uçulişe 1901-1904'de, Şehir Duması 1900-1904'de, Filarmonya 1910-1912'de, Sadıkhovlar Evi 1910-1912'de yapılmıştır.⁸³ Bu yapıtlar sadece Azerbaycan'da değilaynızamanda Doğu ve Batı dünyasında kentleşme sürecinin en iyi örneklerinden birisini oluşturmaktadırlar.

Bağımsızlık yıllarında şehrin çeşitli alanlarına dikilen heykeller arasında son dönem Azerbaycan divan şiirinin en büyük isimlerinden Aliğa Vahid'in büstü ve özellikle de Bakü'nün çeşitli yerlerinde Haydar Aliyev'in anısına çok sayıda heykel ve büst dikilmiştir. Bağımsızlık sonrası Bakü mimarisinde dikkati çeken yapımlar yeni tarz binalardır. Bunların bir çoğu Türkiye şirketleri tarafından inşa edilen çok katlı oturma evleri ve şirket

⁸²Yasin Aslan, Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye, Ankara, 1997, s.46-48.

⁸³N.Velihanlı; Z. Bünyadov., Azerbaycan Tarihi, C.2, Elm Neşriyatı, 1998, Bakü, s. 66.

binalarıdır. Bağımsızlık sonrası yapılan inşaat çalışmalarında göz ardı edilen şehir mimarisine uygunluk ve yapıların şehrin jeolojik kuruluşu dikkate alınmaksızın gerçekleştirilmesi bazı sorunlara neden olmaktadır. Tarihsel gelişim ve üretim alanlarına göre kent dört bölgeye ayrılmaktadır.⁸⁴

1. Merkez Bakü'de, hükümet kurumları, yüksek okullar ve eğitim kurumları, bilim ve kültür merkezleri, petrol rafinerileri, gıda ve giyim sanayi, makine sanayi bulunmaktadır.
2. Eski maden, fabrika ve işçi kasabaları bölümünde eski petrol ve doğal gazın çıkarıldığı alanlar yer almaktadır.
3. Kuzeydoğu Bakü-Abşeron takımadaları ve bu adalara dahil olan kent kenarı bölgelerinde ise petrol ve doğal gaz çıkarımı, kent kenarı tarım alanları, yeni rekreasyon-turizm kompleksleri ve çocuk tatil kamplarının bulunduğu alanlar yer almaktadır.
4. Güneybatı Bakü ise petrol ve doğal gaz hasılatı, makine ve demir imalatı, inşaat malzemeleri sanayisinin geliştiği alandır.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan kentlerinde, özellikle de başkent Bakü'de birçok değişim yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:⁸⁵

1. Her şeyden önce bağımsızlık sonrasında Azerbaycan kentlerinde millileşme anlamında olumlu ve büyük bir değişim yaşanmıştır. Bu alanda ilk adım olarak Azerbaycan kentlerinin Rus ve Sovyet isimlerinden kurtulması gösterilebilir. Kirovabad adının değiştirilip eski Gence adına kavuşması ve Beylegan'a verilen Jdanov adının kaldırılıp tekrar Beylegan olarak anılması kent yaşamında millileşme olgusunun üst düzeye çıktığını göstermektedir.
2. Millileşme olgusuyla eş zamanlı olarak şehir içinde de toplumsal millileşme yaşanmıştır. Örneğin, SSCB döneminde neredeyse Rus dilli bir iletişim anlayışına sahip olan Bakü, 1990 yılından sonra Azerbaycan dilinin hızla ağırlık kazandığı bir kent iletişim dilini seçmiştir. Bu süreçte farklı milletlerin Bakü'yü terk etmesi ve özellikle de Ermenilerle çatışmalarda milli duygusu yüksek olan çok sayıda göçmenin Bakü'ye gelerek kendi milli kimliklerini hissettirmesinin büyük etkisi olmuştur. Dikkat çeken bir diğer husus ise Bakü'ye gelen göçmenlerde Azerbaycan milli kimlik

⁸⁴Z. N. Eminov, a.g.e., ss. 109-110.

⁸⁵R. X. Şaulov, "Müteqillik Şeraitinde Regional İnkişafın Strategiyası", Azerbaycan İqtisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Hüsusiyyətləri və Problemləri, Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Merkəzi, Bakı, 2001, ss.38-43.

anlayışının daha etkin olduğudur. Bu on yıl içinde Bakü çehresinde büyük bir etki uyandırmış ve kent eski ve milli görünümünü yakalamıştır.

3. Kentleşme sürecinde Bakü'nün dünyaya açılması Batı merkezli yaşanan toplumsal kimliğin Azerbaycan kentlerinde de kendine yer edinmesine yol açmıştır. SSCB görüntüsünden kurtularak Batı tarzı giyim, yaşam, eğlence anlayışlarının dolaylı ve dolaysız yollardan uyandırdığı etki Azerbaycan kentlerinde de geleneksel görünümün değişmesine neden olmuştur. Bunun en basit örneği şehir insanların moda, eğlence ve pratik kaygılara dönük yaşam tarzlarında Avrupalı kimliğine yaklaşan bir görüntü içine girmiş olmalarıdır.
4. Azerbaycan kentleşme sürecinde haberleşme, iletişim araçlarının ve hızla gelişen teknolojinin de önemli rolü olmuştur. Özellikle iletişim araçları bu alanda adeta toplumsal bazda bir devrime yol açmıştır. Televizyon ve medya aracılığıyla Azerbaycan kentlerinin dünyaya açılması, internet yoluyla dünya iletişim ağının bir parçası haline gelmesi SSCB döneminde kemikleşmiş Azerbaycan kent insanı tipinde önüne geçilemez ve geleceği belirlenemez bir değişime yol açmıştır.
5. Ekonomik yaşamın zorluğu, SSCB sisteminde olduğu gibi herkesin mesleğine uygun olarak iş bulma kolaylığının kaybı ve benimsenen serbest piyasa ekonomisinde sosyal kesimler arasında uçurumun belirlenmesi kentin toplumsal yaşamında da farklılıklar ortaya çıkarmıştır. Kentte yaşayan sosyal sınıflar arasında gittikçe daha da bariz bir biçim alan sosyal farklılık kent geneli içinde bazı sorunlara neden olmuştur. Örneğin kentlerdeki suçluluk oranı artmış ve kent insanında kolay yoldan kazanç elde etme güdüsü uyanmıştır.

4.2.3. Sanayileşme ve Eğitim

Çalışmanın bu bölümünde kavramsal açıdan sanayileşmenin eğitim üzerindeki etkisi, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için SSCB dönemi Azerbaycan eğitim yapısının sanayi gelişimine bağlı olarak köklü değişimi ve bağımsızlık sonrası dönemdeki sanayi reformları bağlamında yenileşen eğitim konusu analize tabi tutulacaktır. Eğitim ile sanayi arasındaki ilişkileri daha iyi kavrayabilmek için bu kavramların temeline inmekte fayda var. Ancak ondan sonra eğitim ile sanayi arasındaki ilişkilerin nasıl geliştiği ve nasıl gelişmesi gerektiği ortaya çıkar.

İnsanlık tarihi incelendiği zaman görülen bir gerçek vardır. İnsan toplumları farklı dönemlerde, belirli yöntemlerle ve belirli ilişkiler içerisinde üretimde bulunmuşlardır ve her dönemin ahlak kuralları, hukuk gibi kendine özgü birtakım yasaları olmuştur. Burada

önemli olan bu ilişkileri doğru analiz etmek ve belirleyici olanı bulmaktır. Hayatlarının toplumsal üretimi sırasında insanlar, belirli, zorunlu, iradelerinden bağımsız ilişkiler, maddi üretim güçlerinin belirli bir gelişme derecesinin karşılığı olan üretim ilişkileri kurarlar. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuksal ve siyasal bir üst yapının yükseldiği ve kendisine belirli toplum bilinci biçimlerine bağlı somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim biçimi, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel hayat sürecini şartlandırır. Belirleyici olan toplumun üretim biçimidir ve eğitim, hukuk vb. üst-yapı kurumları üretim biçiminden kaynaklanır. Sömürüye dayanan toplumlarda çoğunluğun çıkarlarının hakim sınıfla çeliştiği açıktır. Hakim sınıflar bunu gözlerden saklamak için birtakım önlemlere başvururlar. Yasaların yanı sıra fikir planında da kendi haklılıklarını göstermek isterler. Bunu da toplumun beynini yıkayarak yaparlar. İşte sınıflı toplumlarda bu beyin yıkama işlemine eğitim denir. Üniversiteler de böyle bir eğitimin üst basamağını oluştururlar. Görevleri üretim ilişkilerini olduğu gibi kabul edecek, onu değiştirmeye çalışmayacak eleman yetiştirmektir.⁸⁶

Hakim sınıflar halkı kendi görüş ve çıkarları doğrultularında eğiterek, kendi değer yargılarını kabule zorlarlar. Örneğin feodal toplumlarda kralların tanrısal güç sahibi oldukları, o dönemde en etkili eğitim kurumu olan kiliseler tarafından halka kabul ettirilmiştir. Kapitalist toplumda ise burjuvazinin toplumun en akıllı ve seçkin kesimi olduğu zihinlere yerleştirilmiştir. Bununla beraber toplumdaki aydınlar kendilerine öğretilenle, nesnel durum arasındaki çelişkiyi görebirler. Bunların bir kısmı kendilerini ezilenlerle bütünleştirirler. Bilgilerini ezilen sınıfın hizmetine sunarlar. Böyle davrandıkça da saygıya hak kazanırlar. Burada eğitimin, özellikle teknik eğitimin, bir özelliği konuya örnek olarak gösterilebilir. Bu da eğitimin yapılış biçiminden çok kimlerin yararına kullanılacağı sorunudur. Teknik bilgilere sahip bir teknik eleman kendi bilgisini burjuvazinin veya işçi sınıfının hizmetine sunabilir. Eğitimin kapsamı değişmediği halde bu iki durum arasındaki büyük fark açıktır. Örneğin, 1917'den sonra SSCB'de teknik elemanlar bütün bilgilerini işçi sınıfının hizmetine sunmuşlar ve ülkede sanayinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.⁸⁷

Günümüzde üretim sürecinin bir girdisi olarak eğitim endüstriyel, ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı etkileyen en önemli faktördür. Eğitim, toplum içerisinde insanların bilgilerini artıran ve bu insanları daha nitelikli hale getiren vazgeçilmez bir etken

---

⁸⁶V. C.Saxton, Investment in Education: Private and Public Returns, Joint Economic Committee United States Congress, 2000, ss.3-8.

⁸⁷A.g.e., ss. 9-11.

olduğu kadar, sanayi ve ekonomik alanlarda kalkınmanın bir sonucu olarak da artan mal ve hizmet üretimine olan talebi artırarak bireylerin yaşam düzeyini yükselten bir unsurdur. Eğitim düzeyi artan toplumlarda suç işleme oranları hızla düşmekte, yönetim daha demokratik bir nitelik kazanmakta, ekonomik ve siyasal istikrarı sağlamak kolaylaşmaktadır. Azgelişmiş ülkelerde beşeri sermayeye sahiplik durumu ve AR-GE'ye verilen önemde yeterli düzeyde değildir. Yeterli düzeyde beşeri sermayeye sahip olan ülkeler, yeni teknolojilerin kullanımında ve üretim faktörlerinin verimli kullanılmasında diğer ülkelere kıyasla çok daha rahat uyum sağlamaktadır. Yeterli beşeri sermayeye sahip olmayan az gelişmiş ülkeler, yeterli fiziki sermayeleri olsa bile bazı malları üretememektedirler. Bunun sebebi, ileri teknoloji gerektiren bu malları üretmek için az gelişmiş ülkelerin yeterli beyin gücüne sahip olmamalarıdır.⁸⁸

Eğitim, ülkenin eğitilmiş insan gücünü hazırlayan araç olarak, gün geçtikçe, ekonominin temel yatırımı haline gelmektedir. Ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, kişi başına düşen milli gelir ile birlikte, ülkelerin sahip olduğu eğitilmiş insan gücü oranıyla anlatılmaya başlanmıştır. Bu yüzden, bir ülkenin kalkınmasında temel olan sanayi, ekonomi ve sağlık etmenleri ile birlikte, bunlar kadar önem kazanan, hatta bunların kaynağı olan eğitim etmeni de ülkelerce kabul edilmektedir. Eğitim, işgücünün nitelikli hale getirilmesinde rol oynayan en önemli unsurlardan birisidir. Yani, bireyin elde ettiği eğitim, hem ekonomik faaliyetlerin niteliğini hem de işgücüne katılım oranlarını etkileyen bir faktördür. Eğitim düzeyi yükseldikçe işgücüne katılım oranlarının da yükseldiği görülmektedir. Eğitim bütün bir toplumu etkisi altına alarak bir ülkenin büyümesinde ve kalkınmasında oldukça önemli bir yere sahip olan bir kavramdır. Zira eğitim sadece bireyin kendisine değil aynı zamanda yaşadığı topluma da pozitif dışsallıklar sağlamaktadır.⁸⁹

Endüstri toplumlarının bütünleşmiş bir üyesi olmak isteyen kentli özellikle beceri kazandıran ve uzmanlaşmaya dayalı eğitimi almalıdır. Bu eğitim geleneksel küçük aile işletmelerinde görüldüğü şekilde aile tarafından değil, aile dışında örgütlü eğitim çevrelerinde ve toplumca verilmektedir. Hatta kentte doğan çocuklar sanayi toplumlarının bütünleşmiş bir üyesi olabilmeleri için okul öncesi eğitimler alarak çok küçük yaşlardan itibaren ailelerinin dışında, örgütlü eğitim çevrelerinde yetişmektedirler. Nitekim Kıray'a

---

⁸⁸Sezgin, Y.,Bozdağlıoğlu, E., Türkiye'de Beşeri Sermayenin Durumu (2005-2015). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2017,C.1, S.1, s. 49.

⁸⁹Çetin, B., Eğitim ve Kalkınma İlişkisi:Türkiye Örneği, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 30.

göre, kent yaşamının vurgulayıcı özelliği bu eğitime ulaşabilmekte yatar. Eğitim kişiye örgütlü sanayide istihdam edilebilme ve böylece kentle bütünleşme olanağını sağlar.⁹⁰

Emeğin niteliğini artırmak ve bireyleri bu niteliğe uygun işlerde kullanmak sanayiye bağlı kalkınma ve eğitim ikilisinin en önemli hedefi haline gelmiştir. İstihdam edilenlerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi eğitim ve verimliliği direkt olarak etkilemektedir. Günümüz toplumlarının gelişmiş ülke statüsüne ulaşabilmesi ve ekonomik kalkınma sağlayabilmesi için tek yol iyi eğitim görmüş ve çağdaş teknolojileri kısa sürede benimseyen nitelikli işgücü yaratmasıdır. Toplumun kalkınma için gereksinim duyduğu kadar nitelikli beyin gücüne sahip olması üretimde verimliliğin artmasına neden olacaktır. Ayrıca, eğitim süreci bitiminde emeğin kalitesi artacak ve artık ülkede üretilen mal ve hizmetler daha kaliteli olacaktır. Bunun sonucu olarak, uluslararası piyasada rekabet avantajı sağlanmakta, ihracat artmakta ve dolayısıyla ekonomik kalkınma pozitif etkilenmektedir.⁹¹

Azerbaycan'ın eğitim sistemine tarihsel olarak bakılırsa, diğer Doğu topluluklarına kıyasla son derece gelişmiş bir eğitim sistemi ile karşılaşılmaktadır. Azerbaycan'ın 11. yüzyıldan itibaren 20. yüzyıla kadar takip ettiği eğitim sistemi, Türk-İslam aleminin klasik okul ve medrese sistemi şeklinde olmuştur. Ancak Azerbaycan tarihinin dramatik siyasi gelişmelerle dolu olması nedeniyle eğitim sisteminde bir devamlılık olmamıştır. Azerbaycan, 28 nisan 1920 yılında Kızıl Ordu tarafından işgal edilince, ülkenin eğitim tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu süreçte Sovyet Rusya eğitim modeli esas alınmıştır. SSCB, Azerbaycan'da 70 yıl komünizm adına milli duygulara yer vermeyen bir eğitim sistemini yerleştirmiştir. SSCB hakimiyetinin ilk yıllarında Azerbaycan'da geniş okul sistemi oluşturulmuştur. 1920 yılında "Azerbaycan SSC birleşik emek okullarının yönetmeliği" kabul edilmiştir. Yönetmeliğe göre öğretim okulları iki kademeli olarak oluşturulmuştur. 1. kademe 5 yıllık eğitim süresi ile 1-5. sınıfları, 2. kademe 4 yıllık eğitim süresi ile 6-9. sınıfları kapsamaktaydı. Yeni okullara "Birleşik Emek Okulları" adı verilmiştir.⁹²

1930'lu yıllarda Sovyet Rusya'da yüksek öğretim kurumları; üniversiteler, yüksek teknik okullar, yüksek sosyal bilimler okulları ve pedagoji enstitüleri olmak üzere dört grupta örgütlenmişlerdir. Yeni oluşturulan öğretim kurumları SSCB merkezine bağlı

⁹⁰Mübeccel Kıray, "Toplumsal Değişme ve Kentleşme: Kentsel Bütünleşme Sorunu", Der: Türköz Erder, Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı, Ankara, 1982, s.49.

⁹¹Öztürk N., İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü, Sosyo Ekonomi Dergisi, C.1, S.1,2005, s.38.

⁹²Orhan Çeltikçi, "Türkiye-Azerbaycan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme", Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi, sayı 2, 2013, s. 48-49.

olmayan, kentlerin kendi alanı dahilindeki uzman eleman ihtiyacını karşılayan yüksek okullar yaratmışlardır. Örneğin, Ağır Sanayi Komiserliği kendi fabrikaları, elektrik istasyonları vs. için mühendisler yetiştirmiştir; Sağlık Komiserliği hastaneler, dispanserler ve vb. Kurumlar için doktor yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Teşkilat bakımından bu çeşitliliğe rağmen, bütün yüksek öğretim kurumlarının programları arasında kuvvetli bir uyum mevcut olmuştur. Öğrencilere Marksizm ve Leninizm’i aşlamak için felsefe ve ekonomi, bütün fakülte ve yüksek okulların programlarına ortak zorunlu dersler olarak konulmuştur. Bu yolla felsefe ve ekonomi bütün fakültelerin programlarında zorunlu bir ders olarak okutulmuştur.⁹³

29 Aralık 1935 yılında “Yüksek eğitim kurumlarına ve teknik okullara kabul hakkında” verilen karar ile yüksek ve orta meslek okullarına kabul sırasında talebe adaylarının sosyal kökenine göre uygulanan kısıtlamalar ortadan kaldırılmış, tüm vatandaşlara yüksek ve orta meslek eğitimi alma hakkı verilmiştir. Azerbaycan SSC eğitim sisteminde orta meslek eğitim kurumlarının çoğunu teknik okullar oluşturuyordu. 1966 yılında Azerbaycan’da genel zorunlu orta eğitim uygulanmasına başlandı. Genel eğitimin “yatılı” şekli oluşturuldu. 1959 yılında Azerbaycan’da 7 yıllık okullar 8 yıllık okullara, 10 yıllık okullar ise 11 yıllık okullara dönüştürüldü. 1966 yılında Azerbaycan’da 11 yıllık eğitim süresi yeniden 10 yıllık eğitim ile değiştirildi. Azerbaycan’da genel zorunlu orta eğitime geçirilmesine 1960’lı yılların ortalarında başlansa da bu ideanın gerçekleşmesi 1970’li yıllarda mümkün olmuştur. 1970-1980’li yıllarda okul öncesi eğitim ve yüksek eğitimin gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır. Bu yıllarda 6 yaşta eğitim ve 11 yıllık zorunlu orta öğretim, “bilgi” gününün tesis edilmesi gibi eğitim reformları yapılmış olsa da sonraki siyasi süreçler öne sürülen okul reformunun tam gerçekleşmesine fırsat vermemiştir.⁹⁴

Tüm bu başarılarla rağmen 80’li yılların sonlarında başlanan siyasi süreçler, Dağlık Karabağ sorunu, nihayet SSCB’nin çöküşü ve devletin yönetiminde meydana gelen değişiklikler, Azerbaycan’ın eğitim sisteminde kriz yaşanmasına yol açmıştır. 1991 tarihinde resmi olarak ilan edilen bağımsızlık sonrası devlet tarafından eğitim alanında reformlar başlatılmıştır. 1990 sonrası uygulanan eğitim reformlarında, bireylerin ideolojik ve siyasi bakışlarına etki edebilecek eğitim yapısının müfredattan çıkarılmasına, öğrenme

⁹³Ersoy Taşdemirci, “1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi”, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2001, S.11, s.11.

⁹⁴Misir Merdanov, Azerbaycan tahsili: yakın geçmişe, bu güne ve geleceğe bir bakış, Azerbaycan müellimi gazetesi, Ekim 2010, ss. 4-5.

sürecinin piyasa ekonomisinin taleplerine uygun hale getirilmesine çalışılmıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın eğitim sistemi, 1993 tarihli kanunla yeniden düzenlenmiştir. Azerbaycan 1998 yılından itibaren eğitim sektöründe reformları uygulamak için Dünya Bankası ile ortak projelerin uygulanmasına başlamıştır. Eğitim reformu, Dünya Bankası'ndan alınan fonlar ve Azerbaycan hükümeti tarafından tahsis edilen fonlar ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülmüştür. Dünya Bankası ile işbirliğinin ilk aşaması 1998-2003 yıllarında uygulamaya konulmuş, ikinci aşama ise "Eğitim Sektörü Kalkınma Projesi'nde" 2004-2007 döneminde kabul edilmiş, üçüncü aşama ise 2009-2014 dönemini kapsayan "İkinci Eğitim Sektörü Kalkınma Projesi'nin" uygulanması olmuştur. Bu projeler çerçevesinde, müfredat sistemi uygulaması, öğrenci finansmanı, eğitim maliyeti ve okul masraflarının şeffaflığı alanlarında reformlar hayata geçirilmiştir.⁹⁵

21. yüzyılda ülkelerin gelişmişlik düzeyi entelektüel potansiyel tarafından belirlenmektedir. Gelişmiş ülkeler GSMH'daki büyüme oranının yaklaşık % 40'a kadarını etkili bir eğitim sistemini geliştirmek yoluyla elde etmektedirler. Eğitimin gelişimi için yatırılan sermaye gelişmiş ülkelerde hayata geçirilen kalkınmanın önemli kollarından birisini oluşturmaktadır. Genel olarak, eğitime yapılan yatırım ekonomik açıdan daha hızlı sonuç vermektedir. ABD'li bilim insanlarına göre, eğitim sistemine harcanan 1 dolar, 3-6 dolara kadar kazanma imkanı vermektedir. Bu açıdan, eğitim sektörünün sürekli geliştirilmesi çok önemlidir. Azerbaycan'da yaşlı nüfusun okur yazarlık oranı, özellikle, orta ve yüksek eğitilmiş çalışan sayısı, 10.000 kişi başına düşen öğrenci sayısı, öğretmen sayısı vb. göstergeler ülkenin hala yüksek okuma yazma oranına sahip olduğunu göstermektedir. Ancak, gençlerin eğitimi ile işlerinin içeriği ve niteliği arasında bir tutarsızlık mevcuttur. Ülkede eğitilmiş ve yeteneklilerin dışlanması, gençlerin kafasında eğitimin devalüasyonuna yol açmıştır.⁹⁶

Bununla birlikte Azerbaycan'da sanayinin gelişimi, özellikle de, petrol ve kimya endüstrisinden gelen büyük orandaki gelir eğitim sektörüne de katkısını vermiştir. Örneğin, devlet tarafından 2007-2015 yıllarını kapsamış olan Azerbaycan'lı gençlerin yurt dışı eğitim programıdır. Bu program sanayinin gelişimine bağlı olarak Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası hayata geçirilmiş en kapsamlı eğitim projesidir. Program çerçevesinde tahmini olarak 5 binden fazla öğrenci dünyanın 32 ülkesinde ve 379 farklı üniversitede

⁹⁵Hesenov, R., İbrahimova, N., Tehsil Harçları:Şeffaflıq Ve Semereliliyin Güclendirilmesi İstiqametleri. Center For Economic And Social Development, Ocak 2014, ss. 17-18.

⁹⁶A.g.m., s. 26.

yüksek eğitim almışlardır. Bu eğitim programının sloganı “petrole dayalı sanayi gelirlerinin insan kapitalına dönüştürülmesi olarak” ifade edilmiştir. Devlet programının temel amacı aşağıdakilerden oluşmuştur:⁹⁷

1. Rekabetçi bir ekonomik sistemin oluşturulması.
2. Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak.
3. Azerbaycan gençliğinin evrensel değerler temelinde iyi bir eğitim alması için gerekli koşulları yaratmak.
4. Eğitimde modern gereksinimleri sağlamaktır.
5. Yetenekli gençlerin dünyanın önde gelen üniversitelerinde eğitim alma fırsatlarının genişletilmesi ve bu alanda verimliliğin artırılması.

Bu gibi köklü reform programlarıyla ülkede sanayiye bağlı olarak uzun vadede eğitimin tamamen yenilenmesi ve hızlı gelişimi hedeflenmektedir.

4.2.4. Sanayileşme ve Siyaset

Bu bölümde bazı temel tanımlara kısaca değinilerek, 1991 yılı sonrası Azerbaycan’daki sanayi sürecinin ülkenin siyasal yaşamı üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca ülkede 20. yüzyıl sonları sanayi ve siyaset etkileşimi sürecine de genel hatlarına değinilecektir. Ekonomik gelişme ile siyasal gelişme arasında yoğun bir etkileşimin olduğu bilinen bir gerçektir ve çoğu kez ekonomik gelişme sanayileşme ile özdeşleştirilmektedir. Bu nedenle sanayileşme sosyal yapıda olduğu gibi siyasal gelişmeyi de doğrudan doğruya etkilemektedir. Ekonomik gelişmenin göstergesi olan reel milli gelirdeki uzun dönemli artışlar toplumun diğer kesimlerindeki gelişmeleride sağlamaktadır. Burada odak noktası olarak gelişme kavramı gösterilmektedir. Gelişme en kaba tanımıyla potansiyel olarak mevcut bulunanın fiilen ortaya çıkması süreci olup, toplumsal bütünü oluşturan öğelerin karşılıklı etkileşimini içerir. Ekonomik gelişme aynı zamanda toplumdaki belirli bir üretim ve tüketim düzeyinden, bir başka aşamaya geçişi ifade etmektedir. Modern toplumlar için bu üst aşama, sanayileşmiş bir ekonomik ilişkiler sistemidir.⁹⁸

Sanayileşmiş toplum örneklerine bakıldığında zaman bunların az gelişmiş toplumlarından farklı olarak büyük ölçüde “otonom” bir sermaye ve teknoloji sonucu bugünkü gelişme aşamasına varmış oldukları görülmektedir. Burada az gelişmişlik kavramı çalışmanın devamını aydınlatmaktadır. Az gelişmişlik olgusunun sadece ekonomik bir kimlik

⁹⁷<https://edu.gov.az/upload/file/xaricde-tehsil-dovlet-proqrami.pdf> (07.04.2019)

⁹⁸EsatÇam, Türkiye’desanayileşmenin siyasal gelişme üzerindeki etkileri, İstanbul Üniversitesi , 1984, ss.433-435.

taşınaması, aynı zamanda sosyal, siyasal ve toplumsal alanları da ilgilendirmesi konunun farklı disiplinlerin dikkatini çekmesine neden olmuştur. Azgelişmişliğin belli başlı belirleyici unsurları olarak sanayi verimsizliği, hızlı nüfus artışı ve beraberinde getirdiği kötü yaşam şartları, yabancı sermayenin egemenliği, baskın bir tarım sektörü ve katma değeri düşük malların ihracatına dayalı bir ekonomik yapı olarak sayılabilir. Azgelişmiş ülkelerdeki yüksek ithalat oranları sonucu olarak sanayi bu ithalatın gerçekleştirildiği dış unsurlarla bütünleşmektedir. Bu nedenle toplumda bir “modern”, diğeri “geleneksel” olmak üzere iki ayrı alt topluluk bulunmakta ve yan yana yaşayan bu iki topluluk arasındaki ilişki çoğu kez kopma noktasına varabilmektedir. Toplum içinde görülen bu ikili görünümün bütünleşmiş bir yapıya dönüşebilmesi için genellikle modern kesimin bir uzantısı durumunda olan devlet bürokrasisi, öğrenciler, işçiler, sanayiciler ve ordu; toplum üzerindeki yönetimiyle denetleme ve zorlama gücünü arttırmaktadır.⁹⁹

Sanayileşme grup düzeyinde örgütlenme olgusuna kaynak olduğu gibi kapalı ekonomik ilişkilerin sonucu olan bölgesel ilgi de sanayileşmeye paralel şekilde kaçınılmaz olarak bir ulusal olgu ve siyasal bilinçlenmeye dönüşür. Demokratik bir sistem içinde iktidarın kendi çıkarlarıyla olan ilişkisinin bilincinde olacak ya da bu bilince ulaşacak kişiler, siyasal iktidara istemlerini ileterek bunların karşılanmasını isterler. Bunun yanısıra örgütlenmiş gruplar halinde karar alma sürecini yakından izleyerek, kendi çıkarları doğrultusunda etkileme yollarını ararlar. Bu yönde çaba harcarken, ortak çıkarlara sahip kişiler olarak örgütlenmenin kendilerine güç kazandırdığını ve iktidarı etkileme olasılığını arttırdığını somut bir şekilde görürler. Ayrıca sanayileşmenin getirdiği yeni siyasal grupların zorlaması sonucunda siyasal hareketlilik ve bununla birlikte muhtemelen siyasal katılma artış göstermektedir. L.W. Pye siyasal gelişmeyi ekonomik gelişmenin ön koşulu ve aynı zamanda sanayi toplumlarına özgü bir özellik olarak belirtmektedir.¹⁰⁰

SSCB döneminde, birliğin bir alt parçası niteliğini taşıyan Azerbaycan’ın ekonomik örgütlenme biçimi ve işleyiş mekanizmaları SSCB’nin ekonomik stratejisi doğrultusunda şekillenmiştir. Ülkedeki sanayi tesislerinin tümü SSCB’nin ihtiyacına göre kurulmuş, işletmelerden meydana gelmekteydi. SSCB’de merkezi planlama doğrultusunda ülkeler arasında uzmanlaşma ve iş bölümüne gidilmiştir. Bu çerçevede Azerbaycan ekonomisinin itici gücü niteliğindeki sanayi, öteden beri petrol sektörü olmuştur. İhracatın genellikle rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleriyle, şaraptan oluşan çok önemli bir kısmı

⁹⁹F.Başkaya, Azgelişmişliğin Sürekliliği, Ankara: İmge Kitabevi, 2001, ss. 41-42.

¹⁰⁰L.W. Pye, Aspects of Political Development, Little, Brown and Company, 1966, ss. 98-100.

Rusya ve Ukrayna gibi diğer birlik üyesi ülkelerle gerçekleştirilirken, ithalatın da büyük kısmı yine buralardan alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmaktaydı. Azerbaycan ekonomisi bağımsızlık öncesi son yirmi yıllık dönemde kalkınma açısından istikrarlı bir süreç takip etmemiştir. Örneğin, ülkede 1960-1970 yıllarında ortalama ekonomik büyüme oranı %5.2 iken, 1970-1980 yılları arasında %7.4'e yükselmiştir. 1980-1990 yılları arasında ise bu oran keskin bir azalma trendi göstermiştir. Ekonomi 1981-1985 yıllarında ortalama %4.9, 1986-1990 yıllarında ise %5-6 oranında küçülme kaydetmiştir. 1989'da ise üretim hacmi mutlak olarak azalma gösterirken, 1990'da milli gelir %7 oranında azalmıştır. Özellikle doğal kaynakların, ucuz ve bol iş gücünün yoğun kullanımına dayanan enerji sektörü gibi alanlara ağırlık verilmiş olması, ekonomik yapıda krizler için elverişli ortamlar yaratmıştır.¹⁰¹

Bağımsızlıktan önce Azerbaycan ekonomisinin temel dayanağı sanayi sektöründen oluşmaktaydı. 1988 yılında milli gelirin %42,1'i sanayi sektörünün payına düşmekteydi. Bu dönemde toplam olarak 1005 sanayi kuruluşu faaliyet göstermekteydi. Bunlardan 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi, 263'ü tarım sanayi kompleksinden oluşuyordu. Ülke bağımsızlığının kazanıldığı ilk yıllar sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine uygunlaşma süreci olarak değerlendirilebilir. 1995 yılı sonlarına gelindiğinde sanayideki üretim oranlarının 1990 yılına kıyasla %70 oranında azaldığı görülmektedir. Diğer sektörler de göz önünde bulundurularak, 1990'dan beri faaliyet gösteren 3800'den fazla işletme 1995 yılında tamamen durma noktasına gelmiştir. Sadece bazı işletmeler kısmen çalışmaya devam etmiştir. Genel olarak 1990-1995 yıllarında tüm sanayi alanlarında üretim gerilemiştir. Bu yıllarda sanayi kuruluşları sayısının yeni kurulan özel işletmelerle birlikte 1005'ten 2984'e ulaşması da üretim hacimlerindeki ciddi düşüşü önleyememiştir. Bu süreçte yaşanan olumsuz ekonomik durum sadece Azerbaycan'daki gelişmelere değil, eski sosyalist blok ülkelerinde yaşanan siyasi ve ekonomik sürece bağlı olmuştur. 1993-1995 yıllarında sanayi üretimi alanında devlet yönetiminin zayıflaması, uyumlu bir istikrar programının olmaması, işletmelerin denetimden uzak kalması ise, sanayi üretiminde hızlı azalışın temel nedeleri olmuştur. Zira 20. yüzyılın 80'li yıllarının sonlarında Azerbaycan halkı önemli bir bunalıma girmiş; yönetim zaafı, kanuni düzendeki aksamalar, etnik bağlamda ayrımcı oluşumlar ve halkın emeği ile kazanılan iktisadi ve entellektüel potansiyel gelişim yerine azalma sürecine girmiştir. Bütün bu problemleri çözebilmek için,

¹⁰¹Azerbaijan, IMF Economic Review, Washington DC, May, 1992, s. 29. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/archive/pdf/ar1992.pdf> (11.04.2019)

kendi içinde tutarlı ve çok yönlü iç ve dış siyasetin hazırlanması ve uygulanması, ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entellektüel potansiyelinden, sosyal ve siyasal enerjisinden verimli şekilde kullanılması için köklü reforma gidilmesi hedeflenmekteydi.¹⁰²

Azerbaycan'ın sanayi potansiyelinin %20'si petrol rafinerisi ekipmanları üretimi ve kapalı makine inşaat sektöründen oluşmaktadır. Petrol rafinerisi ekipmanları üretimi Azerbaycan'ın en eski ve önemli sanayi alanıdır. Ülkedeki bu sektör SSCB döneminde birliğin ihtiyacının %70'ni karşılamaktaydı. Bununla birlikte, eski teknolojiyle üretimin gerçekleştirilmesi, ham madde ve yedek parça eksikliği gibi nedenler ülke ihtiyaçlarının üzerinde kapasiteye sahip fabrikaların üretimi düşürmelerine ya da kapanmalarına neden olmuştur. Ülkedeki tüm sanayi kuruluşları SSCB'deki diğer devletlerle ilişkili olduğundan, bağımsızlıktan sonra sanayi sektöründe ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ekonomik alanda kötüye gidişi durdurmaya dönük reformlar programı hazırlanmış, stratejik iktisadi gelişim yolunu belirleyen modeller oluşturulmaya çalışılmıştır. Çağın gereklerine uygun olarak ekonomide serbest piyasaya geçilmesi, özelleştirme ve buna yönelik girişimlerin geliştirilmesi, ekonomik yapıda, gümrük, vergi ve mali sistemde önemli reformların uygulanması, ticaretin liberalleşmesi, toprak ve tarım reformlarının hayata geçirilmesi, halkın sosyal imkanlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki zeminin oluşturulması amacıyla önemli kanunlar kabuledilmiştir.¹⁰³

Endüstriyel sistemin yeniden yapılandırılması bakımından en önemli adım, ülkenin stratejik açıdan, sosyal ve siyasal hayatında ve de ekonomik yapısında yeni dönemin başlangıcı olarak Azerbaycan'ın ilk anayasasının kabul edilmesi olmuştur. Yeni anayasa devlet yönetiminin yapılanması, vatandaşların ve devletin hak ve ödevlerini belirlemenin ötesinde ilk defa demokratik değerlere dayanan, liberal piyasa ekonomisinin kurulma gerekliliğini kabul etmiştir. Anayasa ile özel mülkiyetin, özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki esasları tespit edilmiştir. Bu bakımdan Azerbaycan'da geniş anlamda ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edile bilmektedir. Sonuçta 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci yavaşlamış ve oluşturulan kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başlamıştır. Şöyleki, 1996-2001 yılları arasında GSMH %26.3 artmış, nüfusun yaşam düzeyi iki kat iyileşmiş, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükselmiştir. 1994-2000 yılları arasında

---

¹⁰²E.Ehmedov., M.Hacıyev, Azerbaycan İqtisadiyyatı, Seda Neşrleri, Bakü, 2004, ss. 143-145.

¹⁰³İmran Ceferzade, "Esaslı İnkişaf İlleri", İqtisadiyyat Gazeti, 18 ekim-1 kasım 2001,s.3.

petrol yataklarının müşterek üretimi amacıyla yapılan anlaşmalarda yer alan şirketler tarafından ülkeye yaklaşık 3.4 milyar dolar yatırım yapılmıştır. Bu yatırımlarla birlikte ülkede 1990-1993 yılları arasında mevcut olmuş kaos ortamı tamamen bitmiş ve siyasi alanda istikrar sağlanmıştır.¹⁰⁴

Azerbaycan'da 2001 yılı sonrasında siyasi ve sosyal istikrar ortamı daha da güçlendirilmiş ve bu gelişme düzeyine bağlı olarak yeni reform hedefleri ortaya konulmuştur. Ekonomik büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi, böylece iktisat politikalarının güçlendirilmesi, ikinci devlet özelleştirme programının kabul edilmesi ile enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitenin artırılması, elde edilen gelişme düzeyine göre ekonomi politikalarının sosyal yönünün güçlendirilmesi, sosyal refah düzeyinin artırılması, bunun içinde cari perspektifte hükümetin iktisat politikasında enerji sektörünün hızla gelişmesi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlerle yöneltilmesi, gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan hükümetinin uluslararası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu aşamada uygulanacak olan ekonomi politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ülkede orta ve uzun vadede sosyal güvenlik alanının güçlendirilmesi sonucu siyasi istikrarın daha da sağlamlaştırılması hedeflenmekteydi. Ekonomik kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması olacaktır.¹⁰⁵

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, yeni iş yerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda çok önemli tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla Haydar Aliyev'in Mart 2001'de imzaladığı "Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzerine Devlet Programı" vasıtasıyla 2003-2005 yıllarında ülkede önemli sosyal reformlar hayata geçirilmiştir. Bu sosyal yenilikler devlete iç siyasi alanda olduğu kadar dış politikada da önemli katkılar sağlamıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde Azerbaycan'da yoksulluğun ortadan kaldırılması ve ekonomide kalkınmanın sağlanması için gerekli olan projelerin gerçekleştirilmesi amacıyla 3 milyar dolar hacminde sermaye yatırılmıştır. Bu dönemde ekonominin tümü bakımından ise yaklaşık 10 milyar

¹⁰⁴R. Cabiyev, Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi. (Birinci Baskı). Bakü: Ziya yayınevi, 2005, s. 174.

¹⁰⁵R. Cabiyev, a.g.e., ss. 178-179.

dolar hacminde sermaye özellikle sanayi yatırımlarına sevk edilmiştir. Tüm bu yatırımlar sonucunda ülkedeki iç siyasi ve sosyal istikrar daha da güçlenmiş ve oluşmuş güven ortamı yabancı iş insanlarının dikkatini çekmeye başlamıştır. Burada siyasi istikrar, sanayi gelişimi ve yabancı sermaye akını arasındaki etkileşim dikkat çekicidir.¹⁰⁶

Ülke ekonomisinin batı ekonomisine entegrasyonu için uluslararası finans kurumlarının yardımlarıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş Azerbaycan'ın kendi tercihi olmuştur. Aynı zamanda dış etkiler de bu yönde gelişmiştir. Diğer yandan Azerbaycan, kendi varlığını ve kalkınmasını iç kaynaklarla finanse edebilme noktasında da önemli mesafe almıştır. Dönüşüm sürecinin başlangıcından itibaren devletin fonksiyonlarında değişikliklerin ötesinde ekonomide köklü değişikliklerin gerçekleştirilmesi sonucu, fiyatların liberalleştirilmesi konusuna ağırlık verilerek önemli düzenlemeler gerçekleştirilmiş, kamu alımlarını piyasa mekanizmasının dışında bırakan uygulamalara son verilmiştir. Ayrıca, dış ticarete uygulanan miktar kısıtlamaları kaldırılarak, değişken bir kur rejimine geçilmiştir. Öte yandan değişim sürecinden günümüze gelindiğinde, makroekonomik göstergeler itibarıyla ekonomide istikrar da sağlanmıştır: Ülkenin ulusal para birimi olan Manat'ın değeri istikrar kazanmıştır, enflasyon düşük oranda seyretmektedir, bütçe açığı düşüktür, GSMH ülke ekonomisine uygun bir oranda ve istikrarlı olarak artmaktadır. Her bir ülkede, makro iktisadi istikrarın sağlanması ve devamı için öncelikle siyasi istikrar olmalıdır. Bu bakımdan Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinin ardından sağlanan siyasi istikrarın devamında İlham Aliyev iktidarı döneminde endişeye sevk edici belirsizliklerin minimum düzeye çekilerek beklentilerin olumlu kılınması sonucu sanayi ve ekonomi hızlı gelişim sürecine geçmiştir. Yani ekonomik iklimin elverişliliği, devamlılığı sağlanmıştır.¹⁰⁷

Çalışmanın bu bölümünün ana konusu olan sanayileşmenin siyasi sonuçları “siyasal örgütlenme” açısından analiz edilmektedir. Azerbaycan'da sanayileşmeye paralel olarak siyasal örgütlenme siyasi partiler bağlamında ele alınacaktır. Azerbaycan'da siyasi partiler 20. yüzyılın 80'li yıllarının sonu, 90'lı yıllarının başlarında oluşmaya başlamıştır; 1988-1993 yılları arası partilerin yaranma süreci olarak gösterilebilir. Komünist partisinin kendini feshinden sonra Azerbaycan'da da diğer birlik üyesi ülkelerde olduğu gibi bir boşluk görülmüştür. Ülkede diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Sosyalist Parti'nin devamı şeklinde partiler kurulmamıştır. Azerbaycan Komünist Partisi (AzKP) liderleri ülkeyi partisiz biçimde yönetmişlerdir. 1990'lı yılların başlarında SSCB dönemine özgü sosyal

¹⁰⁶Baghirov, R., N. Shirinov. (2016). Is Short-Run Phillips Curve True? Evidence from Azerbaijan. Account and Financial Management, Department of Accounting and Auditing, Baku, Volume 1 Issue 7, pp.14-16.

¹⁰⁷Araz, O., Süleymanov, E. (2010). Azerbaycan İktisadiyatı, Şerg-Gerb Yayınevi, Bakü, ss. 179-181.

oluşumların devamlı olarak dağılmaya başlaması ve toplumun siyasi etkinliğinin yükselmesi siyasal partilerin oluşum sürecini hazırlamıştır. Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesinde halk partilerde örgütlenmek yerine Azerbaycan Halk Cephesi'nde birleşmeyi tercih etmiştir.¹⁰⁸

Halk Cephesi, sınıfsal farkları gözönünde bulundurmadan toplumun her kesimini temsil etmekteydi. Bu nedenle de, Halk Cephesi'nin üyeleri arasında hem komünistlere, hem sosyal demokratlara, hem de radikal milliyetçilere rastlanmaktaydı. Ama bu teşkilatın hem hareketlendirici kısmını hem de temeli ideolojik yönünü milliyetçiler ve milliyetçilik oluşturmaktaydı. Bu dönemde siyasal partiler SSCB tarafından meşru kabul edilmemekteydi. Bu nedenle, Komünist Parti yönetiminden duyulan hoşnutsuzlukla kurulan Halk Cephesi'nin meşruiyeti, SSCB ordusunun 1990'da komünist rejimi korumak için Bakü'yü işgal etme girişiminden sonra, halkın gözünde daha da artmıştır. 1991 yılının sonlarında Karabağ'da Nicat Cemiyeti, Azerbaycan İslam Partisi, Vahid Azerbaycan Uğrunda Mübareze İttifakı, Azerbaycan Genç Türkler Teşkilatı, 1992'nin yazında Azerbaycan Milli İstiklal Partisi, aynı yılın sonbaharında Müsavat Partisi'nin yeniden oluşum kongresi yapılmış, Yeni Azerbaycan Partisi kurulmuştur (YAP). 1993'de Azerbaycan'da artık 30'a yakın siyasi parti, siyasal cemiyet ve teşkilat vardı.¹⁰⁹

Azerbaycan'da bugün iktidarda olan siyasi parti Haydar Aliyev tarafından kurulan Yeni Azerbaycan Partisi'dir. YAP, ülkede çok karışık ve gergin bir siyasal ortamda kurulmuştur. 16 Ekim 1992 yılında Azerbaycan halkının önde gelen 91 düşünce ve bilim insanlarından oluşan grubu Ses Gazetesi'nde Azerbaycan'ın içinde bulunduğu bu gergin siyasal ortamdan kurtarması için o tarihte Nahçıvan Yüksek Meclisi'nin başkanı olan Haydar Aliyev'e geniş bir mektup yazarak onun önderliğinde bütün halkı kendi saflarında bulundurabilecek yeni bir siyasal partinin kurulmasını önermişlerdir. Aliyev bu teklifi olumlu değerlendirmiş ve 21 Kasım 1992'de Nahçıvan'da 550 temsilcinin katıldığı YAP'ın kuruluş konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu aynı zamanda Bakü dışında kurulan ilk siyasi parti olmuştur. Konferansta, YAP'ın kuruluşu kabul edilerek partinin başkanlığına Haydar Aliyev seçilmiştir. 20 Aralık, 1999'da YAP'ın ilk kurultayında muhafazakarlar ve yenilikçiler olarak iki kanadın varlığı ön plana çıkmıştır. Muhafazakarlar Başkan Aliyev'in değişmez olduğunu vurgularken, yenilikçiler başkan yardımcısı ve Aliyev'in oğlu İlham Aliyev'in ön plana çıkarılmasını istemişlerdir. Ekim 2003'te yapılacak olan

¹⁰⁸Z.Avşar., F.Solak,Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri. (İkinci Baskı), Ankara,Vadi yayınları, 1998, s. 114.

¹⁰⁹R.Rehimli, Azerbaycan Cumhuriyeti,Edt: Aykaç Burhan, Şenol Durgun, Çağdaş Siyasal Sistemler, Ankara, Binyıl Yayınevi, 2012, s. 501.

cumhurbaşkanlığı seçimine az bir süre kala Haydar Aliyev'in vefat etmesinden sonra parti başkanlığına İlham Aliyev seçilmiştir. 2003 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde İlham Aliyev partinin adayı olarak seçime katılmış ve cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu seçimden sonra da Kasım 2005'de yapılan parlamento seçimlerine de ilk kez Haydar Aliyev olmadan katılan YAP, seçimlerden başarıyla ayrılmıştır. Özetle, 1993-2003 yıllarında YAP'ın genel başkanı Haydar Aliyev olmuştur. 2003 yılından itibaren ise parti genel başkanı ve aynı zamanda ülke cumhurbaşkanı İlham Aliyev'dir.¹¹⁰

YAP tüzüğünde, Azerbaycan cumhuriyeti anayasası, siyasi partiler kanunu ve ilgili diğer mevzuata göre Azerbaycan'da hukuk devleti, sosyal yönelimli ekonomi, sivil toplum kurma görüşlerini kabul eden, vatandaşları birleştiren sağ merkez yönümlü bir siyasal parti olarak tanımlanmaktadır. Haydar Aliyev YAP'ın kuruluş amacı ile ilgili şöyle söylemiştir: “Kurulduğundan beri, YAP'ın amaçları, kabul ettiği program, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde demokratik, laik ve hukuk devleti kurmak; ülkede demokratik reformları başlatmak; Azerbaycan'ı dünya ekonomisine bağlamak; Azerbaycan'da ekonomik-siyasal reformlar yapmak; hak ve menfaatleri korumak; temel insan hak ve hürriyetlerini geliştirmek; hukukun üstünlüğünü hakim kılmak; demokratik standartları yükseltmek; uluslararası rekabet gücüne sahip sürdürülebilir büyümeyi gerçekleştirecek bir ekonomi tesis etmek; barış, mutluluk ve adaletin hakim olduğu bir dünya nizamının tesisinde Azerbaycan'ın söz sahibi olmasını sağlamaktır” şeklinde olmuştur. Partinin programında, diğer merkez-sağ partilerden hem sosyo-ekonomik, hem de kültürel açıdan önemli derecede ayrıldığı ileri sürülmektedir.¹¹¹

YAP'ın ekonomi politikasıyla ilgili hedefleri iç ekonomi ve dış ekonomi olarak parti programında yerini almıştır. İç ekonomide piyasae konomisi oluşturulmadan önce gerekli altyapıyı oluşturmak için atılacak en önemli adımlardan birisi olarak hedeflenmiştir. Çünkü reformlardan önceki adımların başarısızlığı reformların faydalı olmasını engellemektedir. Parti programına göre reformlar ne pahasına olursa olsun olumsuz durumlar göze alınmadan gerçekleştirilemez. Ekonomi alanında Haydar Aliyev'in uygulamaları iktisadi kalkınmada önemli rol oynamıştır. Hazar petrollerinin uluslararası pazarlara ulaştırılması, ekonomideki hukuki ve politik düzenlemeler, yabancı sermayeler için altyapının hazırlanması ile ekonomik kalkınma sürecine girilmiştir. İlham Aliyev döneminde ise

---

¹¹⁰N.Khudiyeu,YAP Dünenin, Bugünün, Sabahın Partisidir, Nurlar Yayınevi, Bakü, 2007, ss. 59-60.

¹¹¹N.Khudiyeu, a.g.e., s. 63.

ülkede ekonomik büyüme yaklaşık %96'ya ulaşmıştır.¹¹² Fakat bu gelişmelere rağmen ülkede endüstriyel ve ekonomik alanda tekelcilik, yolsuzluk, bölgesel ve sektörel dengeli kalkınma ile ilgili problemler devam etmektedir. Resmi istatistiklere göre, ülkede 251 bin 700 işsiz bulunmaktadır. Bunlardan 38 bin 481'i resmen işsiz statüsü almış kişilerdir. Resmi kaynaklar, işsizlik oranının %5,5 olduğunu bildirmektedir. Gençler arasında işsizlik düzeyi %11'dir.¹¹³

YAP döneminde ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin genişletilmesinde önemli reformlara gidilmiş ve yeni projeler uygulamaya konulmuştur. Bu dönem ayrıca Azerbaycan'ın AB ülkeleri ile çok taraflı ilişkilerinin kurulmasına büyük ivme kazandıran ekonomik projelere başlaması açısından çok önemlidir. Örneğin, 2006'da imzalanan "Enerji alanında Stratejik Ortaklık" belgesi bu ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Belge, enerjiyi öne çıkartması nedeniyle dikkat çekmektedir. Azerbaycan, AB'nin enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli ortak olarak değerlendirilmiş, Hazar'ın Azerbaycan'a ait kısmının kaynakları bu bağlamda dördüncü bir koridor ya da güney enerji koridoru adı altında gündeme getirilmiştir. Azerbaycan bu özelliğiyle 2009'da yürürlüğe giren Doğu ortaklığı politikasının da öncelikli ortağı olarak belirginleşmiş ve 2010 yılından itibaren ise AB ile Ortaklık anlaşması müzakere edilmektedir. Ayrıca bu anlaşmanın 2019 yılı mayıs ve ya haziran ayında imzalanması beklenmektedir. Bununla birlikte, özellikle AB ile mevcut dış ekonomik ilişkilere rağmen iç politikadaki sorunların yansımaları da varlığını devam ettirmektedir. Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) ile ilişkilerde ülkede insan hakları ve demokrasi anlayışının uygulanması konusunda bazı sorunlar vardır. Batı kurumlarının yolsuzluk, insan haklarını korumama, hukuk sisteminde reformlar, bütçenin petrol ve doğal gaz gelirlerinden aslılığıyla bağlı rahatsızlığı ülkenin devam eden ve yapılması planlandırılan büyük dış ekonomik projelerine ciddi bir tehdit unsuru olarak kendini göstermektedir.¹¹⁴ Günümüzde Azerbaycan'da sanayileşme ve ekonomik gelişim süreci devam ederken buna bağlı olarak sadece tabeladan ibaret siyasi partilerin tamamen sahneden çekilecekleri ve mevcut iktidarda olan partiyle ülkenin ana muhalefet partisinin ise varlıkları tamamen iç ve dış ekonomik reform hedeflerinden bağlı duruma gelecekti.

---

¹¹²R.Rehimli,a.g.e., s. 528.

¹¹³<https://www.stat.gov.az/source/labour/> (21.04.2019)

¹¹⁴M.Çelikpala, İlham Aliyev'in Dış Politikası, Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, Edt: Çağrı Erhan, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013, s. 266.

4.2.5. Sanayileşme ve Sosyal Sınıflar

Çalışmanın bu bölümünde sosyal sınıf kavramı ve sanayileşmeye bağlı dinamikliği analize tabi tutulacak ve buradan hareketle endüstrileşme açısından bu yapının Azerbaycan özelinde dönüşüm sürecine değinilecektir. Sosyal sınıf kavramı, sosyologların toplumsal ilişkileri tanımlamakta kullandıkları kavramlar arasında en belirsiz olanıdır. Sınıf sözcüğü Latince ‘classis’ sözcüğünden gelir, ‘classis’ sözcüğü ise yurttaşları, sahip oldukları servete göre ayıran çeşitli kategorileri belirtir. Zamanla sözcük toplumsal farklılıkları belirtmekte kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Avrupa’da Endüstri Devriminden sonra sosyoloji literatüründe geniş bir yer tutmaya başlayan sosyal sınıf kavramı zamanla kazandığı aktüel öneme paralel olarak sosyal bilim araştırmalarının ağırlık merkezi haline gelmiştir. Bununla birlikte, sınıf kavramı gerek çağdaş politik ve sosyal sistemlerde gerekse günlük dilde sık olarak kullanıldığı halde açık olmaktan uzak bir terimdir. Şöyle ki, sınıf teriminin kullanımında terminolojik belirsizlik ve kavramsal karışıklığın bir kaynağı, buterimin çoğu zaman hem ekonomik kategoriye hem de sosyal gruplar kümesine işaret etmek için kullanılmış olmasıdır. Toplumun ekonomik ölçütlere göre bölündüğünü ve sınıf kavramlarıyla ifade edildiği bir kuramı ilk ortaya koyanlar Quesnay ve onu izleyen Fیزیokrat okulun üyeleri olmuştur. Quesnay “Ekonomik Gösterge” adlı eserinde toplumu üç sınıfa ayırır: Üretici sınıf, mülk sahipleri ve yararsız sınıf. Quesnay’a göre sınıf gelir düzeyine, çalışma koşullarına göre değil, üretim süreci içindeki yeriyle daha soyut bir şekilde tanımlanır. Fیزیokratlar'a göre zenginliğin kaynağı ise sadece topraktır. Bu anlamda, sınıf terimi sadece ekonomik alana özgü bir kullanım sunmaktadır.¹¹⁵

Sosyal sınıflar, yasal ya da dinsel tanımlanmaya gereksinmeyen, kapalı olmayan ve göreceli olarak açık gruplardır. Dayandıkları temel, tartışmasız, ekonomik bir temeldir. Ama toplumsal gruplar ekonomik grup olma özelliğini de aşan özelliktedirler. Sanayi toplumunda bir üst sınıf (toplumda ekonomik kaynakların büyük ve önemli bölümünü elinde tutanlar), bir işçi sınıfı (özellikle sanayide ücretli çalışanlar) ve bir orta sınıf (çoğu kez, bu sınıflardan sonra kalanlardan oluşan, çoğu “beyaz yakalılar” ve serbest meslek sahiplerini kapsayan bir sınıf) mevcuttur. Bazı toplumlarda dördüncü bir sınıfın, köylü sınıfının da varlığı bu bağlamda kabul edilmektedir. Sanayi toplumunda üst sınıfı oluşturanlar sadece servet bakımından en zengin olanlar olmamıştır. Bunun yanında, artan sosyal hareketliliğin sonucu olarak kişisel yetenek ve başarı ile birlikte siyasi alanda yönetimde üst basamaklarda yer alanlar, ekonomik alanda şirketlerin yönetim kadrolarında

¹¹⁵A. Giddens, İleri Toplamların Sınıf Yapısı, Çev: Ö.Baldık, Birey Yayıncılık, 1999, ss. 18-21.

yer alanlar, sanat alanında başarılı olan insanlar da üst sınıfı oluşturmaktadır. Orta sınıf mensubiyetinin başlıca kıstası ise, genel olarak icra edilen meslektir. Zanaatkarların özel durumu bir yana bırakılırsa, orta sınıflarda beden işçisi bulunmaz. Ortasınıfların işçi sınıflarına üstünlüğü de özellikle bedeni işlerin aksine, bedeni olmayan işlere verilen üstün sosyal değerden ileri gelmektedir. Bu grupta olan birey ve ailelerin davranışlarında büyük ölçüde bu üstünlüğü gösterme arzusu hakimdir. Bu da mesken, giyinme, yemek tarzı, eğitim şekli gibi dış görünüşlerde ifadesini bulur. Yine orta sınıfların davranışlarında son derece bireycilik mevcuttur. Bunun ilk görünme şekli, gruptaki dayanışma duygusunun zayıflığıdır. Orta sınıflar az teşkilatlanmıştır. Zayıf ve dağınık olan bu sınıflara ait grupların bütün derdi, olumlu ve yapıcı bir iş görmekten ziyade, kendilerini işçi sınıfının artan nüfusuna karşı savunmaktır. İşçi sınıfı ise, fabrika işçilerini ve ticari işletmeler odacılarını kapsamaktadır. Üstün derecede kalifiye işçiler, ustabaşılar, üst düzey işletmeciler duruma göre işçi sınıfı veya orta sınıflara dahil edilebilirler. Sınırlarının kesinliğine rağmen, varlığı modern devletlerin politik, ekonomik ve sosyal hayatının esaslı faktörlerinden birini oluşturan işçi sınıfı genel olarak birleşik büyük bir grubu kapsamaktadır. İşçi sınıfının psikolojik davranışı çeşitli öğelere dayanır. İlk önce işçi sınıfına bir aşağılık kompleksi hakimdir. Bunun da iki nedeni vardır: biri ast ve bağımlı durumda olduklarına, devamlı olan bu durum dolayısıyla sosyal merdivenin en alt basamağında kaldıklarına ve toplumda sadece pasif bir rol oynamaya mahkum olduklarına dair oluşan kanıdır. Diğeri ise işçinin her türlü girişimini, düşüncesini engelleyen, kişilik üzerinde gerçek bir durgunluk ortaya çıkaran güvensizlik duygusudur. Bu aşağılık duygusu genellikle, derin bir duygu olan dayanışma ile bir bakıma karşılanmış olur.¹¹⁶

En geniş anlamı ile değişim, bir durumdan başka bir duruma geçişi ifade eder. Sosyal değişim ise; toplumsal kurumlarda ve insan ilişkilerinde değişim olarak tanımlanabilir. Sosyal yapıda meydana gelen köklü değişimler çok sık olan bir durum değildir ve ancak büyük etkiye sahip olayların sonucunda oluşurlar. Örneğin, tarım inkılabı ve sanayi devrimi bu türden değişimi ifade eder. Yaptığı etki göz önüne alındığında dünya tarihinde en büyük değişimi sağlayan olay ise sanayi devrimidir. Bu büyük reform yarattığı etki ile toplumsal yapıyı kökünden değiştirmiştir. Şöyle ki, modern sanayi, farklılaşmayı ve ihtisaslaşmayı son haddine kadar çıkarmıştır. Farklılaşmamış işin yerini, farklılaşmış işler, meslekler aldı. Üretim tekniği çok ince ve çeşitli üretim alanlarına bölünmüş ve çok ileri bir iş bölümünü ortaya çıkarmıştır. İş bölümüne bağlı olarak oldukça hızlı ve etkin bir

---

¹¹⁶Karl Polanyi, Büyük Dönüşüm, Çev: A. Buğra, İletişim, 2000, ss. 46-53.

üretim sağlanmıştır. Sanayi devriminin önemli etkilerinden biride aile yapısı üzerinde olmuştur. Bu sistem sanayileşme ile birlikte yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Sanayi devrimi öncelikle geniş aileyi parçalamıştır ve çekirdek ailenin gelişmesinde önemli faktör olmuştur. Sanayi toplumu eş ve evlenmemiş çocuklardan oluşan çekirdek aileyi oluşturmuştur. Aynı zamanda, ailenin yapısında meydana gelen bu değişimler sanayileşme sürecini de etkilemiştir. Öncelikle ailenin bir üretim birimi olmaktan çıkması ailenin üyelerini sanayi için bir iş gücü haline getirmiştir. Kadınların statülerinin yükselmesi, onların çalışma hayatında daha fazla yer almalarına neden olmuştur. Toplumsal hareketliliğe imkan veren sanayileşme ile birlikte aile statü sembolü olmaktan çıkmıştır. Kuşaktan kuşağa geçen asalet ve statünün öneminin azalması statünün belirlenmesinde ailenin rolünü azaltmıştır. Ailenin yapısında meydana gelen değişmelerin diğer bir etkisi de sosyal tabakalaşma üzerinde olmuştur. Eski yapıdaki işinin sosyal statüsünü belirleyen önemli etkenlerden biri ailesiydi. Sanayileşme ile birlikte aile bu fonksiyonunu kaybetmiş, kişiler toplum içindeki mevkilerini ailelerinden değil de kendi çabaları sonucu kazanır hale gelmiştir. Çekirdek aile ile birlikte kadının çalışma hayatında yer alması katmanlaşmada kocasından ayrı bir yer tutmasını sağlamıştır.¹¹⁷

Sanayiye bağlı sosyal sınıf yapısındaki değişim etkileri ayrıca satın alma davranışı üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Şöyleki, eğitim düzeyindeki farklılıklar, meslek farklılıkları, çocukların farklı sosyal sınıflar içinde sosyalleşmesi ve değişik sosyal değerlerle büyümesi tüketici ve satın alma davranışları üzerindeki etkilerin önemli nedenleri olarak gösterilmektedir. Kısaca açıklanacak olursa, sanayileşmiş toplumlarda meslek en iyi sosyal sınıf ölçütüdür çünkü sosyal statüler ve saygı farklı mesleklere göre farklılık arz etmektedir. Yüksek meslek statüsüne sahip kişilerin onları az prestije sahip diğerlerinden ayıracak karakteristik özellikleri, motifleri ve değerleri vardır. Farklı sınıflarda göreceli olarak yakın mesleklere sahip bireyler psikolojik olarak farklı davranışlar sergilemektedirler. Aynı zamanda, eğitim sosyal sınıfları belirlemede büyük öneme sahip bir diğer etmendir çünkü meslekle ilişki içerisinde bulunmaktadır fakat söz konusu ilişkinin dışında farklı bir etkiye sahiptir. Eğitim tüketicinin bilgi araştırma ve karar verme eylemine etkide bulunmaktadır. Örneğin, eğitilmiş kişiler Pazar fırsatlarını öğrenmeye daha fazla eğilimlidirler.¹¹⁸

---

¹¹⁷SulhiDönmezer, Toplumbilim, Beta Yayıncılık, 1994, ss. 318-321.

¹¹⁸Terrell, William G., Social class influences on purchase evaluation criteria, Journal of Consumer Marketing, C.19, S.3, ss. 249-251.

Bağımsızlığından bugüne geçen süre zarfında Azerbaycan'da bazı sosyal sorunların çözümünde petrol gelirleri önemli rol oynamıştır. Ülkenin geçiş döneminde mevcut sosyal yapıya ait tüm ekonomik, entelektüel ve siyasi güçten maksimum faydalanması bu dönemi hızlı şekilde kapatmasında önemli etken olmuştur. Üretim düzeyindeki düşüş ve yüksek enflasyon oranları ekonomik krize ve toplumun farklı katmanlarında sosyo-ekonomik gerilimlere neden olmuştur. Özellikle 1995 yılından itibaren kabul edilen yeni reform yasaları toplumda büyük ilgi uyandırmıştır. Ülkede ilk anayasanın onaylanması sosyal yapıdaki kırılma noktalarını bitirmiş ve farklı sosyal sınıflara ait refah düzeyinin artmasına önayak olmuştur. Ülkede en son kabul edilen bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı sektörel gelişme açısından atılan en önemli adım olmuştur. Bu program ülkenin başkenti dışındaki bölge, kasaba ve köylerdeki sosyal sınıf düzeylerini kapsamaması açısından hayati öneme sahiptir. Ekonomik canlanma ve işsizlik oranının düşürülmesi, sosyal politika ve insan faktörünün gelişimi, bölgesel politika ve yapısal gelişme açısından hedefler bu reform programı kapsamında ortaya konulmuştur.¹¹⁹

Aynı zamanda, ülkede endüstriyel gelişime rağmen bazı sosyal sorunlar varlığını sürdürmektedir. Örneğin, ülke ekonomisinde 1990'lı yıllarda mevcut olmuş durgunluktan dolayı çalışma yeteneği olan insanların büyük çoğunluğu işsiz kalmıştır. Ayrıca, Ermenistan'la savaş nedeniyle bir milyondan fazla insanın büyük çoğunluğunun başkent ve çevresine göç etmek zorunda kalması işsizlik oranlarını ciddi düzeyde artırmıştır. Bu durumda ülke vatandaşları iş bulmak için özellikle Rusya Federasyonu, Türkiye gibi komşu ülkelere büyük oranda akın etmişlerdir. Bu süreç orta vadede ülkenin demografik durumu üzerinde ciddi bir negatif etki oluşturacaktır. Ülkeden göç edenler arasında genç ve orta yaşlı insanların çoğunlukta olması dikkat çekicidir. Bu tür bir 'beyin göçü'nün son 5-6 yılda arttığı görülmektedir. Bu açıdan ulusal zenginlik yalnızca devletin değil aynı zamanda vatandaşlarının mülkünü de içermektedir. Modern dünyada devletin varlığı, hazine içerisindeki para miktarından ziyade vatandaşlarının refah düzeyi ile ölçülmektedir. Bu bakımdan, Azerbaycan'da bazı sorunlar mevcuttur. İnsanların gelir düzeyi düşük, sosyal sınıflar arasındaki uçurum belirgin ve orta sınıf çok zayıf durumdadır. Bu sorunun çözümü açısından devlet petrol gelirlerinin ve uluslararası finans kurumlarının verdikleri kredilerin iyi şekilde kullanımı gerekmektedir.¹²⁰

¹¹⁹Azer Mehdiyev, "Azerbaycan'ın Dünya İktisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", Ekspert İqtisad Dergisi, No.7-8, 2001, s.22-24.

¹²⁰A.g.m., ss. 25-27.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sanayi kavramı sözcük ve kavramsal anlamlarının dışında çok boyutlu nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda her şeyden evvel sanayileşmenin doğduğu mekan ve zaman kapsamında kazandığı sosyolojik, kültürel, toplumsal anlamları özel bir öneme sahiptir. Değerlendirme yapılmadan önce Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık kazandığı senelerde ülkenin Ermenistan'la yaşadığı "Dağlık Karabağ savaşı" konusuna aydınlık getirmek gerekmektedir.

Dağlık Karabağ Savaşı: 1991-1994 Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan savaş, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSC) Azerbaycan SSC aleyhine yaptığı toprak iddialarına dayanmıştır. Askeri operasyonlar Mayıs 1994'te Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan ateşkes ile sona ermiştir. Çatışma sonucunda yaklaşık 30 bin kişi öldürülmüş, Dağlık Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan'ın yedi idari bölgesi Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Rusya, Fransa ve ABD gibi devletlerin başkanlık ettiği Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) Minsk Grubu aracılığı altında başlatılan barış görüşmeleri halen başarısız şekilde devam etmektedir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından işgal altındaki Azerbaycan topraklarının koşulsuz terk edilmesine ilişkin dört karar, Ermenistan tarafından yerine getirilmemiştir. Birçoğu masum sivil olan 30 binin üzerinde Azerbaycan Türkü öldürülmüş, savaş sırasında Azerbaycan'a maddi ve manevi zarar verilmiş ve bir milyon insan göçmen haline gelmişlerdir.

Karabağ Savaşı'nın temelleri aslında 1988 yılında atılmıştır. Ermeniler SSCB başkanı olan Mihail Qorbaçov'un desteğine güvenerek, ocak 1988'den Ermeni SSC'de yaşayan Azerbaycanlıların toplu sürgünlerine başlamışlar. Bu süreç 1989 yılında tamamlanmış ve bu süre zarfında 220 binden fazla Azerbaycan türkü sınır dışı edilmiştir. 1988'de Sumgayıt şehrinde 26 Ermenin öldürülmesi bu yapılan sürgünlere karşı Azerbaycan Türklerinin "barbar" ve "vahşi" olduğunu dünya kamuoyuna göstermeleri bu savaşı yapmalarına bahane olmuştur. Sumgayıt katliamı yöneticilerinin en aktifleri 1959 doğumlu Edward Grigorian adlı ermeni olmuştur. Öldürülen 26 Ermeniden altısını şahsen kendisi icra etmiştir. Olaydan on gün önce, Ermenilerin Sumgayıt'ın tüm bankalarından paralarını toplu olarak çekmesi, Ermeni operatörlerinin planlanan etkinliklerin yapıldığı yerlerde gizli bir çekim yapması ve iki gün sonra da aynı görüntüleri montajlayıp dünyaya servis etmesi uluslararası arenada Azerbaycan halkına karşı "vahşi" imajı yaratmayı hedefliyordu.

1988-1993 yılları arasında Azerbaycan'ın işgal ettiği bölgeler şu şekilde sıralandılır:

- Hocalı ili: işgal tarihi - 26 Şubat 1992, bölge - 936 km²; toprakları tamamen işgal edilmiştir
- Şuşa ili: işgal tarihi - 8 Mayıs 1992, bölge - 289 km²; toprakları tamamen işgal edilmiştir.
- Laçın ili: işgal tarihi - 18 Mayıs 1992, bölge - 1835 km²; toprakları tamamen işgal edilmiştir.
- Kelbecer ili: işgal tarihi - 2 Nisan 1993, bölge - 1936 km²; toprakları tamamen işgal edilmiştir.
- Ağdam ili: işgal tarihi - 23 Temmuz 1993, bölge - 1094 km²; Topraklarının 846.8 km²'si Ermeni işgali altında ve 247.2 km²'si Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kontrolü altındadır.
- CebraİL ili: işgal tarihi - 23 Ağustos 1993, bölge - 1049.8 km²; toprakları tamamen işgal edilmiştir.
- Fuzuli ili: işgal Tarihi - 23 Ağustos 1993, bölge - 1386 km²; Yaklaşık 886 km²'lik toprak Ermeni işgali altında ve 500 km Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kontrolü altındadır.
- Qubadli ili: işgal tarihi - 31 Ağustos 1993, bölge - 802 [12] km²; toprakları tamamen işgal edildi
- Zangilan ili: işgal tarihi - 30 Ekim 1993, bölge - 707 km²; toprakları tamamen işgal edildi.

Bu askeri saldırının sonucu olarak, Azerbaycan topraklarının % 20'si işgal edildi, 20 binden fazla kişi öldü, 50 binden fazla kişi yaralandı ve yaralandı. Bir milyondan fazla insan kendi ülkesinde göçmen hayatı yaşamaktadır.¹²¹

Bu işgallerin en dehşetlisi Hocalı'ya düzenlenen saldırıdır. 25-26 Şubat 1992'de, Ermeniler Ruslara ait 366. alayın yardımı ile sivillere karşı özellikle acımasız bir soykırım eylemi gerçekleştirmiştir. Hocalı'ya saldırdı. Hocalı soykırımını, dünyadaki hiçbir trajediyle karşılaştırılmaz. Ancak bu trajediyi yapan milletin dünyada yaşanan en büyük soykırımlardan biri olduğunu düşünüyorum. Resmi istatistiklere göre Hocalı soykırımını sırasında 63 çocuk, 106 kadın ve 70 yaşlı olmak üzere 613 sivil öldürülmüştür. Hocalı'da 56 kişi eziyet ve işkencelerle öldürülmüş, 76 çocuk da dahil olmak üzere 1000'den fazla

---

¹²¹ Akif Nağı (2014). "Dağlık Qarabağ" müharibəsi, qısa tarix. Ağalarov Neşriyatı. 2014

kişi yaralanmış, 8 aile tamamen katledilmiştir, 25 çocuk anne ve babasının ikisini de kaybetmiş, 130 çocuk ailesinin tüm üyelerini kaybetmiş, 1275 rehine alınmıştır. Ermeniler, cesetlerin çoğunun alınmasına izin bile vermemiştir, bu nedenle sadece 335 kişinin cesedini mezarı vardır. Şimdiye kadar esir düşen Hocalı sakinlerinin akibeti hakkında hiçbir bilgi yoktur. Hocalı'ya yapılan saldırı Binbaşı Seyran Ohanyan (şimdi Ermenistan Savunma Bakanı), Yevgeny Nabokhin, Valery Chitchyan ve 50'den fazla Ermeni subay ve öncüsü tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Ağdam'dan Hocalı'ya 181 ceset (130 erkek, 51 kadın, 13'ü çocuk) getirilerek tıbbi muayene yapılmıştır. Sonuç olarak, 151 kişinin kurşun, 20 kişinin el bombası ve 10 kişinin darbe ile öldürüldüğü, vücut bütünlüklerinin olmadığı, çoğunun alındığı, burunları, kulakları ve diğer organlarının kesildiği tespit edilmiştir.

İşgal sonucunda Azerbaycan'ın toplam uzunluğu 25.000 km'lik otomobil yolu, toplam uzunluğu 3984 m'lik 160 adet köprü, 14.500 km'lik bir elektrik hattı, 2.500 elektrik transformatörü, 2.bin km gaz boru hattı, 160 su deposu, 34'ten fazla gaz dağıtım istasyonu Ermeni işgalciler tarafından yok edilmiştir. İşgal bölgelerinde toplam 140 bin öğrencisi olan 600 okul, 53 bin öğrencisi olan 65 meslek okulu ve iki yüksek öğrenim kurumu yok edilmiştir. 800 hastane, poliklinik ve eczane yerle bir olmuştur. Sağlık hizmetlerinde yaşanan toplam ekonomik zarar yaklaşık 1,2 milyar dolar civarındadır. Azerbaycan'ın yaklaşık 500 tarihi ve mimari eseri, 100'den fazla arkeolojik anıt, binlerce eseri ile 22 müze, 4 sanat sergisi, 927 kütüphane, 85 sanat okulu, 20 kültür sarayı ve 4,6 milyon kitap ve el yazması ile 4 devlet tiyatrosu ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Savaşın sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti toplam 22 milyar dolar zarar görmüştür.¹²²

Sovyet sisteminin yıkılması sonucu bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'da siyasal, ekonomik ve sosyal bir dönüşüm başlamıştı. İlk önce Sovyet sisteminden arınma dönemine girildi. Toplumsal dinamikler merkezi otoriteden ziyade bu değişimi ateşlemiştir. Fakat SSCB döneminin etkisinden kurtulmak kolay olmamıştır. Bu dönemden artakalan çeşitli problemler Azerbaycan'ın ileri dönemlerdeki politikalarını da etkilemiştir. Bu politikalarda önemli olan hususlar, ülke bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması; Karabağ sorununun çözülmesi; pazar ekonomisine geçiş, uluslararası kurumlarla uyum olarak sıralanabilir.¹²³

¹²² İnternet: Dağlık Karabağ” (2014). Tenzile Rüstemhanlı'nın makalesi.

Web: [https:// www.tenzilerustemhanli.az/projects/nagorno-karabakh-conflict](https://www.tenzilerustemhanli.az/projects/nagorno-karabakh-conflict) adresinden 3 Ağustos 2019 tarihinde alınmıştır.

¹²³ Reha Yılmaz, Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, www.bilgesam.org, s. 24-25 (07.07.2015).

Toplumsal değişme her zaman bütün toplumların kaçınılmaz olarak etkisi altında kaldığı bir süreçtir. Eski Yunan filozoflarından gümüze yadigar kalan ve bilinen şey değişim olgusunun tüm varlıkları kuşatmasıdır. Söz konusu değişme toplumlar için hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurmuştur. Siyasi, ekonomik ve kültürel olmak üzere genellikle üç değişme türünden bahsedilmektedir. İşte sanayileşme her ne kadar bu değişim alanlarından etkilense de bu alanları etkilemekte de ciddi role sahiptir.

Sanayileşme hareketi dünyada özellikle Batı Avrupasında hızlı bir biçimde gelişme gösterirken Azerbaycan bu gelişmeleri yeterince takip edememiş, o dönemlerde Çar ve Sovyet Rusya'sı işgali (1918-1920 bağımsızlık dönemi hariç) altında olduğundan farkında olsa bile zor şartlarla karşı karşıyaydı. Fakat sanayileşme olgusu geç de olsa Azerbaycan toplumunda kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. 1990'da bağımsızlıkla birlikte tüm alanlarda yenileşme hareketleri kendini göstermiştir. Fakat bu söz konusu yenileşme her ne kadar üretimle olmasa da farklı yollarla petrolden dolayı kapitülasyonlardan kaynak bulan ticari ve ekonomik kolaylık sayesinde tüketimde kendini göstermiştir.

Bilindiği gibi çağdaş uygarlık kentlerde ortaya çıkmış ve yine kentler aracılığı ile dünyaya yayılmıştır. Bu açıdan modern kentler aynı zamanda sanayi devriminin de filizlenmesi ve yayılmasında ayrı bir rol oynamıştır. 1980'lerin sonunda Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan on beş bağımsız cumhuriyet kendi devlet kimlikleriyle birlikte kendi sanayisini de oluşturmak ve tanıtmak mücadelesi içine girmiştir. Özellikle sanayileşme, kültürleşme gibi yeni değerlerin belirlediği kent olgusu göz önüne alındığında bu ülkelerin yol alması gereken uzun bir zamana ihtiyacı olduğu görülmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin de bağımsızlık sonrası sanayinin toplum üzerindeki olumlu etkileri, tüm alanlarda bilinçli gelişme politikalarını yürütmesi ülkedeki düzeni ve istikrarı sağlamıştır.

Bu nedenle, Azerbaycan'ın en çok sanayileşen bölgesi Bakü ve çevresidir. Bu bakımdan Bakü bir doğu şehri kimliğinden sıyrılıp sanayileşen bir Batı modeli şehir kimliğine dönüştüğünden özel bir önem arz etmektedir. Bundan dolayı sanayileşmeye devam eden Bakü merkezli Azerbaycan doğu ve batı kültürü ve yaşamı arasında Kafkasya üzerinde açılan bir köprü olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bakü aslında bir doğu kenti iken Rusların işgali neticesinde ait olduğu coğrafyadan koparılıp Batı merkezli dünyaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla Azerbaycanın Rus işgali öncesi ve sonrası durumunu gözden geçirmekte farklı bir öneme sahiptir (Altay, 1988: 54).

Sonuç itibariyle Azerbaycan sanayileşme sürecinde meydana gelen değişimlerden biri de kentleşme olmuştur. Kent olgusu ve kentleşme örneği bakımından aşağıdaki gerçekler önemli bulunmuştur. Bağımsızlık elde edildikten sonra Azerbaycan kentinde, özellikle de başkent Bakü’de ciddi değişimler yaşanmıştır. Yaşanan bu değişimler şu şekilde değerlendirilebilir: ilk etapta bağımsızlık sonrasında Azerbaycan şehirlerinde millileşme olgusu anlamında pozitif ve büyük bir değişim meydana gelmiştir. Bu alanda ilk icraat Azerbaycan kentlerinin Rus isimlerinden kurutuluşudur. Bu alanda en önemli örneklerden biri Kirovabad isminin değiştirilip eski adına yani Gence’ye kavuşması olmuştur. Millileşme olgusuna eşdeğer olarak kent içinde de toplumsal millileşme gerçekleşmiştir. Örneğin SSCB döneminde Rus dilinin yaygın iletişim dili olarak Bakü’de 1990’lardan sonra Türk dilinin hızlı bir biçimde ağırlık kazandığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte Türk olmayan milletlerin Bakü’yü terk etmeleri ve Ermenistan’la yaşanan çatışmalar millilik duygusu yüksek olan çok sayıda göçmeni Bakü’ye geri döndürebilmiştir. Bu göçmenlerin öncelikli olarak Bakü’de daha sonra ülke genelinde kendi milli kimliklerini hissettirmesinde büyük etkisi olmuştur. Bu etki on yıl içinde Bakü vizyonunda ciddi bir etki uyandırmış ve Azerbaycan eski ve milli vizyonuna ulaşmış olmuştur.

Kentleşmenin yaşandığı süreçte Bakü’nün dünyaya açılması batı eksenli yaşanan sosyal kimliğin Azerbaycan şehirlerinde de yer edinebilmesine neden olmuştur. Sovyet-Rusyası görüntüsünden kurtularak batı tarzında giyim kuşam, yaşam, eğlence anlayışlarının dolaylı ve dolaysız yollardan uyandırdığı tesirler Azerbaycan şehirlerinde de geleneksel vizyonun değişmesine neden olmuştur. Bunlara en basit örnek olarak şehirli insanların moda, eğlence ve yaşam biçimlerinde Batı kimliğine ayak uyduran bir görüntü içine girmesi oluşturmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti kentleşme sürecinde iletişim ve haberleşme araçlarının ve hızla gelişen teknolojinin de önemli rolü olmuştur. Özellikle iletişim araçları toplumsal bazda bir devrim niteliğinde değişimlere neden olmuştur denebilir.

SSCB sisteminde de olduğu gibi ekonomik yaşamdaki zorluk her kesin mesleğin uygun biçimde bir iş bulma kolaylığının kaybı ve benimsenen serbest piyasa ekonomisinde toplumsal kesimler arasında uçurumun ortaya çıkması şehrin sosyal yaşamında da farklılıklar yaratmıştır. Kent ortamında yaşayan toplumsal tabakalar arasında gittikçe daha da aşikar bir şekil alan toplumsal farklılık kent geneli içinde bazı problemlere neden

olmuştur. Örneğin Şehirlerde suçluluk oranı artmış ve kent insanında kolay yoldan kazanç elde etme güdüsünü uyandırmıştır.

SSCB'nin yıkılmasından sonra kurulan Azerbaycan Cumhuriyetinde ise bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren sanayileşme faaliyetlerine önem verilmiş, iktisadi bağımsızlığa ulaşılmadan tam olarak bağımsızlığın sağlanamayacağı öngörülmüştür. Bu doğrultuda yeni sermayedar sınıf yaratılmış, bunu takiben orta sınıfın oluşumu sağlanmıştır. Bu amaçlarla çeşitli fabrikalar tesis edilmiş, ticaretin kolaylaşması için ulaşımına önem verilmiş, ülkenin zengin petrol ve doğal gaz ihracatını yeni yollarla (Örneğin Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı) genişletmek ve kalkınma planlarının hazırlanması, yerli malların üretilmesi ve bu malların üretiminde yerli sanayileşmeyi hızlandırmak atılan önemli adımlar olmuştur.

Bağımsızlık sonrası sanayileşmenin sosyo-kültürel değişmeye etkisi çalışma boyunca da görüldüğü gibi hep Bakü merkezli devam etmiştir. Bağımsızlığın elde edilmesinden günümüze değin Bakü sanayisi ile ülkenin en dikkat çeken bölgesi olmuştur. Bakü'deki sanayileşme daha çok petrol sanayisi, metal eşya, gıda ve kısmı turizm sanayisi gelişmiştir. Unutulmaması gereken bir husus sanayileşme neredeyse tamamen devlet yatırımları ile süreci başlatmış ve devam etmektedir.

Sanayi Devrimi, başka kurumlarda olduğu gibi eğitim alanının da değişimine, yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Sanayi Devrimi'nde önce toplumlarda eğitimin hedefi iyi ve itaatkar bir vatandaş, kiliseye bağlı ve dindar, harika savaşçı insanlar yetiştirmek iken; Sanayi Devrimi sonrasında eğitimin hedefi her açıdan, özellikle de ekonomik bakımdan gelişmiş insanlar yetiştirmek olmuştur.

Eskiden eğitim kurumu yalnızca aristokrasi ve din adamlarının yetki alandayken sanayileşme ile birlikte eğitim özel bir zümrenin elinden çıkartılarak kitlesel bir karakter kazanmıştır. Artık toplumun bütüm sınıfları eğitimin olanaklarından yararlanmaya başlamıştır. Ayrıca eğitimin günümüzdeki manada kurumsal bir biçim kazanması bu döneme denk gelmektedir. Bu ifade Sanayi Devrimi öncesi Üniversiteler ve okulların olmadığı anlamına gelmez. Bu dönemden önce okullar ve üniversiteler vardır fakat din kurumu yani aile kurumunun etkinlikleri ve kilise biçiminde faaliyet sunmaktaydılar. Aristokrat sınıfı çocukları bu okullarda; din, astroloji, müzik, matematik, gibi günlük hayatı devam ettirmek için ihtiyaç görülmeyen konularda, din adamı ve yöneticilik yapabilmek için eğitim alıyorlardı. Başka bir ifadeyle bu döneme ait okullar daha çok toplumun üst sınıfına hitap ederek zenginlik ve gösterişin aracı durumuna gelmişti. Ayrıca

eğitim fırsatı daha çok erkek çocuklar için geçerlidir. Kızlar evde ya da tarlada yardımcı olmaktadır ve böylelikle anneleri tarafından gelecek hayata hazırlanırlardı.

Yukarıdaki açıklamanın devamında sanayi toplumunda eğitim daha farklı bir boyut kazanmış, bireysellik öne çıkmış, eğitim görmüş kullar yerine eğitimli insanlar yetiştirme hedef edinilmiştir. Anlaşılan geleneksel toplumlarda birey eğitimin odak noktası olamamıştır. Sanayileşmeyle olgusuyla eğitimin temeline birey unsuru yerleştirilerek bireysel eğitim değer kazanmaya başlamıştır. Bununla da mahsur kalmayarak sanayileşmeyle birlikte eğitim ekonominin de motor gücünü teşkil eden bir faktör olarak öne çıkmıştır. Burada en önemli olan şey sanayileşmeyle bilim ve tekniğin karmaşıklaşması, gelişmesi, uzmanlaşmanın artması, işbölümü, meslek sisteminde değişme ve yeni mesleklerin meydana gelmesi eğitimi ve bilgiyi önemli bir konuma taşımıştır. Sanayileşme ile, bilimin, teknik ve üretim araçlarının gelişmesi ekonomik faaliyetlerin yürütülmesinde geçmişte olduğu gibi bilginin kalıtsal olarak aktarılmasını olanaksızlaştırmıştır. Bu da eğitim olgusunun kurumsallaşmasını sağlamıştır. Bundan sonra eğitim kurumu sanayi toplumunun gereksinimlerini, yeni üretim araç gereçlerini kullanabilen, yeni teknolojiler icad edebilen nitelikli işgücünü kontrol eden bir kurum haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmedova, S ve Maherremov A. (2015). *Azerbaycan İktisadiyatı*, Bakü.
- Akif Nağı (2014). *Qarabag müharibəsi, qısa tarix*. Bakü
- Alıyev, H. (2006). *Azerbaycan'ın Sanayi ve Enerji Sektörünün Gelişim Yönü*, Bakü: Azerbaycan Yayınevi.
- Araz, O. ve Süleymanov, E. (2010). *Azerbaycan İktisadiyyatı*. Bakü: Şerg-Gerb Yayınevi.
- Ardıç, K. (). *Kalkınma Teorilerine eleştirel Bir Bakış ve Azerbaycan Örneği*, 45.
- Arslan, F. (2000). “Azerbaycan Ekonomisinde Geçiş Dönemi”, *Hazar bilim sanat ve kültürdergisi*, cilt: 1 (2), 17.
- Aslan, Y. (1997). *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara.
- Avşar, Z. ve Solak, F. (1998). *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*. (İkinci Baskı). Ankara: Vadi yayınları.
- Azerbaijan*. (May 1992). IMF Economic Review, Washington DC. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/archive/pdf/ar1992.pdf> adresinden 11 Nisan 2019’da alınmıştır.
- Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, (1998). *Edebiyat, dil, medeniyet kuruculuğu*, Bakü. İnternet: <https://www.tercihiniyap.net/haber/ulkelerin-nufuslari-2018/11/15>
- Azerbaycan, İslam Ansiklopedisi, cilt 4, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.
- Baghirov, R. and N. Shirinov. (2016). “Is Short-Run Phillips Curve True? Evidence from Azerbaijan”. *Account and Financial Management*, Qafqaz University, Baku, 1 (7), 14-16.
- Barlas. T. (1993). *Sosyoloji*, Ankara: Adım Yayıncılık. s.33.
- Başkaya, F. (2001). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Baykara, H. (1992). *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, Bakı.
- Bottomore. T. ve Nisbet. R. (1997), *Sosyolojik Çözümlemenin Kısa Tarihi*, (Çev: M. Tuncay ve Aydın. U.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Bünyadov, Z. (1985). *Gosudarstvo Atabekov Azerbaydjana 1136-1225 gg*, Bakü: Elm Neşriyatı.
- Cabiyev, R. (2005). *Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi*. (Birinci Baskı). Bakü: Ziya yayınevi.
- Ceferzade, İ. (18 ekim-1 kasım 2001). *Esaslı İnkişaf İlleri. İqtisadiyyat Gazeti*.
- Cornell, S. (2011). *Azerbaijan Since Independence*, New York: M.E. Sharpe.

- Çam, E. (1984). *Türkiye'de sanayileşmenin siyasal gelişme üzerindeki etkileri*, İstanbul Üniversitesi.
- Çelikpala, M. (2013). *İlham Aliyev'in Dış Politikası, Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*. (Edt: Çağrı Erhan). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Çeltikçi, O. (2013). "Türkiye-Azerbaycan Eğitim Sistemlerinin Karşılaştırılması Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2, 48-49.
- Çetin, B. (2014). *Eğitim ve Kalkınma İlişkisi: Türkiye Örneği*. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dönmezer, S. (1994). *Toplumbilim*, Beta Yayıncılık.
- Drucker, P. F. (1991). *Yeni Gerçekler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Efendiyev, V. (2002). *Urbanizasiya ve Azerbaycan'ın Şehir yaşayış meskenleri*, Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.
- Ehmedov, E. ve Hacıyev, M. (2004). *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Bakü: Seda Neşrləri.
- Ekin, N. (1994). *Endüstri İlişkileri*. 6. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları. S. 1-5
- Eliyev, F. (1999). "Kontrakt Veka: 5 Let Spustya", *Consulting & Business*, 9, 39-40.
- Eminov, Z. N. (2000). *Azerbaycan Fiziki ve İqtisadi Coğrafiyası*, Bakü: Azerbaycan Coğrafiya İnstitutu Neşriyatı.
- Eyyubov, M. (2001). "Bazar İqtisadiyyatına Keçid ve Sanaye Kompleksi", *Meşveret Bülleteni*, 7 (43), 56-57.
- Giddens, A. (1999). *İleri Toplumlardan Sınıf Yapısı*. (Çev: Ö. Baldık). Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2015). *Sosyoloji*, SAY yayınları.
- Güvenç, B. (1979). *İnsan ve Kültür*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hacızade, E.M. (2010). "Milli enerji stratejisi: konseptual esaslandırmalar ve perspektivler", *AMEA'nın haberleri*, Bakü: Elm-2010, 1 (6).
- Hasanlı, C. (1988). Ak lekelerin siyah gölgesi, *Gençlik Neşriyatı, Bakü*.
- Hesenov, R. ve İbrahimova, N. (Ocak 2014). Tehsil Harçları: Şeffaflıq ve Semereliliyin Güclendirilmesi İstiqametleri. *Center For Economic And Social Development*.
- Heyet, C. (1994). "Azerbaycan'ın Adı ve Sınırları", TİKA, Avrasya Etüdüleri, No2, yaz dönemi, Ankara.

- İmanov, E. S., Babaşov, E. M. ve Dayıyev R. H. (2001). “İqtisadi İslahatlar Şeraitində Ahalinin Sosial Müdafiəsinin Teşkil Məsələləri”, Azərbaycan'da İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilməsi Hüsusiyyətləri və Problemlər, *İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi, Bakü*.
- İnanç. H. (1999). *Marx və Pareto'nun Sosyoloji Açından Karşılaşdırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, s.101.
- İnternet: “Azərbaycan ekonomisinin 1991-1994 dönmündeki temel göstergeleri”. (Aralık 2012). *ADİK, İstatistik yayınları*. Web: <https://www.stat.gov.az/source/others/H.Aliyev/Pdf/110-132.pdf> adrsinden 11 Şubat 2019'da alınmışdır.
- İnternet: “Azərbaycan'da 2005-2013 dönmündə GSYH'nin sektörel yapısı”. (Kasım 2013). *ADİK, İstatistik yayınları*. Web: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ adrsinden 4 Mart 2019'da alınmışdır.
- İnternet: “Azərbaycan'da 2018 yılı resmi işsizlik oranları”. (Ocak 2019). *ADİK, İstatistik yayınları*. Web: <https://www.stat.gov.az/source/labour/> 21 Mart 2019'da alınmışdır.
- İnternet: “Azərbaycan'lı öğrencilerin 2007-2015 yıllarını kapsayan yurt dışı yüksek öğretim programı”. (Nisan 2007). *Eğitim Bakanlığı yayınları*. Web: <https://edu.gov.az/upload/file/xaricde-tehsil-dovlet-proqrami.pdf> 21 Mart 2019'da alınmışdır.
- İnternet: “Bölgelerin iktisadi göstergeleri”. (Aralık 2013). *ADİK, İstatistik yayınları*. Web: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ adresinden 12 Mart 2019'da alınmışdır.
- İnternet: “Dağlık Karabağ” . (Aralık 2014) Tenzile Rüstəmhanlı'nın makalesi. Web: <https://www.tenzilerustemhanli.az/projects/nagorno-karabakh-conflict/> adresinden 3 Ağustos 2019'da alınmıştır.
- İnternet: “Sanayi sektörünün dağılımı”. (Aralık 2013). *ADİK, İstatistik yayınları*. Web: https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ adrsinden 4 Mart 2019'da alınmışdır.
- Kahraman, Y. (2003). “Globalleşme Sürecinde Ulus Ötesi İşletmeler”, *Tüketici Davranışları ve Azerbaycan, Articles of The International Conference On A Theme 'Caucasus and Central Asia in The Globalization Process'*, Bakü, 79-81.
- Kamalov, N. “1990-2000 Arasında Azerbaycan'da İnflyasiya”, *Journal of Qafqaz University*, 6 (3), 58-61.
- Keleş, R. (1997). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Khudiyev, N. (2007). *YAP Dünenin, Bugünün, Sabahın Partisidir*, Bakü: Nurlar Yayınevi.

- Kıray, M. (1982). *Toplumsal Değişme ve Kentleşme: Kentsel Bütünleşme Sorunu*. (Der: Türköz Erder). Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı.
- Kızılçelik. S. (1994). *Sosyoloji Teorileri I*, Konya: Emre Matbaası.
- Kongar. E. (1972). *Toplumsal Değişme*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kongar. E. (2002). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, 9. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi. s.145-146.
- Lerner, V.A. (1985). *Koliçestvenniye i Kaçestvenniye İzmeneniya v Sostave Naseleniya Azerbaydjana v Posledniy Treti XIX. veka*, Издательство AKD.
- Mammadov, M. (2008). *Üçüncü Cumhuriyet: Milli Kalkınma Modeli ve Stratejisi*, Bakü: Grifli Yayınevi.
- Mehdiyev, A. (2001). "Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları", *Ekspert İqtisad Dergisi*, 7 (8), 22-24.
- Mehdiyev, R. (2005). *Azerbaycan: Globallaşma Dövrünün Telebleri*, Bakü: Yeni Neşrlər Evi.
- Memmedov, S. (1998). *İnflyasiya ve Maliyye Bazarı*, Bakü.
- Merdanov, M. (Ekim 2010). Azerbaycan tahsili: yakın geçmişe, bu güne ve geleceğe bir bakış, *Azerbaycan müellimi gazetesi*.
- MOHAMMADI GHANBARLOU, R. (2013). *Ankara'daki Üniversitelerde Yüksek Öğrenim Gören Azerbaycan Uyruklu Öğrencilerin Kimlik Algıları, yüksek lisans tezi*, Ankara: Gazi Üniversitesi
- Mukhtarov, E. (2018). The Economy of Azerbaijan in 2017-Brief Overview, *Published in: CESD Press*.
- Muradov, V. (1983). *Ortaçağ'da Azerbaycan Kentleri*, Maarif yayınları.
- Musabeyov, R. (2002). "Qloballaşma ve Azerbaycan", *Meşveret Bülleteni*, 11 (47), 39.
- Nuriyev, D. (1989), "Peredvigayuşiyesya granitsi", "Bakinskiy Raboçiy gazetesi", Baku.
- Oder, Kerim. (1952). Azerbaycan Ekonomisi, Azerbaycan Kültür Derneği yayınları, No 8, Ankara.
- Öztürk, N. (2005). "İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü", *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 1 (1), 38.
- Polanyi, K. (2000). *Büyük Dönüşüm*. (Çev: A. Buğra). İletişim.
- Pye, L.W. (1966). *Aspects of Political Development*, Little: Brown and Company.
- Reha Yılmaz, Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem, www.bilgesam.org, s. 24-25 (07.07.2015).

- Rehimli, R. (2012). *Azerbaycan Cumhuriyeti*. (Edt: Aykaç Burhan, Şenol Durgun). *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Saxton, V. C. (2000). *Investment in Education: Private and Public Returns*, *Joint Economic Committee United States Congress*.
- Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sezgin, Y. ve Bozdağlıoğlu, E. (2017). "Türkiye'de Beşeri Sermayenin Durumu (2005-2015)". *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 49.
- Süleymanlı, E. (2006). *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, Ötüken Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Çev: O. Akınhay, Ankara: Bilim-Sanat Yayınları.
- Şaulov, R. X. (2001). "Müteqillik Şeraitinde Regional İnkişafın Strategiyası", *Azerbaycan İqtisadi İslahatlarının Heyata Keçirilmesi Hüsusiyyətləri və Problemləri*, *Azerbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Mərkəzi*, Bakı.
- Şerifov, C. (1998). "Azerbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Vəziyyəti və Onun İnkişaf Perspektivləri", *Azerbaycan 21. Asrın Astanasında*, Bakü: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Neşriyyatı.
- Tanase, I. A. (2016). "The spectrum of Azerbaijan's increasing economy". *Published in: Junior Scientific Researcher*, 2 (1), 30-31.
- Taşdemirci, E. (2001). "1936 Yılında Sovyet Rusya'da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi", *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 11.
- Terrell, W. G. (2002). "Social class influences on purchase evaluation criteria", *Journal of Consumer Marketing*, 19 (3), 249-251.
- UNDP. (2002). *Azerbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı Haqqında Hesabat*, 10.
- Velihanlı, N. ve Bünyadov, Z. (1998). *Azerbaycan Tarihi*, (C. 2). Elm Neşriyyatı.
- VELİYEV, Kamil. HACIYEV, T. (1983). *Azerbaycan Dili Tarihi*, Bakü.
- Yozgat, F. (1997). *Sosyal Değişme Faktörleri*, Ankara: Fırat Ofset. S. 30.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ISBANDIYAROV, Mahammad
Uyruğu : Azerbaycan
Doğum tarihi ve yeri : 11.12.1993 Azerbaycan, Sumgayıt şehri
Medeni hali : Bekar
Telefon : +994555502966
e-posta : mehemed.isbendiyarov93@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet yılı
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	Devam ediyor
Lisans	Bakü Slavyan Üniversitesi	2015
Lise	Abşeron Rayonu Saray Kasabası 2 Numaralı Okul	2011
İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev

Yabancı Dili

İngilizce, Rusça (orta düzeyde)

Hobiler

Yüzmek, kitap okumak.

